

**ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
«КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

ВАЛЕНДЮК ОЛЕГ СЕРГІЙОВИЧ

УДК 341.67:341.3:347.51

ДИСЕРТАЦІЯ

**ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ФІЗИЧНИМ ТА
ЮРИДИЧНИМ ОСОБАМ, УНАСЛІДОК ВІЙНИ**

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 Валендюк О. С.

**Науковий керівник: Суббот Анатолій Іванович,
доктор юридичних наук, професор**

КИЇВ – 2026

АНОТАЦІЯ

Валендюк О. С. Відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Приватний заклад вищої освіти «Київський міжнародний університет». Київ, 2026.

У дисертаційному дослідженні приділено увагу комплексному аналізу теоретичних і практичних проблем відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни, вирішенню наукових завдань, поставлених у дослідженні, та наданню наукових пропозицій щодо вдосконалення чинного цивільного законодавства у досліджуваній сфері.

Здійснено порівняльно-правовий аналіз понять «війна» та «збройний конфлікт» за допомогою застосування юридичної, політичної та соціологічної інтерпретацій, встановлено характерні риси обох понять, проведено класифікацію збройних конфліктів та споріднених із ними явищ крізь призму теоретичних та практичних аспектів сучасного міжнародного гуманітарного права. Досліджено, що у загальній теорії конфлікту розрізняють конкретні військові зіткнення, такі як військовий конфлікт, війна, анексія, військовий інцидент і військова провокація, встановлено їх характерні особливості та відмінності між собою.

Проаналізовано цивільно-правові наслідки війни для фізичних та юридичних осіб, зокрема вплив збройних конфліктів на реалізацію прав власності, підприємницької діяльності, соціальних гарантій і правових інтересів осіб. Виявлено основні проблеми, які виникають унаслідок масштабних руйнувань інфраструктури, економічних втрат і порушення основоположних прав людини, зокрема, щодо визначення відповідальних органів публічної влади та особливостей відшкодування того чи іншого виду шкоди.

Особливу увагу приділено визначенню поняття та класифікації шкоди, завданої війною, наголошено на специфічних рисах шкоди, завданої війною, таких як масштабність, складність фіксації та оцінювання, а також тривалий характер наслідків. Встановлено, що шкода, завдана фізичним та юридичним особам унаслідок війни, може бути спричинена як безпосередніми бойовими діями, так і непрямими наслідками війни, що підтверджує її статус складного і багатовимірного правового явища, який охоплює матеріальні, моральні, економічні та інші аспекти порушення прав та інтересів постраждалих осіб, що стало основою для обґрунтованого подальшого аналізу критеріїв для оцінки збитків і визначення обсягів компенсації. Визначено, що ефективна система відшкодування має враховувати як індивідуальні, так і колективні аспекти шкоди, забезпечуючи баланс між інтересами постраждалих осіб і суспільства.

Досліджено теоретичну характеристику деліктних зобов'язань, які виникають унаслідок завдання шкоди однією особою іншій, що обумовлює виникнення в однієї особи обов'язку відшкодувати завдану шкоду, а в іншій – право вимагати таке відшкодування.

Проаналізовано релевантні положення чинного законодавства України, яке регулює питання відшкодування шкоди, завданої війною. Розглянуто підстави виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, зокрема на основі норм ЦК України та спеціальних нормативно-правових актів, таких як, Постанова КМУ від 20.03.2022 № 326 «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації», Постанова КМУ від 26.03.2022 № 380 «Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації», Постанова КМУ від 21.04.2023 № 381 «Про затвердження Порядку надання компенсації для відновлення окремих категорій об'єктів нерухомого майна, пошкоджених внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації, з використанням електронної публічної послуги «Відновлення», Постанова КМУ від 30.05.2023

№ 600 «Про затвердження Порядку надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна». Виявлено, що відповідні нормативно-правові акти закріплюють за Російською Федерацією статус держави-агресора, визначають окремі види шкоди, завданої унаслідок агресивних дій Російської Федерації, зокрема шкоду, завдану фізичним і юридичним особам, встановлюють джерела відшкодування такої шкоди, а також окреслюють основні напрями міжнародної співпраці України з державами-партнерами, спрямованої на стягнення компенсації з держави-агресора за завдану шкоду. Досліджено проблеми доведення факту шкоди, зокрема, щодо встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями держави-агресора та шкодою, завданою фізичним та юридичним особам.

Виокремлено інституційні засади національного механізму відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам внаслідок війни, включаючи роль національних судів, органів публічної адміністрації та спеціальних міжнародних організацій і фондів. Обґрунтовано, що існує два основні способи, як постраждалі особи від збройної агресії РФ проти України можуть реалізувати своє право на відшкодування шкоди: 1) звернення до національних судів на підставі норм чинного цивільного законодавства України; 2) звернення за захистом своїх прав у міжнародні судові установи. Зазначено, що існуючі механізми є недостатньо розвинутими, зокрема, через фрагментарність законодавства, складність процедур і відсутність єдиного підходу до оцінки шкоди. Додатково досліджено можливості залучення міжнародної допомоги та співпраці з міжнародними організаціями для компенсації збитків. Відзначено роль таких платформ, як ООН, Європейський Союз та міжнародні фонди у розробці механізмів співфінансування відшкодувань, зокрема через створення глобальних фондів для акумуляції фінансових ресурсів.

Здійснено аналіз судової практики у справах про відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам внаслідок війни. Акцентовано увагу на прикладі конкретних рішень українських судів на типових проблеми,

зокрема, стосовно недостатності доказів, складності виконання рішень і тривалості судових проваджень.

Розглянуто міжнародно-правові аспекти відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни. Досліджено акти та принципи міжнародного права у контексті відшкодування шкоди, зокрема, такі документи, як Женевські конвенції 1949 року та додаткові протоколи до них, Гаазькі конвенції, резолюції Генеральної Асамблеї ООН, Проекти статей щодо відповідальності держав за міжнародні протиправні діяння 2001 року, а також інші джерела міжнародного права, які формують основу для забезпечення захисту прав постраждалих осіб. Встановлено, що міжнародне гуманітарне право покладає на державу-агресора відповідальність за завдану шкоду та зобов'язує її компенсувати матеріальні та нематеріальні втрати.

Проаналізовано релевантні рішення міжнародних судових інституцій, таких як ЄСПЛ, Міжнародний суд ООН, Міжнародний кримінальний суд, Компенсаційна комісія ООН, Комісія з розгляду претензій Ефіопії та Еритреї, обґрунтовано ключову роль цих органів у реалізації права на відшкодування. Досліджено рішення ЄСПЛ у справах, пов'язаних із воєнними конфліктами, формують практичну базу для захисту прав постраждалих осіб і встановлення відповідальності держави за дії, що порушують міжнародне право. Проаналізовано механізми та підходи до визначення розміру шкоди, закладені в практиці Компенсаційної комісії ООН. Водночас виявлено, що існуючі механізми не завжди забезпечують належну ефективність через складність доказування, тривалий розгляд справ та обмеженість у виконанні рішень.

Досліджено проблеми, пов'язані з функціонуванням міжнародно-правових механізмів компенсації. Зокрема, визначено недостатню координацію між національними та міжнародними органами, відсутність універсального механізму для врегулювання питань відшкодування шкоди, а також обмежену участь окремих держав у міжнародних ініціативах. Запропоновано перспективи вдосконалення цих механізмів, зокрема через створення міжнародного фонду

для компенсації збитків, розвиток механізмів співпраці між державами та активізацію діяльності міжнародних організацій.

Зазначено, що міжнародно-правові аспекти відшкодування шкоди є важливим елементом захисту прав фізичних і юридичних осіб, які постраждали внаслідок війни, аргументовано, що з метою забезпечення ефективності цих механізмів необхідне поєднання національних і міжнародних зусиль, гармонізація правового регулювання та впровадження нових інструментів, спрямованих на компенсацію збитків. Запропоновані в роботі рекомендації можуть стати основою для подальших досліджень та практичного вдосконалення механізмів міжнародно-правового захисту постраждалих осіб.

Сформульовано комплексний підхід до вирішення проблеми відшкодування шкоди, завданої фізичним і юридичним особам унаслідок війни. Запропоновано теоретичні та практичні рекомендації, які включають як вдосконалення так і розробку нового законодавства, підвищення ефективності наявних інституційних механізмів і гармонізацію національних норм із міжнародним правом.

Результати дослідження мають значне практичне значення і можуть бути використані для вдосконалення законодавства, підвищення ефективності судової системи та посилення міжнародної правової позиції України, що сприятиме відновленню справедливості та захисту прав постраждалих фізичних та юридичних осіб внаслідок війни.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, відшкодування шкоди, збройна агресія, воєнний стан, міжнародно-правові механізми, судова практика, рішення суду, національна безпека держави, міжнародні організації, заборона застосування сили, російсько-українська війна, законодавство, повоєнні стратегії, нормативно-правові гарантії, репарації, правозастосування.

ANNOTATION

Valendiuk O. S. Compensation for Damage Caused to Individuals and Legal Entities as a Consequence of the War. – Qualification research work presented as manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 «Law». – Kyiv University of Law of National Academy of Sciences of Ukraine, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2026.

The dissertation focuses on a comprehensive analysis of theoretical and practical issues related to compensation for damages caused to individuals and legal entities as a result of war, solving the scientific tasks set out in the study, and providing scientific proposals for improving the current civil legislation in the area under study.

A comparative legal analysis of the concepts of «war» and «armed conflict» is conducted with a use of legal, political and sociological interpretations, it is identified the characteristic features of both concepts, and classification of armed conflicts and related phenomena is performed through the lens of theoretical and practical aspects of contemporary international humanitarian law. It is established that the general theory of conflict distinguishes between specific military encounters, such as armed conflict, war, annexation, military incidents, and military provocations, with their distinct features and differences clarified.

The study analyses the civil and legal consequences of war for individuals and legal entities, in particular, the impact of armed conflicts on the exercise of property rights, business activities, social guarantees and legal interests of individuals. It has been identified the main problems that are arising from large-scale destruction of infrastructure, economic losses and violations of fundamental human rights, in particular, the determination of the responsible public authorities and peculiarities of compensation for a particular type of damage.

Particular attention is devoted to the definition of the concept and classification of damage caused by war, and the author emphasises the specific features of damage caused by war, such as scale, complexity of recording and assessment, and long-term nature of the consequences. It is established that the damage caused to individuals

and legal entities as a result of war may be caused by both direct hostilities and indirect consequences of war, which confirms its status as a complex and multidimensional legal phenomenon covering material, moral, economic and other aspects of violation of the rights and interests of affected persons, which became the basis for a reasonable further analysis of the criteria for assessing damages and determining the amount of compensation. It is determined that an effective system of compensation should take into account both individual and collective aspects of damage, ensuring a balance between the interests of victims and society.

It is examined the theoretical characteristics of tort liabilities arising as a result of damage caused by one person to another, which gives rise to the obligation of one person to compensate for the damage caused, and the right of another person to demand such compensation.

Relevant provisions of current Ukrainian legislation regulating the issue of war damage compensation were analysed. The study examines the grounds for the emergence of liabilities for damages, in particular, on the basis of the provisions of the Civil Code of Ukraine and special regulations, such as, Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 326 of 20.03.2022 “On Approval of the Procedure for Determining Damage and Losses Caused to Ukraine as a Result of the Armed Aggression of the Russian Federation”, Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 380 of 26.03.2022 “On Collection, Processing and Accounting of Information on Damaged and Destroyed Real Estate as a Result of Hostilities, Terrorist Acts, Sabotage Caused by the Military Aggression of the Russian Federation”, Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 21.04. 2023 No. 381 “On Approval of the Procedure for Providing Compensation for the Restoration of Certain Categories of Real Estate Damaged as a Result of Hostilities, Terrorist Acts, Sabotage Caused by the Armed Aggression of the Russian Federation, Using the eVidnovlennya Electronic Public Service”, Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 600 “On Approval of the Procedure for Providing Compensation for Destroyed Real Estate” dated 30.05.2023. It is found that the relevant legal acts assign to the Russian Federation the status of the aggressor State, define certain types

of damage caused by the aggressive actions of the Russian Federation, in particular, damage caused to individuals and legal entities, establish the sources of compensation for such damage, and also outline the main areas of international cooperation of Ukraine with partner States aimed at recovering compensation from the aggressor State for the damage caused. It has been analysed the problems of proving the fact of damage, in particular, the establishment of a causal link between the actions of the aggressor State and the damage caused to individuals and legal entities.

The institutional framework of the national mechanism for compensation for damage caused to individuals and legal entities as a result of war is identified, including the role played by national courts, public administration bodies, and special international organisations and funds. It is substantiated that two main ways exist through which victims of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine can exercise their right to compensation for damage: 1) by applying to national courts on the basis of the current civil legislation of Ukraine, and 2) by seeking protection of their rights through international judicial institutions. It is noted that the existing mechanisms are characterised by underdevelopment, particularly due to the fragmentation of legislation, the complexity of procedures, and the absence of a unified approach to damage assessment. Furthermore, the possibilities for attracting international assistance and fostering cooperation with international organisations to facilitate damage compensation are explored. The role of platforms such as the UN, the European Union, and international funds in developing mechanisms for co-financing compensation, particularly through the creation of global funds for accumulating financial resources, is noted.

It has been conducted analysis of the court practice in cases of compensation for damage caused to individuals and legal entities as a result of war. Attention is focused on specific examples of decisions by Ukrainian courts, highlighting typical issues such as insufficient evidence, difficulties in the enforcement of decisions, and the duration of court proceedings.

The international legal aspects of compensation for damage caused to individuals and legal entities as a result of war have been examined. Acts and principles of international law in the context of damage compensation have been studied, including such documents as the 1949 Geneva Conventions and their Additional Protocols, the Hague Conventions, resolutions of the UN General Assembly, the Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts as of 2001, and other sources of international law that provide the foundation for ensuring the protection of the rights of affected persons. It has been established that international humanitarian law holds the aggressor state accountable for the damage caused and obligates it to compensate for both material and non-material losses.

Relevant decisions of international judicial institutions, such as the European Court of Human Rights, the International Court of Justice, the International Criminal Court, the UN Compensation Commission, and the Eritrea-Ethiopia Claims Commission, have been analysed, substantiating the key role of these bodies in ensuring the right to compensation. Decisions of the ECHR in cases related to armed conflicts have been examined, demonstrating their practical significance in protecting the rights of affected individuals and establishing state responsibility for actions violating international law. The mechanisms and approaches for determining the amount of damage, as established in the practice of the UN Compensation Commission, have also been studied. At the same time, it has been identified that existing mechanisms do not always ensure adequate efficiency due to challenges in proving claims, the lengthy duration of proceedings, and limitations in the enforcement of decisions.

The study highlighted challenges associated with the functioning of international legal mechanisms for compensation, identifying insufficient coordination between national and international bodies, the lack of a universal mechanism for resolving compensation issues, and limited participation of individual states in international initiatives. Recommendations for improving these mechanisms have been proposed, including the establishment of an international fund for

compensating losses, the development of cooperation mechanisms between states, and the intensification of activities by international organisations.

The international legal aspects of compensation for damages are noted as an important element of the protection of the rights of individuals and legal entities affected by war. It is argued that to ensure the effectiveness of these mechanisms, national and international efforts must be combined, legal regulation harmonized, and new instruments aimed at damage compensation introduced. The recommendations proposed in this paper are suggested as a basis for further research and practical improvement of the mechanisms of international legal protection of victims.

A comprehensive approach to solving the problem of compensation for damage caused to individuals and legal entities as a result of war is formulated. Theoretical and practical recommendations are offered, which include the improvement and development of new legislation, the enhancement of the effectiveness of existing institutional mechanisms, and the harmonization of national norms with international law.

The results of the study are considered to be of significant practical importance and are suggested for use in improving legislation, increasing the efficiency of the judicial system, and strengthening Ukraine's international legal position, thereby contributing to the restoration of justice and the protection of the rights of individuals and legal entities affected by the war.

Keywords: administrative and legal regulation, compensation for damage, armed aggression, martial law, international legal mechanisms, case law, court decisions, national security of the state, international organizations, prohibition of the use of force, Russian-Ukrainian war, legislation, post-war strategies, regulatory and legal guarantees, reparations, law enforcement.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Суббот А.І., Валендюк О.С. сучасні наукові та практичні підходи щодо розуміння шкоди та збитків, завданих внаслідок збройної агресії. Юридичний науковий електронний журнал № 1, 2026. С. 88-91. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2026-1/18>.

2. Валендюк О.С. Окремі питання вдосконалення засобів та правових інструментів відшкодування шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії росії. Економіка. Фінанси. Право. № 2, 2026. С. 92-96. DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2026.2.19>

3. Валендюк О.С. Міжнародно-правові принципи відшкодування шкоди, завданої унаслідок збройного конфлікту. Право України. 2024. Випуск №9. С.134-147. DOI: 10.33498/louu-2024-09-134

4. Валендюк О.С. Цивільно-правові наслідки війни в контексті відшкодування шкоди фізичним та юридичним особам. Проблеми законності. 2025. Випуск 168. С.39-54. DOI: 10.21564/2414-990X.168.326389

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Валендюк О.С. Відшкодування шкоди та компенсація збитків від агресивної війни в Україні: формування інституту та перспективи його розвитку. Керуючого. «Часопис Київського університету права». Випуск 4. 2024. С.153-160. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2024.27>

2. Валендюк О.С. Роль міжнародного співробітництва у вдосконаленні механізму відшкодування шкоди завданої унаслідок війни. Актуальні проблеми сучасної юридичної науки та практики в умовах воєнного стану. Випуск 5: матеріали круглого столу (м. Київ, 7 жовтня 2024 року). Київ: Видавництво Ліра-К, 2024. С. 69-73.

3. Валендюк О.С. Відшкодування шкоди, завданої збройною агресією: аналіз судової практики та міжнародного досвіду. Актуальні проблеми сучасної юридичної науки та практики в умовах воєнного стану. Випуск 4: матеріали

круглого столу (м. Київ, 6 жовтня 2023 року). Київ: Видавництво Ліра-К, 2023. С.264-274.

4. Валендюк О., Шаповалова О., Гнатенко Н. Відшкодування шкоди, заподіяної збройною агресією російської федерацією: окремі процесуальні аспекти. Юридична практика. 2023. URL: <https://pravo.ua/vidshkoduvannia-shkody-zavdanoi-zbroinoiu-ahresiiei-rosiiskii-federatsii-okremi-protseualniaspekty/>

5. Валендюк О.С. Механізм відшкодування шкоди завданої внаслідок військової агресії російської федерації проти України. Актуальні проблеми сучасної юридичної науки та практики в умовах воєнного стану. Випуск 3: матеріали круглого столу (м. Київ, 6 жовтня 2022 року). Київ: Видавництво Ліра-К, 2022. с. 300-305.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	15
ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ФІЗИЧНИМ ТА ЮРИДИЧНИМ ОСОБАМ УНАСЛІДОК ВІЙНИ.....	27
1.1. Війна та її цивільно-правові наслідки для фізичних та юридичних осіб.....	27
1.2. Поняття та види шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни.....	54
Висновки до розділу 1.....	88
РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ФІЗИЧНИМ ТА ЮРИДИЧНИМ ОСОБАМ УНАСЛІДОК ВІЙНИ.....	89
2.1. Підстави виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни.....	89
2.2. Інституційні засади відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни.....	107
2.3. Судова практика у справах про відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни.....	121
Висновки до розділу 2.....	131
РОЗДІЛ 3. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ФІЗИЧНИМ ТА ЮРИДИЧНИМ ОСОБАМ УНАСЛІДОК ВІЙНИ.....	132
3.1. Міжнародно-правові акти та принципи відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни.....	132
3.2. Аналіз рішень міжнародних судових інституцій щодо відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни.....	147
3.3. Проблеми та перспективи вдосконалення міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни.....	170
Висновки до розділу 3.....	181
ВИСНОВКИ.....	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	187
ДОДАТОК.....	202

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АРК – Автономна Республіка Крим

АТО – Антитерористична операція на сході України

ВВП – валовий внутрішній продукт

ВП ВС – Велика Палата Верховного Суду

ВРУ – Верховна Рада України

ВС – Верховний Суд

Держгеонадр – Державна служба геології та надр України

Держекоінспекція – Державна екологічна інспекція України

ДСНС – Державна служба України з надзвичайних ситуацій

ЕЕКК – Ефіопсько-Еритрейська компенсаційна комісія

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЗМІ – засоби масової інформації

КМУ – Кабінет Міністрів України

МВС – Міністерство внутрішніх справ України

МЗК – міжнародний збройний конфлікт

Мін'юст – Міністерство юстиції України

Мінагрополітики – Міністерство аграрної політики та продовольства України

Мінветеранів – Міністерство у справах ветеранів України

Міндовкілля – Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України

Мінекономіки – Міністерство економіки України

Мінінфраструктури – Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України

Міноборони – Міністерство оборони України

Мінреінтеграції – Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України

Мінсоцполітики – Міністерство соціальної політики України

Мінстратегпром – Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України

Мінцифра – Міністерство цифрової трансформації України

МКС – Міжнародний кримінальний суд

МКЧХ – Міжнародний комітет Червоного Хреста

МТКЮ – Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії

НМЗК – збройний конфлікт неміжнародного характеру

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ООС – Операція об'єднаних сил

Реєстр збитків – Міжнародний реєстр збитків, завданих агресією Російською Федерацією проти України

РФ – Російська Федерація

СБУ – Служба безпеки України

ст. – стаття

Статті КМП – Проєкти статей щодо відповідальності держав за міжнародні протиправні діяння 2001 року

ФДМУ – Фонд державного майна України

ЦК України – Цивільний кодекс України

ч. – частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Питання відшкодування шкоди, завданої фізичним і юридичним особам унаслідок війни, охоплює багатовимірний комплекс правових, соціальних та економічних аспектів, які потребують комплексного наукового дослідження. Безпрецедентні наслідки повномасштабного вторгнення РФ на територію України, створили нові виклики для системи захисту порушених прав фізичних та юридичних осіб.

Війна супроводжується численними загрозами для правової системи, зокрема щодо визначення видів шкоди, процедур її оцінювання та відшкодування. Постраждалі особи насамперед мають труднощі у доведенні факту шкоди, встановленні причинно-наслідкового зв'язку з діями держави-агресора та фактично нанесеною шкодою, а також з відсутністю ефективних механізмів компенсації. Ці проблеми загострюються через фрагментарність національного законодавства та недостатню координацію між національними і міжнародними правовими системами, що підтверджує необхідність наукового переосмислення чинних підходів до врегулювання зазначеної проблематики. Важливою складовою є також врахування економічних і соціальних наслідків війни, які виходять за межі безпосередніх збитків. Масштабне руйнування інфраструктури, економічний спад, вимушена міграція населення та порушення підприємницької діяльності створюють додаткові виклики для забезпечення ефективного відшкодування. Система компенсації повинна враховувати ці аспекти для відновлення соціальної стабільності та економічного розвитку держави.

Актуальність дослідження проблематики відшкодування шкоди, завданої фізичним і юридичним особам унаслідок війни, обумовлена глобальним характером наслідків збройних конфліктів, які руйнують основи правопорядку, економіки та соціального добробуту. У сучасному світі, де війни спричиняють масове знищення майна, порушення прав людини та економічний занепад, питання розробки дієвих механізмів компенсації

набуває особливої значущості. Для України ця проблема є особливо гострою в умовах повномасштабного вторгнення, яке завдало суттєвих збитків її громадянам, підприємствам і державі в цілому. Постало важливе завдання стосовно забезпечення ефективного та справедливого механізму відшкодування шкоди, завданої постраждалим особам, оскільки нараз виникла гостра необхідність створення комплексної моделі правового регулювання відшкодування шкоди, яка враховуватиме як національні реалії, так і міжнародні стандарти.

Істотне значення у цьому контексті має розвиток міжнародно-правових механізмів, які регулюють питання компенсації шкоди, завданої війною. Женевські конвенції, рішення міжнародних судових інституцій, такі як Європейський суд з прав людини, та інші акти міжнародного права формують базис для захисту прав постраждалих. Проте міжнародні інструменти часто виявляються недостатніми для забезпечення оперативного та справедливого відшкодування, що підкреслює потребу у вдосконаленні як національних, так і міжнародних механізмів.

Дослідження проблематики правового регулювання відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни, на сучасному етапі займає помітне місце в українській правовій доктрині. Окремі теоретичні, цивільно-правові, міжнародно-правові та процесуальні аспекти зазначеної тематики розглядалися у працях таких науковців, як: А. Бучинська, І. Голубенко, М. Гнатюк, Л. Василенко, І. Завдов'єва, О. Зюзь, М. Камишанський, Б. Карнаух, О. Капліна, Д. Клапоущак, Т. Ківалова, О. Кот, С. Кравцов, О. Кузнецов, Н. Мартиненко, Ю. Матвєєва, Ю. Моїсєєв, І. Міщук, Е. Писарєва, С. Погрібний, О. Рувін, О. Ступак, Ю. Черняк, С. Шаренко, С. Яковлева, та багато інших.

На формування наукової думки дисертанта вплинули роботи: В. Бабійчук, В. Брус, Д. Ващенко, О. Верланов, О. Гавриленко, О. Кресін, Т. Кришталь, С. Косаревич, Н. Литвин, А. Суббота, О. Хорватовой.

Наукова та практична цінність запропонованих підходів до розуміння механізмів відшкодування шкоди є важливою, проте, розв'язання низки дискусійних питань, таких як ефективність правового регулювання, визначення джерел компенсації, координація між національними та міжнародними інституціями, потребує подальших досліджень для формування сталого теоретичного підґрунтя. Саме тому в сучасних умовах тема дисертаційної роботи є актуальною, має вагоме теоретичне та практичне значення, оскільки спрямована на поглиблений аналіз і формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення законодавства та механізмів відшкодування шкоди, що сприятиме ефективному захисту прав фізичних та юридичних осіб у контексті війни.

Вибір теми також зумовлений особистим науковим інтересом дисертанта до проблематики захисту прав фізичних і юридичних осіб, забезпечення справедливості та вдосконалення механізмів відшкодування шкоди в умовах війни.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах наукових тем Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та права «Тенденції розвитку сучасної правової науки в умовах інтеграційних процесів: теоретичні та практичні аспекти» (номер державної реєстрації 0120U100413) та «Сучасні виклики міжнародно-правових відносин і роль України у формуванні світового правопорядку» (номер державної реєстрації 0122U000743)

Тему дисертації затверджено вченою радою Київського університету права 18 грудня 2018 р. (протокол № 13).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є отримання нових наукових висновків щодо правового регулювання та механізмів відшкодування шкоди, завданої фізичним і юридичним особам унаслідок війни, шляхом визначення теоретико-методологічних засад компенсаційних процесів, аналізу національного законодавства та відповідних положень норм

міжнародного права, а також розробки рекомендацій щодо вдосконалення існуючих підходів до забезпечення справедливості в умовах війни.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення таких дослідницьких завдань:

- охарактеризувати поняття війни та збройного конфлікту крізь призму національного законодавства та норм міжнародного гуманітарного права;
- проаналізувати цивільно-правові наслідки війни для фізичних та юридичних осіб, включаючи вплив на права власності, соціальні гарантії та підприємницьку діяльність;
- розкрити уточнити поняття та класифікацію шкоди, завданої війною, із врахуванням її специфічних рис;
- визначити теоретико-правові засади відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни;
- дослідити правові підстави виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди у національному законодавстві України;
- обґрунтувати проаналізувати інституційні засади та роль державних і недержавних органів у процесі компенсації шкоди;
- вивчити судову практику українських судів щодо відшкодування шкоди, завданої фізичним і юридичним особам унаслідок війни, та виявити основні проблеми, що виникають у цих провадженнях;
- дослідити акти та принципи міжнародного права, які регулюють питання відшкодування шкоди, завданої внаслідок війни;
- проаналізувати релевантні рішення міжнародних судових інституцій, таких як ЄСПЛ та Міжнародний суд ООН, щодо компенсації шкоди унаслідок війни;
- запропонувати перспективні шляхи вдосконалення національного законодавства та міжнародно-правових механізмів, спрямованих на відшкодування шкоди постраждалим фізичним і юридичним особам.

Об'єктом дослідження є шкода, завдана фізичним та юридичним особам унаслідок війни, як правовий і соціальний феномен.

Предметом дослідження є особливості правового регулювання та механізмів відшкодування шкоди, спричиненої війною фізичним та юридичним особам, в умовах національного та міжнародного контекстів.

Методи дослідження. Дисертація належить до цивільно-правових досліджень відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни. Методологічна база дослідження була орієнтована на комплексне виконання поставлених завдань, що потребує міждисциплінарного наукового підходу. У дисертації узагальнено та використано результати наукових досліджень у сфері права, соціології, економіки та конфліктології, з акцентом на поєднанні загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Методологічну основу дослідження сформовано з урахуванням об'єкта, предмета, мети та завдань роботи. Для забезпечення комплексності та об'єктивності висновків застосовано широкий спектр наукових методів.

Діалектичний метод був ключовим інструментом для аналізу відшкодування шкоди як правового феномена в його динаміці та взаємозв'язках із соціальними та економічними процесами. Цей метод дозволив дослідити розвиток концепцій компенсаційних механізмів, встановити суперечності в їх застосуванні та розробити пропозиції щодо їх удосконалення (підрозділи 2.1., 2.2., 3.1.).

Застосування *герменевтичного методу* відіграло важливу роль у тлумаченні національних нормативно-правових актів і норм міжнародного права, які регулюють питання відшкодування шкоди. Цей метод дозволив глибше зрозуміти зміст правових текстів у їх історичному, культурному та юридичному контексті (підрозділи 1.2, 2.3., 3.2.).

Порівняльно-правовий метод використовувався для аналізу міжнародного та національного законодавства, а також практики відшкодування шкоди в різних правових системах. Цей метод дав змогу виявити найкращі практики інших країн і адаптувати їх до українського

контексту, а також оцінити відповідність національних норм міжнародним стандартам (підрозділи 2.2., 3.1., 3.2.).

Системно-структурний метод відіграв важливу роль у дослідженні проблеми відшкодування шкоди, завданої фізичним і юридичним особам унаслідок війни. Цей метод дозволив розглядати відшкодування шкоди як складну багатокomпонентну систему, яка включає правові, соціальні, економічні та інституційні елементи. Застосування системно-структурного методу забезпечило можливість виявити зв'язки між окремими елементами цієї системи, визначити їхні функції та взаємодію в процесі реалізації компенсаційних механізмів (підрозділи 1.1., 1.2., 2.1.).

Методи аналізу та синтезу забезпечили деталізацію ключових аспектів відшкодування шкоди, таких як підстави виникнення зобов'язань, оцінка шкоди та визначення обсягів компенсації. Аналіз дозволив виокремити окремі складові механізму компенсації, а синтез допоміг інтегрувати ці елементи в цілісну концепцію (підрозділи 2.1., 2.2., 3.3.).

У дослідженні також використовувалися дисциплінарні та міждисциплінарні спеціально-юридичні методи для отримання уточненої інформації про відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни: *історико-правовий метод* (для аналізу розвитку правового регулювання відшкодування шкоди, завданої фізичним і юридичним особам унаслідок війни, в історичній ретроспективі); *формально-юридичний метод* (для визначення структури та змісту нормативно-правових актів, які регулюють компенсацію шкоди, та їх ключових елементів); *логіко-юридичний метод* (для узгодження різних правових концепцій, розробки чіткої аргументації та створення послідовної системи правового регулювання процесу відшкодування шкоди).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що представлена дисертація є комплексним правовим дослідженням проблематики відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни, з акцентом на вдосконаленні теоретичних і практичних аспектів

компенсаційних механізмів. У дослідженні запропоновано нові підходи до аналізу національного законодавства та норм міжнародного права, а також розроблено рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності механізмів відшкодування шкоди. У межах дисертації висунуто низку положень, які конкретизують наукову новизну.

Уперше:

- у національній правовій науці розроблено комплексну методологію для аналізу механізмів відшкодування шкоди, яка охоплює юридичні, соціальні та економічні аспекти, та враховує особливості збройних конфліктів і їхніх наслідків;

- обґрунтовано необхідність створення нового Кодексу відшкодування шкоди, який стане основою для систематизації законодавства у цій сфері, забезпечить єдність правового регулювання процесів компенсації збитків, включаючи визначення порядку обліку завданої шкоди, механізмів її відшкодування та забезпечення прозорості процедур;

- виявлено нові підходи до гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами у сфері відшкодування шкоди, включаючи механізми взаємодії з міжнародними організаціями та судами.

Удосконалено:

- теоретичну базу щодо визначення підстав виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, зокрема шляхом аналізу причинно-наслідкових зв'язків між збройними діями та шкодою, завданою фізичним та юридичним особам;

- рефлексію щодо правового регулювання інституційних механізмів компенсації збитків, із акцентом на роль національних судів, органів публічної адміністрації та міжнародних інституцій;

- підходи до оцінювання шкоди та визначення обсягів компенсації, з урахуванням міжнародного досвіду та специфіки збройного конфлікту в Україні.

Набули подальшого розвитку:

– питання правового статусу держави-агресора у контексті зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої її діями, із використанням норм міжнародного гуманітарного права;

– розуміння ролі міжнародно-правових актів і принципів у врегулюванні питань відшкодування збитків, включаючи аналіз Женевських конвенцій, рішень ЄСПЛ та інших міжнародних документів;

– теоретико-правові аспекти співвідношення національного та міжнародного законодавства у сфері захисту прав постраждалих осіб, із врахуванням сучасних викликів і перспектив реформування.

Практичне значення отриманих результатів обумовлене сукупністю положень, які конкретизують наукову новизну. Результати дослідження створюють методологічну базу для подальшого вивчення проблеми відшкодування шкоди, завданої фізичним і юридичним особам унаслідок війни, та вдосконалення правових механізмів у цій сфері. Основні положення й висновки дисертації можуть бути використані:

- для розробки стратегій правового регулювання процесів відшкодування шкоди на національному рівні, включаючи вдосконалення нормативно-правових актів та інституційних механізмів;
- у підготовці та імплементації міжнародних угод, спрямованих на співпрацю у сфері компенсації збитків та забезпечення виконання міжнародно-правових зобов'язань держави-агресора;
- для підвищення ефективності роботи національних судів та інших органів влади у розгляді справ про відшкодування шкоди, завданої війною, через запровадження нових підходів до оцінки збитків та процедури їх доказування;
- як аналітичний матеріал для розробки рекомендацій щодо гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами у сфері захисту прав постраждалих осіб;

- у діяльності державних органів, недержавних організацій та міжнародних фондів для розробки й реалізації програм компенсації шкоди, завданої війною.

Результати дослідження сприятимуть підвищенню правової свідомості та правової культури суспільства, посиленню ролі держави у забезпеченні справедливості та відновленні порушених прав.

В освітній сфері результати можуть бути інтегровані у навчальні програми та використовуватись для підвищення практичного спрямування таких дисциплін, як «Цивільне право», «Конституційні та міжнародні правові засади захисту прав людини», «Адвокатська діяльність: міжнародний та національний аспект», «Теоретико-правові засади діяльності європейського суду з прав людини» та інших. Вони також можуть бути основою для створення спецкурсів, які присвячені вивченню правових та економічних аспектів війни і захисті постраждалих фізичних та юридичних осіб (Акт впровадження в освітній процес ПЗВО «Київський міжнародний університет» від 17 березня 2026 № 319).

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення, рекомендації та висновки, які містяться у дисертації, обговорювалися на наукових семінарах кафедри міжнародного та приватного права Київського університету права Національної академії наук України та кафедри публічного та європейського права ПЗВО «Київський міжнародний університет».

Основні положення та результати дисертації пройшли апробацію в рамках міжнародних та вітчизняних науково-практичних конференцій: III Конференція “Публічно-правові механізми відшкодування шкоди заподіяної внаслідок війни”, Київ, 2024; в наукових статях, що не відносяться до категорії Б наукового журналу “Часопис Київського університету права”, 2024; круглий стіл Київський університет права НАНУ до Дня юриста 2024 “Актуальні проблеми сучасної юридичної науки та практики в умовах воєнного стану”, Київ, 2024; у збірнику наукових праць молодих

вчених та аспірантів КУП НАНУ “Актуальні проблеми сучасної юридичної науки та практики в умовах воєнного стану”, Київ, 2022-2023 р.р.; фахових статтях в журналі “Юридична практика» 2023.

Структура та обсяг дисертації визначається метою, завданнями, об’єктом та предметом дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять 8 підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 207 сторінки, з них основна частина – 188 сторінок, список використаних джерел складає 146 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ФІЗИЧНИМ ТА ЮРИДИЧНИМ ОСОБАМ УНАСЛІДОК ВІЙНИ

1.1. Війна та її цивільно-правові наслідки для фізичних та юридичних осіб

Питання визначення змісту поняття «війна» та його розмежування із суміжними категоріями тривалий час залишається предметом наукової дискусії. Його значення не обмежується суто теоретичною площиною, оскільки від правильної правової кваліфікації відповідних подій залежить вибір застосовного правового режиму, визначення суб'єктів відповідальності та подальше вирішення питань щодо відшкодування шкоди, завданої фізичним і юридичним особам. Відсутність єдиного універсального визначення війни як у юридичній, так і в загальнофілософській площині зумовлює неоднозначність підходів до оцінки подій, які за своїм змістом можуть охоплюватися цією категорією.

У науковій літературі поняття «війна» розглядається крізь призму різних методологічних підходів, зокрема політичного, соціологічного та правового. Одним із найбільш відомих є підхід К. фон Клаузевіца, який розглядав війну як продовження політики іншими, насильницькими засобами, спрямованими на примушення супротивника до виконання певної волі [86, с. 75]. Такий підхід акцентує увагу не лише на факті застосування сили, а й на її цілеспрямованому, організованому та політично обумовленому характері.

Політичний вимір поняття війни простежується й у працях інших дослідників. Зокрема, Г. Сорель пов'язував війну з політичним актом, до якого держави вдаються у разі неможливості врегулювати спір щодо своїх прав, обов'язків або інтересів мирними засобами [127]. Г. М. Каллен розглядав війну як збройне протистояння між двома або більше суверенними

утвореннями, які використовують організовані збройні сили для досягнення визначених цілей [109]. Подібний міждержавний акцент притаманний і підходу Л. Оппенгейма, який пов'язував війну зі збройним зіткненням держав, спрямованим на подолання супротивника та нав'язування умов миру [115]. У свою чергу, Дж. Г. Старк також підкреслював змагальний характер війни між державами, що ведеться переважно із застосуванням збройних сил і спрямована на досягнення перемоги або встановлення умов миру [128].

Наведені підходи дають підстави стверджувати, що політичний чинник є одним із визначальних для розуміння природи війни, оскільки саме політичні цілі впливають на характер збройного протистояння, його інтенсивність, масштаби, способи ведення, залучення союзників, формування коаліцій, а також на умови припинення воєнних дій і подальшого мирного врегулювання.

Юридичне розуміння війни пов'язане з політичним, але має свої особливості. Якщо політичний підхід більше пояснює причини, цілі та інтереси сторін, то правовий підхід зосереджується на тому, який юридичний статус має війна та які правові наслідки вона спричиняє. У цьому контексті війну можна визначити як особливий правовий стан, за якого дві або більше сторін ведуть збройне протистояння із застосуванням військової сили [135].

Особливу увагу правовій природі війни приділяв Г. Кельзен, який запропонував дві можливі інтерпретації її статусу в міжнародному праві. За першим підходом, війна не може однозначно визнаватися правопорушенням, оскільки за відсутності загальної міжнародно-правової заборони вона формально не розглядається як протиправна дія. Водночас її також складно кваліфікувати як дозволену дію, адже саме по собі міжнародне право не надає державам позитивного дозволу на ведення війни. За другим підходом, міжнародне право виходить із принципової заборони війни, допускаючи застосування збройної сили лише як реакцію на попереднє міжнародне правопорушення. У такому разі війна може оцінюватися або як протиправне діяння, або як санкція за порушення міжнародного права [110]. Така

подвійність підходів свідчить про складність правової кваліфікації війни та підтверджує, що її наявність і правові наслідки мають встановлюватися на підставі об'єктивних критеріїв [91, с. 7].

Із наведених доктринальних підходів можна виокремити кілька ключових ознак війни. До них належать наявність організованого протистояння між двома або більше державами чи іншими політично організованими групами, застосування збройних сил, високий рівень інтенсивності насильства, а також спрямованість на досягнення переваги над супротивником або нав'язування йому певних умов. Родовою ознакою війни є насильство, однак не будь-яке, а саме його найбільш інтенсивна форма [90]. У науковій літературі таке насильство характеризується як колективне, безпосереднє, навмисне, організоване, інституціоналізоване, санкціоноване, а в окремих випадках – ритуалізоване [91].

Для теми цього дослідження зазначені ознаки мають значення передусім тому, що саме інтенсивний, організований і цілеспрямований характер воєнного насильства зумовлює масштабність шкоди, яка заподіюється фізичним та юридичним особам. Війна порушує не лише публічний правопорядок, а й сферу приватноправових відносин: призводить до знищення або пошкодження майна, втрати доходів, неможливості виконання договорів, припинення підприємницької діяльності та інших негативних цивільно-правових наслідків.

Соціологічний підхід до розуміння війни відрізняється від класичного міжнародно-правового тим, що не обмежує коло її учасників виключно державами або іншими політичними утвореннями. У межах такого підходу війна розглядається ширше – як форма організованого збройного протистояння між різними соціальними групами, здатними використовувати зброю як засіб вирішення конфлікту. Зокрема, А. Джонсон визначає війну як збройний конфлікт між групами населення, до яких можуть належати раси, племена, держави, менші географічні одиниці, релігійні чи політичні партії, а також економічні класи [108]. Такий підхід акцентує увагу не лише на

суб'єктному складі війни, а й на її соціальній природі, оскільки війна охоплює значні групи населення та впливає на їхнє існування, безпеку, майновий стан і соціальні зв'язки.

У соціологічній літературі також підкреслюється організаційний і ресурсний вимір війни. Так, А. Ешворд, аналізуючи досвід Першої світової війни, розглядав її як різновид збройного конфлікту між великими національними державами, у межах якого населення та ресурси цілеспрямовано й масштабно мобілізуються для ведення воєнних дій [77]. У цьому аспекті війна постає не лише як зіткнення збройних сил, а як стан, що залучає економіку, адміністративний апарат, соціальні інститути та цивільне населення. Саме тому її наслідки виходять далеко за межі безпосереднього поля бою та проявляються у руйнуванні інфраструктури, втраті майна, переміщенні населення, припиненні господарської діяльності й дестабілізації цивільного обороту.

Для відмежування війни від інших форм збройного насильства у науковій літературі пропонуються також певні кількісні та якісні критерії. До них, зокрема, відносять значний рівень бойових втрат, попередню організаційну підготовку, що охоплює вербування, навчання, розгортання військ, забезпечення зброєю та боєприпасами, а також легітимацію насильства з боку державної або квазідержавної організації [126]. Додатковими ознаками, які дають підстави розглядати збройний конфлікт саме як війну, є участь регулярних урядових військ принаймні з однієї сторони, централізована організація сторін конфлікту та безперервний характер бойових дій. У сукупності ці критерії дозволяють відмежувати війну від поодиноких актів насильства, військових інцидентів або локальних зіткнень.

У класичній доктрині міжнародного права війна розумілася переважно як збройне протистояння між суверенними державами. Вона сприймалася як спосіб вирішення спорів між політичними утвореннями найвищого рівня, а її юридичне існування, як правило, пов'язувалося з офіційним оголошенням

війни. Такий формальний підхід мав істотні обмеження, оскільки значна кількість збройних протистоянь фактично відбувалася без офіційного проголошення стану війни. Унаслідок цього події, які за своїм змістом мали ознаки воєнного насильства, могли не кваліфікуватися як війна у вузькому юридичному розумінні. Саме ця обставина зумовила поступове витіснення поняття «війна» більш гнучкою категорією «збройний конфлікт» у сучасному міжнародному праві.

Міжнародно-правове регулювання війни та збройних конфліктів формувалося поступово й знайшло відображення у низці міжнародних актів, серед яких III Гаазька конвенція про початок воєнних дій 1907 року, Гаазькі конвенції 1899 та 1907 років, Женевські конвенції 1864, 1906 і 1929 років, Договір про відмову від війни як знаряддя національної політики 1928 року, Статут Ліги Націй 1920 року, Статут ООН 1945 року, а також Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 року. Значення цих актів полягає не лише у регламентації окремих аспектів ведення війни, а й у поступовому формуванні системи міжнародного гуманітарного права, спрямованої на обмеження засобів і методів ведення воєнних дій та захист осіб, які не беруть або перестали брати безпосередню участь у бойових діях.

Міжнародне право збройних конфліктів сформувалося як комплексна система норм, що охоплює кілька взаємопов'язаних напрямів правового регулювання. У доктрині до них традиційно відносять право війни, або так зване право Гааги, міжнародне гуманітарне право, відоме також як право Женеви, а також норми, що стосуються контролю над озброєннями. У сукупності ці напрями спрямовані на обмеження засобів і методів ведення воєнних дій, захист осіб, які не беруть або перестали брати участь у бойових діях, а також на зменшення руйнівних наслідків збройного насильства.

Історично правила ведення війни не одразу мали універсальний характер. Первинні приписи щодо поведінки під час збройного протистояння виникали переважно в межах окремих регіональних, релігійних або політичних традицій. Однією з ранніх спроб нормативного обмеження

насильства вважають положення Кодексу Хаммурапі XIX ст. до н. е., у якому відображено ідею недопущення пригнічення слабого сильним. У XIX ст. важливим етапом розвитку права війни стали Інструкції Лібера 1863 року, підготовлені для військових під час Громадянської війни у США. Надалі кодифікація правил ведення воєнних дій отримала міжнародний вимір, зокрема під час Гаазької мирної конференції 1899 року, яка стала одним із перших важливих кроків до формування систематизованих міжнародних правил війни.

У зв'язку з розвитком міжнародного права особливого значення набуло розмежування понять «війна» та «збройний конфлікт». У науковій літературі слушно зазначається, що в другій половині XX століття традиційне поняття війни виявилось недостатнім для охоплення всіх форм збройного протистояння, які фактично існували, але не завжди відповідали класичному уявленню про війну. Саме тому поступово відбувся перехід до ширшої категорії «збройний конфлікт» [32, с. 188]. Така термінологічна зміна мала не лише доктринальне, а й практичне значення, оскільки дозволила застосовувати норми міжнародного гуманітарного права до ситуацій фактичного збройного насильства незалежно від формального оголошення війни.

Водночас у міжнародному праві відсутнє єдине універсальне визначення поняття «збройний конфлікт». Війна може розглядатися як один із різновидів збройного конфлікту, однак не кожен збройний конфлікт є війною у вузькому значенні цього поняття. Перший додатковий протокол до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, закріпив у правовому обігу категорію «збройний конфлікт міжнародного характеру» [21]. Надалі істотну роль у конкретизації цього поняття відіграла міжнародна судова практика, зокрема рішення Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії у справі «Тадіч». У цій справі було сформульовано підхід, відповідно до якого збройний конфлікт має місце у разі застосування збройної сили між

державами або за наявності тривалого збройного насильства між урядовими силами та організованими збройними групами чи між такими групами в межах однієї держави.

Разом із тим наведений підхід не усуває потреби у подальшому розмежуванні міжнародних і неміжнародних збройних конфліктів. Міжнародний збройний конфлікт, як правило, пов'язується зі збройним зіткненням між силами держав, що відбувається всупереч міжнародно-правовій забороні війни як засобу вирішення спорів [5, с. 310]. Натомість неміжнародний збройний конфлікт характеризується іншими суб'єктними та організаційними ознаками, зокрема участю організованих збройних груп у межах однієї держави. При цьому сучасна міжнародна практика свідчить, що окремі конфлікти можуть мати змішаний характер або поєднувати ознаки міжнародного й неміжнародного збройного конфлікту. Такий підхід, зокрема, простежується у практиці Міжнародного суду ООН у справі «Нікарагуа проти США».

Для теми відшкодування шкоди таке розмежування має принципове значення. Саме правова кваліфікація збройного конфлікту впливає на визначення застосовних норм міжнародного гуманітарного права, обсяг обов'язків держави, можливість встановлення міжнародно-правової відповідальності, а також подальше обґрунтування вимог про компенсацію шкоди, завданої фізичним і юридичним особам. Водночас незалежно від того, яким саме є конфлікт – міжнародним, неміжнародним або змішаним, – його наслідком може бути істотне порушення майнових і немайнових прав приватних осіб, що потребує належної правової оцінки та ефективних компенсаційних механізмів.

До Першої світової війни у міжнародному праві поняття «війна» здебільшого пов'язували з міждержавним збройним конфліктом. Основними учасниками війни вважалися саме держави, а сама війна розглядалася як один зі способів вирішення спорів між суверенними утвореннями. Важливе значення при цьому мав формальний аспект – офіційне оголошення війни.

Через це збройні протистояння, які фактично мали воєнний характер, але не були офіційно оголошені війною, могли не охоплюватися класичним розумінням цього поняття.

Саме обмеженість такого підходу стала однією з передумов подальшої трансформації міжнародно-правового регулювання після Першої, а особливо після Другої світової війни.

У подальшому міжнародне право поступово відійшло від суто формального критерію оголошення війни. Якщо раніше ключове значення мало саме визнання сторонами стану війни, то сучасне міжнародне гуманітарне право виходить насамперед із факту існування збройного протистояння та необхідності захисту осіб, які страждають від його наслідків. У цьому контексті Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи 1977 року стали важливим етапом переходу від поняття «війна» до ширшої категорії «збройний конфлікт». Зокрема, Перший додатковий протокол до Женевських конвенцій, присвячений захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, закріпив у міжнародно-правовому обігу поняття «збройний конфлікт міжнародного характеру» [21].

Використання категорії «збройний конфлікт» дозволило міжнародному праву охопити ширше коло ситуацій, ніж класичне поняття війни. Йдеться не лише про випадки формально оголошеної війни, а й про будь-яке інше збройне протистояння між державами, а також про ситуації часткової або повної окупації території. Такий підхід відображений у статті 2, спільній для чотирьох Женевських конвенцій 1949 року, яка поширює їх застосування не лише на випадки оголошеної війни, а й на інші збройні конфлікти між Високими Договірними Сторонами та випадки окупації. Надалі Додатковий протокол I 1977 року розширив відповідний підхід, включивши до сфери міжнародних збройних конфліктів також окремі ситуації боротьби народів проти колоніального панування, іноземної окупації та расистських режимів [130].

Водночас ані Женевські конвенції 1949 року, ані Додаткові протоколи 1977 року не містять універсального визначення самого поняття «збройний конфлікт» [130]. Це свідчить про те, що міжнародне право у цій сфері розвивалося переважно шляхом визначення умов застосування відповідних норм, а не через створення абстрактної дефініції. Такий підхід має практичне значення, оскільки дозволяє оцінювати не лише формальну назву подій, а їхній реальний зміст, інтенсивність, суб'єктний склад і наслідки для цивільного населення.

Після Другої світової війни розвиток міжнародного кримінального правосуддя істотно вплинув на уточнення змісту поняття «збройний конфлікт». Спершу союзними державами-переможницями були створені Міжнародні військові трибунали в Нюрнберзі та Токіо, діяльність яких заклала підґрунтя для подальшого переслідування осіб, винних у вчиненні найтяжчих міжнародних злочинів. Надалі, у зв'язку зі збройним конфліктом, що супроводжував розпад колишньої Югославії, Рада Безпеки ООН створила Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії. Для діяльності цього Трибуналу питання встановлення факту існування збройного конфлікту мало принципове значення, оскільки його юрисдикція поширювалася на злочини, вчинені у зв'язку з таким конфліктом, зокрема воєнні злочини та злочини проти людяності.

Особливе значення для міжнародно-правового розуміння збройного конфлікту мала справа «Тадіч», у якій Апеляційна палата МКТЮ сформулювала один із найбільш цитованих підходів до визначення цього поняття. У відповідному рішенні було зазначено, що збройний конфлікт існує тоді, коли має місце застосування збройної сили між державами або тривале збройне насильство між органами державної влади та організованими збройними групами чи між такими групами в межах однієї держави. Водночас це формулювання не слід сприймати як універсальне й вичерпне визначення всієї категорії «збройний конфлікт», оскільки воно

поєднує ознаки як міжнародного, так і неміжнародного збройного конфлікту та було сформульоване у конкретному юрисдикційному контексті [130].

Застосування міжнародного гуманітарного права безпосередньо пов'язується з моментом виникнення збройного конфлікту. Саме тому поняття «збройний конфлікт» має бути відмежоване від суміжних категорій, зокрема від поняття «війна». Якщо війна традиційно асоціювалася з формальним міждержавним протистоянням, то збройний конфлікт є більш функціональною категорією, яка дозволяє встановити, чи підлягають застосуванню норми міжнародного гуманітарного права в конкретній ситуації.

Питання класифікації збройних конфліктів залишається одним із важливих викликів для міжнародного гуманітарного права та суміжних галузей, зокрема міжнародного кримінального права. Це пояснюється тим, що застосування відповідних норм залежить від того, чи має місце міжнародний або неміжнародний збройний конфлікт. Крім того, правові режими, які діють у межах цих двох типів конфлікту, не є тотожними, оскільки не всі правила однаково застосовуються до міжнародних і неміжнародних збройних конфліктів. У цьому контексті слушним є підхід, відповідно до якого збройний конфлікт існує тоді, коли наявний міжнародний або неміжнародний збройний конфлікт, а не навпаки [102].

Класифікація конфлікту має не лише теоретичне значення, а й безпосередньо впливає на обсяг правового захисту потерпілих осіб. Від неї залежить застосування конкретних норм міжнародного гуманітарного права, можливість кваліфікації діянь як міжнародних злочинів, а також юрисдикція Міжнародного кримінального суду та спеціальних міжнародних трибуналів, створених Радою Безпеки ООН. Для проблематики відшкодування шкоди це має особливе значення, оскільки правильна кваліфікація конфлікту впливає на визначення правового режиму відповідальності, доказування причинного зв'язку між збройним конфліктом і шкодою, а також на вибір належного механізму захисту прав фізичних та юридичних осіб.

Таке розмежування має істотне значення, оскільки правовий режим, що застосовується до відповідної ситуації, залежить від характеру збройного конфлікту. Попри наявність спільних фундаментальних принципів міжнародного гуманітарного права, конкретний обсяг прав та обов'язків сторін може відрізнятися залежно від того, чи йдеться про міжнародний, чи про неміжнародний збройний конфлікт. Ключовою відмінністю між цими видами конфліктів є насамперед їх суб'єктний склад, тобто те, хто саме виступає сторонами збройного протистояння.

Водночас сучасні збройні конфлікти не завжди піддаються однозначній класифікації. Окремі ситуації можуть мати комплексний характер і поєднувати ознаки як міжнародного, так і неміжнародного збройного конфлікту. У таких випадках необхідним є окремий аналіз кожного елементу конфлікту та встановлення того, які саме норми підлягають застосуванню до відповідних відносин. Особливе місце серед таких ситуацій посідає збройна окупація, коли вся територія держави або її частина фактично перебуває під контролем іншої держави. Така ситуація, як правило, кваліфікується як міжнародний збройний конфлікт і регулюється спеціальними нормами договірного та звичаєвого міжнародного гуманітарного права. При цьому на практиці факт існування збройного конфлікту, а також момент початку застосування відповідних норм не завжди є очевидними, особливо у випадках неміжнародних або змішаних конфліктів.

У разі міжнародного збройного конфлікту застосуванню підлягає комплекс взаємопов'язаних правових режимів. Передусім ідеться про міжнародне гуманітарне право, яке також позначається як право збройних конфліктів або право війни. Його призначення полягає у врегулюванні поведінки держав, їхніх збройних сил, а також у певних випадках організованих недержавних збройних формувань під час збройного протистояння. На відміну від міжнародного кримінального права, міжнародне гуманітарне право насамперед встановлює правила поведінки

сторін конфлікту та обов'язки держав, а не лише індивідуальну відповідальність конкретних осіб.

Поряд із міжнародним гуманітарним правом застосовується міжнародне кримінальне право, яке спрямоване на встановлення індивідуальної кримінальної відповідальності осіб, винних у вчиненні міжнародних злочинів, зокрема воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду. Хоча міжнародне гуманітарне право і міжнародне кримінальне право тісно пов'язані між собою, вони мають різний предмет регулювання: перше визначає правила поведінки у збройному конфлікті, тоді як друге встановлює підстави та механізми притягнення конкретних осіб до кримінальної відповідальності за найтяжчі порушення.

Окрему роль відіграє міжнародне право прав людини, яке зберігає значення і під час збройного конфлікту, хоча особливості його застосування можуть змінюватися залежно від конкретних обставин. Це право встановлює обов'язки держав щодо осіб, які перебувають у межах їхньої юрисдикції або на території, над якою вони здійснюють ефективний контроль. Крім того, у період збройного конфлікту значення мають норми національного законодавства, а також інші міжнародні договори, учасниками яких є відповідні держави. Їх застосування може зазнавати певних обмежень або модифікацій, однак вони не втрачають значення для захисту прав постраждалих осіб.

Для сторін збройного конфлікту обов'язковими можуть бути різні групи міжнародно-правових актів. До них належать, зокрема, договори у сфері міжнародного гуманітарного права, насамперед чотири Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи 1977 року. Також значення мають міжнародні кримінально-правові договори, зокрема Римський статут Міжнародного кримінального суду, а також міжнародні договори у сфері прав людини, серед яких Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права,

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Американська конвенція з прав людини та Африканська хартія прав людини і народів [38].

У контексті захисту прав осіб, які постраждали внаслідок війни, важливе значення мають і міжнародні судові установи. Вони є елементом системи міжнародного правосуддя та можуть виконувати різні функції: встановлювати міжнародно-правову відповідальність держав, розглядати питання індивідуальної кримінальної відповідальності або забезпечувати захист прав людини. На конституційному рівні право особи на звернення до міжнародних судових установ закріплене в Україні з 1996 року. Відповідно до Конституції України кожен після використання всіх національних засобів юридичного захисту має право звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ або органів міжнародних організацій, членом чи учасником яких є Україна.

Міжнародний суд у доктрині міжнародного права розглядається як незалежний юрисдикційний орган, створений на підставі згоди суб'єктів міжнародного права та уповноважений вирішувати спори відповідно до норм міжнародного права. Такий орган може функціонувати як постійна судова установа або створюватися *ad hoc* для розгляду конкретної категорії справ. Визначальною ознакою міжнародного суду є те, що його рішення мають обов'язковий характер для сторін спору та ґрунтуються на міжнародно-правових нормах.

Значення міжнародного судочинства для розвитку міжнародного права неодноразово підкреслювалося у правовій доктрині. Зокрема, Х. Лаутерпахт, аналізуючи потенціал міжнародних судових механізмів, звертав увагу на те, що створення постійного міжнародного суду мало значно ширше значення, ніж могли передбачити автори Статуту Постійної палати міжнародного правосуддя у 1920 році [83]. Такий підхід дозволяє розглядати міжнародні судові установи не лише як механізм вирішення окремих спорів, а й як інструмент поступового розвитку міжнародного правопорядку.

Водночас у питаннях притягнення осіб до відповідальності за міжнародні злочини важливу роль продовжують відігравати національні суди. Саме вони у багатьох випадках є найближчим і найбільш доступним механізмом кримінального переслідування, оскільки законодавство більшості держав передбачає відповідальність за воєнні злочини та інші міжнародні злочини. Практика національного переслідування таких злочинів, зокрема у Нідерландах та в контексті подій у Сирії, свідчить про те, що внутрішньодержавні судові системи можуть бути важливим елементом ширшої системи міжнародної кримінальної юстиції.

Разом із тим юрисдикція Міжнародного кримінального суду не має універсального характеру і не поширюється автоматично на всі міжнародні злочини, незалежно від місця їх вчинення чи громадянства винних осіб. МКС здійснює юрисдикцію щодо геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів лише за наявності визначених передумов. Зокрема, ідеться про випадки, коли ймовірний злочинець є громадянином держави – учасниці Римського статуту; коли злочин вчинено на території такої держави; коли держава спеціально визнала юрисдикцію Суду; або коли ситуацію передано на розгляд Суду Радою Безпеки ООН.

Діяльність МКС ґрунтується на принципі компліментарності. Це означає, що пріоритет у розслідуванні та переслідуванні міжнародних злочинів належить національним органам. МКС втручається лише тоді, коли відповідна держава не бажає або об'єктивно не здатна здійснювати належне кримінальне провадження щодо осіб, імовірно причетних до міжнародних злочинів. Такий підхід має значення і для України, оскільки міжнародні механізми відповідальності не замінюють національну систему правосуддя, а доповнюють її у випадках, коли внутрішні засоби є недостатніми або неефективними.

На відміну від МКС, Міжнародний суд ООН не здійснює кримінального переслідування фізичних осіб. Його юрисдикція спрямована на вирішення спорів між державами, а також на надання консультативних

висновків з питань міжнародного права. У межах міждержавних спорів Міжнародний суд ООН може встановити порушення державою її міжнародно-правових зобов'язань, зокрема обов'язків у сфері запобігання та покарання міжнародних злочинів. Отже, цей суд має значення не для індивідуальної кримінальної відповідальності, а для встановлення відповідальності держави як суб'єкта міжнародного права.

Окрему групу міжнародних судових механізмів становлять спеціальні та змішані трибунали, які створювалися для реагування на конкретні збройні конфлікти або масові порушення міжнародного права. До таких установ належать Нюрнберзький і Токійський трибунали, Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії, Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди, а також змішані судові механізми, створені для Сьєрра-Леоне, Камбоджі, Східного Тимору та Лівану [15]. Їх діяльність свідчить про поступове формування багаторівневої системи міжнародної кримінальної юстиції, у якій поєднуються міжнародні, національні та змішані форми судового реагування.

Питання інтернаціоналізації збройних конфліктів, які за своїми первинними ознаками можуть розглядатися як неміжнародні, неодноразово ставало предметом уваги міжнародних судових установ. Одним із перших і найбільш значущих прикладів новітньої практики з цього питання стало рішення Апеляційної палати МКТЮ у справі «Тадіч». Саме у зв'язку з конфліктом на території колишньої Югославії перед міжнародним судовим органом постала необхідність визначити, за яких умов неміжнародний збройний конфлікт може набути міжнародного характеру або існувати паралельно з міжнародним збройним конфліктом.

У цьому контексті Апеляційна палата МКТЮ звернула увагу на те, що збройний конфлікт безперечно має міжнародний характер, якщо в ньому беруть участь дві або більше держав. Водночас конфлікт, який виник на території однієї держави та за загальними ознаками може кваліфікуватися як неміжнародний, здатний трансформуватися у міжнародний або співіснувати

з міжнародним збройним конфліктом. Така ситуація можлива, зокрема, тоді, коли інша держава втручається у конфлікт власними збройними силами або коли окремі сторони неміжнародного конфлікту фактично діють від імені іншої держави.

Отже, у практиці Апеляційної палати МКТЮ було сформульовано два альтернативні критерії, які можуть свідчити про інтернаціоналізацію неміжнародного збройного конфлікту: по-перше, пряме військове втручання іншої держави; по-друге, дія окремих учасників конфлікту від імені або під контролем такої держави. Попри зовнішню логічність цих критеріїв, їх подальше застосування в міжнародній судовій практиці не завжди є однозначним, оскільки потребує складної оцінки фактичного контролю, ступеня залежності збройних формувань та характеру участі іноземної держави у відповідному конфлікті [20].

Проблема кваліфікації збройного конфлікту має значення не лише для міжнародного гуманітарного чи кримінального права, а й для захисту прав людини. Відповідно до статті 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, держави зобов'язані гарантувати передбачені Конвенцією права і свободи кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією. У ситуаціях збройного конфлікту, окупації або втрати державою ефективного контролю над частиною своєї території питання юрисдикції набуває особливої складності, оскільки національні суди мають враховувати фактичні умови здійснення державної влади на відповідній території.

Для України ця проблема має безпосереднє практичне значення з огляду на тривалу відсутність ефективного контролю над частиною її території. При розгляді справ про відшкодування шкоди, завданої внаслідок війни або окупації, національні суди мають оцінювати не лише сам факт заподіяння шкоди, а й те, чи мала Україна реальну можливість здійснювати владні повноваження, забезпечувати захист прав осіб, підтримувати роботу

державних органів і гарантувати доступ до засобів правового захисту на відповідній території.

У доктрині та практиці прав людини юрисдикція держави розглядається не лише як територіальна, тобто така, що здійснюється в межах її державних кордонів, а й як екстратериторіальна. Остання може виникати тоді, коли держава здійснює ефективний контроль або вирішальний вплив на території іншої держави. Такий підхід має важливе значення для ситуацій окупації, оскільки дозволяє пов'язати обов'язки у сфері прав людини не лише з формальним суверенітетом над територією, а й із фактичним контролем над нею. У площині відшкодування шкоди це означає, що відповідальність за порушення прав постраждалих осіб має оцінюватися з урахуванням того, яка держава фактично контролювала відповідну територію та мала реальну можливість запобігати порушенням або усувати їх наслідки.

Європейський суд з прав людини у своїй практиці сформував підхід, відповідно до якого юрисдикція держави за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод може мати не лише територіальний, а й екстратериторіальний характер. Зокрема, така юрисдикція може виникати у випадках, коли органи державної влади або її посадові особи здійснюють офіційні повноваження на території іншої держави. Крім того, екстратериторіальна юрисдикція може мати місце тоді, коли держава здійснює ефективний контроль або вирішальний вплив на території, що формально перебуває за межами її державних кордонів. Такий контроль може бути наслідком військової окупації, присутності збройних сил, фактичного підпорядкування місцевої адміністрації або іншої форми вирішального впливу на відповідну територію [42].

Отже, у ситуаціях збройного конфлікту або окупації формальний суверенітет над територією не завжди збігається з фактичною можливістю держави забезпечувати реалізацію та захист конвенційних прав. Якщо ефективний контроль над певною територією здійснює інша держава, саме вона може нести відповідні зобов'язання у сфері прав людини щодо осіб, які

перебувають на цій території. Водночас втрата державою фактичного контролю над частиною своєї території не означає автоматичного припинення всіх її позитивних зобов'язань. Якщо держава зберігає можливість вживати певних заходів для захисту прав осіб, вона повинна реалізовувати такі повноваження в межах доступних їй засобів.

У контексті російсько-української війни питання ефективного контролю та правової кваліфікації конфлікту має особливе значення. Зокрема, у межах попереднього розслідування ситуації в Україні Офіс Прокурора Міжнародного кримінального суду встановлював наявність ознак міжнародного збройного конфлікту у протистоянні між збройними силами РФ та України на Донбасі. Така кваліфікація є важливою, оскільки вона впливає на визначення застосовного правового режиму, оцінку поведінки сторін конфлікту та потенційну відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права.

У Звіті про дії з попереднього розслідування за 2017 рік Офіс Прокурора МКС зазначив, що отримані додаткові відомості вказували на існування прямого воєнного протистояння між збройними силами РФ та України. У зв'язку з цим було зроблено висновок, що найпізніше з 14 липня 2014 року на сході України паралельно з неміжнародним збройним конфліктом мав місце міжнародний збройний конфлікт [104]. Для теми відшкодування шкоди цей висновок має значення, оскільки підтверджує складний, поєднаний характер конфлікту та необхідність урахування як міжнародно-правових, так і національних механізмів відповідальності та компенсації.

У загальній теорії конфлікту поряд із поняттями «війна» та «збройний конфлікт» виокремлюють також інші форми військово-політичного протистояння, зокрема анексію, окупацію, військовий інцидент і військову провокацію. Ці категорії є суміжними, однак не тотожними, оскільки відрізняються за своїм правовим змістом, масштабом, інтенсивністю застосування сили та юридичними наслідками.

Анексія є однією з найбільш грубих форм порушення міжнародного правопорядку, оскільки передбачає насильницьке приєднання всієї або частини території однієї держави до іншої. У цьому сенсі анексія тісно пов'язана з окупацією, однак не зводиться до неї повністю. Якщо окупація означає фактичне встановлення контролю над територією без набуття суверенітету, то анексія передбачає спробу юридичного оформлення такого захоплення як частини території держави-агресора. Саме тому в міжнародному праві анексія розглядається як особливо тяжка форма агресії, що порушує принципи територіальної цілісності, суверенної рівності держав і заборони застосування сили.

Заборона анексії впливає із загальних засад сучасного міжнародного права, зокрема з положень Статуту ООН, який забороняє погрозу силою або її застосування проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави. У зв'язку з цим насильницьке приєднання території не може створювати правомірних юридичних наслідків, навіть якщо держава-агресор намагається надати такому акту внутрішньодержавного правового оформлення. Для приватноправової сфери це має важливе значення, оскільки анексія не повинна визнаватися підставою для припинення чи обмеження права власності, корпоративних прав, права користування майном або інших цивільних прав осіб, які постраждали внаслідок агресії.

Прикладом спроби анексії є події, пов'язані з АРК і містом Севастополем у 2014 році. Проведений 16 березня 2014 року так званий референдум не був визнаний Генеральною Асамблеєю ООН, а проголошення незалежності АРК від України та подальше включення АРК до складу РФ не були визнані Україною та більшістю держав міжнародного співтовариства. Верховна Рада України визначила 20 лютого 2014 року офіційною датою початку тимчасової окупації АРК та міста Севастополя Російською Федерацією.

Канцелярія Прокурора Міжнародного кримінального суду, оцінюючи ситуацію на території АРК та Севастополя, кваліфікувала її як міжнародний

збройний конфлікт між Україною та Російською Федерацією, який виник не пізніше 26 лютого 2014 року. Відповідно до цієї оцінки, право міжнародних збройних конфліктів продовжує застосовуватися до ситуації в АРК і після 18 березня 2014 року, оскільки на цій території фактично зберігається стан окупації.

Окупація, на відміну від анексії, означає тимчасове фактичне зайняття однією державою або коаліцією держав усієї чи частини міжнародно визнаної території іншої держави без набуття суверенітету над нею. Правовий режим окупації врегульовано низкою міжнародно-правових актів, зокрема IV Гаазькою конвенцією 1907 року, Женевською конвенцією про захист цивільного населення під час війни 1949 року, Гаазькою конвенцією про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року, а також окремими актами Організації Об'єднаних Націй. Відповідно до підходу, закріпленого у Гаазьких правилах, окупація пов'язується з установленням фактичного контролю над відповідною територією та можливістю окупаційної влади здійснювати на ній свої функції. Водночас у науковій літературі звертається увага на те, що окремі елементи класичної концепції окупації, сформованої в міжнародних актах початку XX століття, нині потребують критичного переосмислення з огляду на сучасні уявлення про справедливість, права людини та заборону агресії [24].

Ключове значення для визначення стану окупації має стаття 42 IV Гаазької конвенції 1907 року, відповідно до якої територія вважається окупованою тоді, коли вона фактично перебуває під владою ворожої армії. При цьому окупація поширюється лише на ті території, де така влада реально встановлена та може здійснюватися. Отже, визначальною ознакою окупації є не формальне проголошення контролю над територією, а саме фактична здатність іноземної держави або її збройних сил здійснювати владний вплив на відповідній території.

Водночас сучасне міжнародне гуманітарне право виходить із того, що застосування права окупації не повинно залежати від політичної або правової

оцінки підстав, з яких така окупація виникла. Іншими словами, навіть якщо окупація є наслідком агресивної війни, це не усуває необхідності застосування норм, спрямованих на захист цивільного населення та інших осіб, які перебувають на окупованій території. Такий підхід, зокрема, був відображений у практиці Нюрнберзького трибуналу, який відхилив аргументи щодо можливості застосування доктрини завоювання у випадках, коли територіальне захоплення є наслідком агресивної війни [105].

Сутнісною ознакою військової окупації є відсутність вільної згоди населення відповідної території на перебування іноземної армії та здійснення нею владних функцій. Окупація характеризується примусовою, позадоговірною та фактичною присутністю збройних сил іншої держави. У цьому контексті показовим є приклад Іраку, щодо якого Рада Безпеки ООН у Резолюції № 1546 зазначила про завершення окупації 30 червня 2004 року після припинення діяльності коаліційної тимчасової адміністрації. МКЧХ пов'язував це, зокрема, з тим, що тимчасовий уряд Іраку надав згоду на подальшу присутність багатонаціональних сил, що змінило правову природу їх перебування на території держави [54].

Щодо АРК, тимчасово окупованого Російською Федерацією, важливим є те, що відповідно до Елементів злочинів Римського статуту Міжнародного кримінального суду поняття міжнародного збройного конфлікту охоплює також збройну окупацію. Офіс Прокурора МКС у Звіті про дії з попереднього розслідування за 2016 рік кваліфікував ситуацію в АРК як окупацію, до якої застосовується правовий режим міжнародного збройного конфлікту. Зокрема, було зазначено, що з 26 лютого 2014 року РФ залучила особовий склад своїх збройних сил для встановлення контролю над частиною території України.

Окреме значення для правової оцінки дій РФ має справа України проти РФ у Міжнародному суді ООН щодо застосування Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 року та Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 року. У межах

цієї справи позиція України полягала, зокрема, у тому, що РФ порушила зобов'язання за Конвенцією про боротьбу з фінансуванням тероризму через надання зброї та інших видів допомоги незаконним збройним формуванням, так званим «ДНР» і «ЛНР». Також Україна посилалася на невиконання РФ обов'язку співпрацювати у запобіганні злочинам, пов'язаним із фінансуванням тероризму, та вживати практичних заходів для недопущення підготовки таких злочинів на своїй території або за її межами [54].

Військовий інцидент також належить до суміжних категорій військово-політичного протистояння, однак за своїм змістом відрізняється від війни, збройного конфлікту, окупації чи анексії. Під військовим інцидентом доцільно розуміти обмежену ситуацію застосування або загрози застосування збройної сили, що виникає випадково, ситуативно або внаслідок дій окремих військових структур, а не як результат цілеспрямованого політичного рішення про ведення війни. Такі інциденти, як правило, не спричиняють істотної трансформації внутрішнього правопорядку держави та не мають масштабних наслідків, характерних для збройного конфлікту чи війни.

Найчастіше військові інциденти виникають у прикордонних регіонах, зокрема у зв'язку з випадковим або навмисним порушенням державного кордону, помилковими діями військових підрозділів, технічними обставинами або іншими ситуаціями, що не завжди залежать від політичної волі держави. Саме обмежений характер, відсутність системності та, як правило, невисокий рівень інтенсивності відрізняють військовий інцидент від збройного конфлікту. Водночас за певних умов військовий інцидент може стати приводом для подальшої ескалації, якщо він використовується стороною як підстава для ширшого застосування сили.

Іншою суміжною категорією є військова провокація. На відміну від випадкового інциденту, військова провокація має цілеспрямований характер і полягає в агресивних діях однієї держави проти іншої із застосуванням або демонстрацією збройної сили. Її метою може бути створення підстав для відповідної реакції іншої сторони, виправдання подальшої ескалації,

формування політичного або інформаційного приводу для застосування сили чи досягнення інших військово-політичних цілей [34, с. 194]. Отже, військова провокація відрізняється від військового інциденту насамперед наявністю умислу та спрямованістю на створення конфліктної ситуації.

Окреме місце у правовій характеристиці війни та збройних конфліктів посідає поняття воєнних злочинів. Історично притягнення до відповідальності за такі злочини на міжнародному рівні здійснювалося в межах діяльності Нюрнберзького та Токійського міжнародних військових трибуналів, Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії, Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди, а також окремих гібридних судових установ, зокрема Спеціального суду для Сьєрра-Леоне та Надзвичайних палат у судах Камбоджі. У сучасній системі міжнародного кримінального правосуддя юрисдикцію щодо воєнних злочинів здійснює, зокрема, Міжнародний кримінальний суд, а стаття 8 Римського статуту МКС містить перелік діянь, які можуть кваліфікуватися як воєнні злочини.

Важливою особливістю воєнних злочинів є те, що до них не застосовуються строки давності. Такий підхід закріплений у Конвенції про незастосовність строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності 1968 року. Це означає, що особи, причетні до вчинення таких злочинів, можуть бути притягнуті до відповідальності незалежно від часу, що минув з моменту їх вчинення. Такий принцип має особливе значення для забезпечення невідворотності відповідальності за найтяжчі порушення міжнародного гуманітарного права.

Передумови сучасного розуміння воєнних злочинів були сформовані ще до Першої світової війни, коли держави почали визнавати, що окремі порушення законів і звичаїв війни мають розглядатися не лише як порушення міждержавних правил, а і як злочини. Значна частина таких правил була кодифікована у Гаазьких положеннях про закони і звичаї сухопутної війни 1899 та 1907 років. Надалі Статут Нюрнберзького трибуналу 1945 року

визначив воєнні злочини через категорію порушення законів і звичаїв війни, віднісши до них, зокрема, злочинні дії проти цивільного населення, військовополонених, заручників, суспільної та приватної власності, а також руйнування, не зумовлені військовою необхідністю [62].

Женевські конвенції 1949 року та Додатковий протокол I 1977 року розвинули підхід до визначення серйозних порушень міжнародного гуманітарного права. До таких порушень належать, зокрема, умисні посягання на життя і здоров'я захищених осіб, незаконне та невинуватене руйнування чи привласнення майна, примус захищених осіб до служби у збройних силах ворожої держави, незаконне переміщення або утримання цивільних осіб, взяття заручників, позбавлення права на справедливе судочинство, напади на цивільне населення або цивільні об'єкти, а також посягання на культурні цінності, які перебувають під спеціальним захистом [27].

Окреслені вище положення щодо серйозних порушень міжнародного гуманітарного права насамперед застосовуються у контексті міжнародних збройних конфліктів та стосуються дій, вчинених під час ведення бойових дій щодо осіб і майна, які перебувають під спеціальним захистом. Ідеться, зокрема, про поранених і хворих комбатантів, осіб, які беруть участь у бойових діях на морі чи на суходолі, військовополонених, цивільне населення, а також окремі категорії майна, захищеного нормами міжнародного гуманітарного права.

Водночас зміст поняття воєнного злочину не обмежується лише серйозними порушеннями Женевських конвенцій. Він може охоплювати також істотні порушення інших норм міжнародного гуманітарного права, зокрема тих, що мають звичаєвий характер. У міжнародних збройних конфліктах держави традиційно визнавали злочинними окремі порушення законів і звичаїв війни, закріплених, зокрема, у Гаазькій конвенції 1907 року. До таких порушень відносили використання отруйних речовин, безпідставне руйнування міст, не зумовлене військовою необхідністю, напад на

місцевості, що не обороняються, посягання на релігійні та культурні установи, а також розграбування суспільної чи приватної власності [105].

Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права мають значення і для національної кримінально-правової кваліфікації відповідних діянь. Зокрема, вони враховуються при застосуванні статті 438 Кримінального кодексу України, яка встановлює відповідальність за порушення законів та звичаїв війни. Такий підхід свідчить про взаємозв'язок міжнародного гуманітарного права та національного кримінального законодавства у сфері притягнення до відповідальності за найтяжчі порушення, вчинені під час збройного конфлікту.

У сучасному міжнародному кримінальному праві важливе значення має стаття 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Вона відносить до воєнних злочинів під час міжнародних збройних конфліктів не лише серйозні порушення Женевських конвенцій, а й інші серйозні порушення законів і звичаїв війни. Значна частина таких діянь визнавалася злочинною ще у практиці міжнародного правосуддя після Другої світової війни [53]. Отже, сучасне поняття воєнного злочину поєднує договірні та звичаєві норми міжнародного гуманітарного права, а також положення міжнародного кримінального права.

Переходячи до цивільно-правових наслідків війни для фізичних та юридичних осіб, слід виходити з того, що війна є найбільш інтенсивною формою збройного протистояння, яка здатна істотно змінювати умови функціонування правопорядку. На відміну від окремих військових інцидентів або менш масштабних форм збройного конфлікту, війна може призводити до розриву дипломатичних, політичних, економічних і навіть гуманітарних зв'язків між державами. Такі обставини безпосередньо впливають на реалізацію прав фізичних і юридичних осіб, виконання договірних зобов'язань, функціонування бізнесу, доступ до майна та можливість отримання ефективного правового захисту.

У цьому контексті особливого значення набувають зобов'язання держав у сфері міжнародного права прав людини. Відповідно до статті 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у разі війни або іншої надзвичайної ситуації, що загрожує життю нації, держава може вживати заходів, які передбачають відступ від окремих її зобов'язань за Конвенцією [29]. Водночас такий відступ не є необмеженим і не означає повного припинення захисту прав людини. Він має здійснюватися лише в межах, яких вимагає гострота ситуації, та з дотриманням інших міжнародно-правових зобов'язань держави.

З погляду міжнародного права держава, яка вчинила міжнародно протиправне діяння, несе відповідальність за його наслідки та зобов'язана відшкодувати завдану шкоду в повному обсязі [125]. У випадку збройної агресії це означає, що збитки, спричинені фізичним особам, юридичним особам і державі, мають бути компенсовані за рахунок держави-агресора. Такий підхід відповідає загальному принципу повного відшкодування шкоди, заподіяної міжнародно протиправною поведінкою.

Разом із тим практична реалізація цього принципу потребує належного встановлення причинно-наслідкового зв'язку між протиправним діянням і завданою шкодою. Відповідно до класичних засад деліктного права, для виникнення обов'язку з відшкодування шкоди необхідно довести, що така шкода є наслідком певної протиправної поведінки, зокрема міжнародно протиправного діяння. У ситуації війни це питання є особливо складним, оскільки шкода може бути спричинена як безпосередніми бойовими діями, так і окупацією, руйнуванням інфраструктури, втратою доступу до майна, припиненням господарської діяльності або іншими опосередкованими наслідками збройної агресії.

У цьому аспекті важливим є досвід Компенсаційної комісії ООН, створеної у 1991 році відповідно до резолюції Ради Безпеки ООН № 687 для розгляду вимог і виплати компенсацій за шкоду та збитки, завдані внаслідок незаконного вторгнення Іраку в Кувейт і подальшої окупації Кувейту у 1990-

1991 роках. Комісія отримала близько 2,7 млн заяв на загальну суму 325,5 млрд доларів США, з яких було задоволено приблизно 1,5 млн заяв на загальну суму 52,2 млрд доларів США [131]. Її діяльність тривала 31 рік і завершилася повною виплатою присуджених компенсацій наприкінці 2022 року. Символічно, що фінальний звіт Керівної ради Комісії було представлено Раді Безпеки ООН 22 лютого 2022 року, тобто за два дні до початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну.

Практика Компенсаційної комісії ООН є важливою для України, оскільки показує, як на міжнародному рівні можуть розглядатися численні вимоги про відшкодування шкоди, завданої внаслідок незаконного застосування сили. Особливе значення мають підходи Комісії до встановлення зв'язку між війною та завданою шкодою, поділу заявників на категорії, оцінки різних видів збитків і визначення того, які докази є достатніми для підтвердження вимог. На важливості врахування цього досвіду під час створення компенсаційних механізмів для України також наголошено в Експертному звіті Ради Європи від листопада 2023 року [99].

Отже, цивільно-правові наслідки війни не можуть бути зведені лише до факту знищення або пошкодження майна. Вони охоплюють ширший комплекс правових проблем, пов'язаних із доказуванням шкоди, встановленням причинного зв'язку, визначенням відповідального суб'єкта, вибором належного механізму компенсації та забезпеченням реального виконання відповідних рішень. Саме тому міжнародний досвід, зокрема практика Компенсаційної комісії ООН, має враховуватися при розробленні ефективної моделі відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни.

1.2. Поняття та види шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни

Шкода, завдана фізичним та юридичним особам унаслідок війни, має складний і багаторівневий характер. Це зумовлено тим, що наслідки збройного конфлікту проявляються не лише у безпосередньому знищенні чи пошкодженні майна, а й у ширших соціально-економічних, політичних, інституційних, науково-технічних та інших змінах. Такі наслідки можуть стосуватися окремої особи, підприємства, територіальної громади, суспільства і держави загалом, а також виникати, посилюватися або набувати нових форм саме під впливом війни чи збройного конфлікту [12, с. 61].

Для подальшого дослідження важливим є з'ясування змісту базових цивільно-правових категорій «шкода» та «збитки». Як зазначає Р. Ханік-Посполітак, ці поняття мають давнє історико-правове походження та сягають ще римського приватного права. У римському праві для позначення шкоди або збитку використовувався термін *damnum*, який охоплював як майнову шкоду і втрати, так і в окремих випадках посягання на честь, хоча найчастіше пов'язувався саме з наявним майновим збитком або грошовим стягненням [64, с. 103; 44, с. 109].

Разом із тим у сучасному цивільному праві поняття «шкода» та «збитки» не слід ототожнювати. Якщо на ранніх етапах розвитку приватноправової доктрини ці категорії могли використовуватися близько за змістом, то нині у вітчизняній науці переважає підхід, за яким між ними проводиться змістовне розмежування. Таке розмежування має не лише теоретичне, а й практичне значення, особливо у справах, пов'язаних із відшкодуванням наслідків війни.

У науці цивільного права запропоновано кілька підходів до співвідношення зазначених категорій. А. Луцький виокремлює три основні підходи до розуміння поняття «збитки». Відповідно до першого, збитки можуть ототожнюватися зі шкодою, якщо до змісту останньої не включається моральна шкода, завдана особистим немайновим благам. Другий підхід виходить із

поділу шкоди на матеріальну та моральну, при цьому збитки розглядаються як матеріальна шкода, тобто один із її різновидів. Згідно з третім підходом, збитки є матеріальною формою вираження шкоди [33, с. 29].

У цьому контексті обґрунтованою є позиція Л. Єсіпової, яка розглядає поняття «збитки» як вужче порівняно з поняттям «шкода». Збитки, за таким підходом, охоплюють реальні збитки та упущену вигоду, мають переважно майновий характер і, як правило, компенсуються у грошовій формі. Натомість шкода є ширшою категорією, оскільки може охоплювати різні негативні наслідки для особи, спричинені як правопорушенням, так і правомірними діями третіх осіб, власною поведінкою особи або певними подіями [26, с. 35].

У межах дослідження співвідношення понять «шкода» та «збитки» доцільно також звернутися до позиції М. Дончика та І. Коваль, які розмежовують економічне і юридичне розуміння збитків. На їхню думку, економічний зміст збитків полягає у настанні для потерпілої особи негативних наслідків у вигляді додаткових майнових втрат або неoderжаних доходів, які могли б бути отримані за звичайних умов. Натомість у юридичному значенні збитки розглядаються як несприятливі наслідки у майновій сфері потерпілої особи, що виникли внаслідок неправомірної поведінки іншого суб'єкта [22, с. 32]. Такий підхід є важливим, оскільки дозволяє відмежувати економічну оцінку втрат від юридичних передумов їх відшкодування.

Окрему увагу зазначені науковці приділяють способам компенсації шкоди. У цивільному праві шкода може відшкодовуватися шляхом компенсації завданих збитків або в натурі, зокрема через передання речі того самого роду і якості, ремонт пошкодженої речі чи інші дії, спрямовані на відновлення попереднього майнового стану. У цьому аспекті збитки виступають одним зі способів відшкодування шкоди, завданої майну потерпілої особи, тоді як поняття «шкода» має ширший, родовий характер щодо поняття «збитки» [22, с. 33; 19, с. 102–103].

Для уточнення змісту поняття майнової шкоди заслуговує на увагу підхід І. Митрофанова та Т. Гайкової, які визначають її як будь-яке зменшення або

знищення майнового суб'єктивного права, охоронюваного законом інтересу чи майнового блага, що спричиняє втрати для потерпілої особи [36, с. 196]. Таке визначення акцентує увагу на результаті заподіяння шкоди, тобто на втраті або зменшенні майнового блага. Водночас воно не деталізує джерело походження такої шкоди, зокрема не розмежовує шкоду, заподіяну протиправною поведінкою, правомірними діями, випадковими обставинами чи подіями об'єктивного характеру.

З огляду на тему цього дослідження особливого значення набуває поняття збитків, завданих війною. С. Іванов пропонує розглядати збиток від війни як економічну кількісну величину, яка у вартісному вираженні відображає зміну стану певних об'єктів, порушення їх цілісності або погіршення інших властивостей, а також фактичні чи можливі економічні й соціальні втрати, що виникають унаслідок подій під час воєн та анексії [12, с. 63]. Це визначення є достатньо широким, оскільки охоплює як прямі, так і потенційні втрати, а також враховує економічні, соціальні та фізичні прояви шкоди.

Водночас наведений підхід потребує певного уточнення з правової точки зору. Зокрема, використане у визначенні поняття «зміна стану» є надто широким і може ускладнювати його застосування у правовому аналізі, де важливими є конкретизація об'єкта порушення, характеру шкоди, суб'єкта відповідальності та причинно-наслідкового зв'язку. Крім того, обмеження визначення подіями війни та анексії не повною мірою враховує непрямі й довгострокові наслідки збройної агресії, зокрема санкційний вплив, економічну ізоляцію, втрату інвестиційної привабливості, депопуляцію окремих територій або тривалу економічну рецесію.

Законодавче регулювання відшкодування шкоди має тривалу історію у цивільному праві України. Відповідні положення містилися ще у ЦК УРСР 1922 року, зокрема у статтях 121 та 403 [66], а також у ЦК УРСР 1963 року, зокрема у статтях 203 та 440 [67]. Порівняльний аналіз положень цивільного законодавства 1922, 1963 та 2004 років свідчить, що загальне розуміння шкоди та збитків у цивільному праві України не зазнало радикальних змін, хоча

юридична конструкція відповідних норм істотно відрізнялася залежно від етапу розвитку законодавства [64, с. 103].

Чинний Цивільний кодекс України не містить універсального визначення понять «школа» та «збитки». Водночас аналіз його положень дає підстави стверджувати, що ці категорії інколи використовуються у близькому або частково взаємозамінному значенні. Загальний принцип відшкодування майнових втрат закріплено, зокрема, у статтях 22 і 1166 ЦК України, які стосуються відшкодування збитків та майнової шкоди. Натомість статті 23 і 1167 ЦК України регулюють питання моральної шкоди. Окреме значення має також стаття 1177 ЦК України, яка передбачає відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Можливість подання цивільного позову у кримінальному провадженні також має значення для захисту прав потерпілих осіб. Відповідно до положень кримінального процесуального законодавства, цивільний позов може бути пред'явлений до фізичної або юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну кримінально протиправними діями чи бездіяльністю підозрюваного або обвинуваченого. Водночас у межах цивільного чи господарського судочинства тягар доказування значною мірою покладається на позивача. Саме тому у справах про відшкодування шкоди, завданої війною, особливого значення набувають належне збирання і документування доказів, фіксація характеру та розміру шкоди, а також доведення причинно-наслідкового зв'язку між воєнним вторгненням і заявленими вимогами.

За характером негативних наслідків збитки, спричинені війною, можуть бути класифіковані на кілька основних груп. До них належать соціально-економічні збитки, що охоплюють втрату майна, витрати на переселення населення, компенсаційні виплати постраждалим, упущену вигоду, порушення нормальної господарської діяльності та погіршення умов життя. Окремо можуть виділятися зовнішньо- та внутрішньополітичні збитки, пов'язані зі зниженням довіри до державних інститутів і зростанням соціальної

напруженості. Також істотне значення мають екологічні збитки, які проявляються у погіршенні стану довкілля, втраті господарської цінності територій і необхідності витрат на їх відновлення, а також медико-біологічні збитки, пов'язані зі скороченням тривалості життя, втратою здоров'я, загибеллю людей і зростанням захворюваності населення [4, с. 92].

Окремою категорією є економічні збитки від війни. Їх доцільно розуміти як виражені у грошовій формі фактичні або потенційні втрати, заподіяні суб'єктам господарювання, громадянам, державі чи довкіллю внаслідок воєнних дій, а також додаткові витрати, необхідні для подолання або компенсації таких наслідків. Економічні збитки можуть бути фактичними, тобто такими, що вже настали і можуть бути розраховані; можливими, тобто пов'язаними з прогнозованими негативними наслідками; а також відверненими, якщо відповідним втратам вдалося запобігти.

Залежно від характеру причинного зв'язку збитки, завдані бойовими діями, можуть поділятися на прямі та побічні. Прямі збитки пов'язані з безпосереднім пошкодженням або знищенням матеріальних цінностей, погіршенням умов господарювання, втратою майна або заподіянням шкоди життю чи здоров'ю особи. Побічні, або опосередковані, збитки виникають як наслідок ширшого негативного впливу війни на продуктивні сили суспільства, економічні зв'язки, ринки, інфраструктуру та соціальне середовище. Для правового аналізу таке розмежування має особливе значення, оскільки прямі та побічні збитки можуть потребувати різних підходів до доказування, оцінки та компенсації.

Кабінет Міністрів України після початку повномасштабної збройної агресії РФ ухвалив низку нормативно-правових актів, спрямованих на врегулювання питань фіксації, обліку, оцінки та компенсації шкоди, завданої фізичним і юридичним особам. Сукупність таких актів свідчить про поступове формування спеціального правового механізму реагування на наслідки війни. Водночас цей механізм залишається фрагментарним, оскільки окремі процедури стосуються різних категорій майна, різних суб'єктів звернення та

різних способів компенсації, що не завжди забезпечує єдність правового регулювання.

Одним із перших актів у цій сфері стала постанова Кабінету Міністрів України від 26 березня 2022 року № 380 «Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації». Цим актом було затверджено Порядок подання інформаційного повідомлення про пошкоджене та знищене нерухоме майно, який заклав процедурну основу для первинного збору відомостей про об'єкти нерухомості, що постраждали внаслідок збройної агресії.

Сфера дії Порядку № 380 охоплює фізичних та юридичних осіб, нерухоме майно яких було пошкоджене або знищене внаслідок бойових дій, терористичних актів чи диверсій, спричинених збройною агресією РФ проти України, починаючи з 19 лютого 2014 року. До кола фізичних осіб належать, зокрема, власники відповідного майна, замовники будівництва, члени житлово-будівельних кооперативів, які викупили житлове приміщення, але не оформили право власності, особи, які інвестували або фінансували будівництво об'єктів, а також спадкоємці таких осіб. Щодо юридичних осіб Порядок поширюється, зокрема, на власників і балансоутримувачів пошкодженого майна, замовників будівництва, інвесторів, управителів будинків, житлово-будівельні кооперативи, об'єднання співвласників багатоквартирних будинків, а також правонаступників відповідних суб'єктів.

Отже, Порядок № 380 має переважно обліково-інформаційний характер і спрямований не стільки на безпосереднє відшкодування шкоди, скільки на створення первинної бази даних про пошкоджене та знищене нерухоме майно. Його значення полягає у формуванні доказової та інформаційної основи для подальшої оцінки шкоди, визначення кола потерпілих осіб і застосування компенсаційних процедур.

Важливим елементом Порядку № 380 є розмежування понять «знищене нерухоме майно» та «пошкоджене нерухоме майно». Знищеним визнається таке

нерухоме майно, яке внаслідок бойових дій, терористичних актів або диверсій стало непридатним для використання за цільовим призначенням, а його відновлення шляхом ремонту чи реконструкції є неможливим або економічно недоцільним. Натомість пошкодженим є майно, яке зазнало пошкоджень унаслідок зазначених обставин, однак може бути відновлене шляхом ремонту або реконструкції. Таким чином, ключовим критерієм розмежування є можливість фактичного й економічно доцільного відновлення відповідного об'єкта.

Порядок № 380 також передбачає використання централізованого механізму збору інформації про пошкоджене та знищене майно. До процесу подання відповідних повідомлень можуть бути залучені не лише власники чи інші заінтересовані особи, а й органи місцевого самоврядування та інші суб'єкти. Практичне значення має і фіксація пошкоджень за допомогою фото-, відеоматеріалів та інших документальних підтверджень, оскільки саме ці дані можуть надалі використовуватися для оцінки шкоди, перевірки заявлених вимог і визначення обсягу компенсації.

Наступним важливим елементом компенсаційного механізму є постанова Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 року № 381, якою затверджено Порядок надання компенсації для відновлення окремих категорій об'єктів нерухомого майна, пошкоджених унаслідок бойових дій, терористичних актів або диверсій, спричинених збройною агресією РФ, з використанням електронної публічної послуги «єВідновлення». На відміну від Порядку № 380, цей акт має вже не лише інформаційно-облікове, а й компенсаційне значення, оскільки визначає умови, порядок і суб'єктний склад отримання допомоги для відновлення пошкодженого житла.

Порядок № 381 запроваджує цифровізовану процедуру звернення за компенсацією, що реалізується через електронну публічну послугу «єВідновлення». Така модель спрямована на спрощення доступу громадян до компенсаційного механізму, підвищення прозорості розгляду заяв і

забезпечення більш оперативної взаємодії між заявниками, органами місцевого самоврядування та іншими уповноваженими суб'єктами.

Отримувачем компенсації за Порядком № 381 може бути громадянин України, який досяг вісімнадцятирічного віку, подав заяву у встановлений спосіб і є власником пошкодженого об'єкта нерухомого майна, право власності на який підтверджено відповідно до вимог законодавства. Якщо власником є малолітня, неповнолітня, недієздатна особа або особа з обмеженою цивільною дієздатністю, компенсація може надаватися через її законного представника. У разі спільної власності право на компенсацію реалізується тим співвласником, який подав відповідну заяву, за умови дотримання встановлених обмежень.

Порядок № 381 також містить низку обмежень щодо кола осіб, які можуть претендувати на компенсацію. Зокрема, компенсація не надається особам, до яких застосовано санкції, особам, які мають судимість за злочини проти основ національної безпеки України, а також у певних випадках спадкоємцям таких осіб. Водночас акт передбачає пріоритетний розгляд заяв окремих соціально вразливих або пов'язаних із війною категорій осіб, зокрема учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни, багатодітних сімей, прийомних батьків, опікунів та інших осіб, які потребують підвищеного соціального захисту.

Компенсація за Порядком № 381 надається за умови, що пошкодження об'єкта нерухомого майна відбулося після введення в Україні воєнного стану, тобто після 24 лютого 2022 року, а сам об'єкт розташований на території, яка є підконтрольною Україні та не належить до територій активних бойових дій або тимчасової окупації. Крім того, обов'язковою умовою є внесення відомостей про право власності до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Порядок № 381 визначає категорії житлових об'єктів, щодо яких може надаватися компенсація, а також встановлює механізм взаємодії між заявниками, органами місцевого самоврядування та іншими учасниками процедури. Компенсація може мати як грошову форму, так і бути спрямована на придбання будівельних матеріалів чи оплату робіт, необхідних для

відновлення пошкодженого житла. Такий підхід дозволяє певною мірою адаптувати допомогу до фактичних потреб постраждалих осіб, хоча водночас обмежує її сферу переважно житловою нерухомістю фізичних осіб.

Окреме місце у системі компенсаційних процедур займає постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2023 року № 600 «Про затвердження Порядку надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна». Вона логічно доповнює Порядок № 381, оскільки стосується не пошкоджених, а саме знищених об'єктів нерухомості. У сукупності ці два акти формують основні процедурні засади компенсації для фізичних осіб, житло яких було пошкоджене або знищене внаслідок збройної агресії.

Порядок № 600 передбачає, що компенсація за знищений об'єкт нерухомого майна може надаватися у формі житлового сертифіката. Такий сертифікат має цільове призначення і може бути використаний для фінансування будівництва, придбання житла на первинному чи вторинному ринку або для участі в інших передбачених механізмах забезпечення житлом. Цільовий характер житлового сертифіката спрямований на те, щоб компенсація використовувалася саме для відновлення житлових умов постраждалої особи, а не для інших потреб.

У науково-практичному аспекті зазначені постанови КМУ свідчать про перехід від загального декларування права на відшкодування шкоди до запровадження конкретних процедур подання заяв, фіксації пошкоджень, перевірки інформації та надання компенсації. Водночас вони не охоплюють усі можливі види шкоди, завданої війною, зокрема втрати бізнесу, упущену вигоду, шкоду рухомому майну, моральну шкоду, шкоду юридичним особам у ширшому розумінні та довгострокові економічні наслідки.

Розмір компенсації визначається за результатами оцінки вартості знищеного об'єкта нерухомості. При цьому враховується ринкова вартість подібного майна у відповідному регіоні. Крім того, документ визначає категорії осіб, які мають пріоритетне право на отримання компенсації. До них належать,

зокрема, учасники бойових дій, особи з інвалідністю, багатодітні сім'ї, батьки-вихователі та інші соціально вразливі категорії населення.

Особливістю Порядку є використання цифрових технологій для подання заяви через портал «Дія» або в інший визначений спосіб, що спрощує процедуру подання та обробки документів. Крім того, передбачено механізм розгляду спірних питань та надання роз'яснень через створення спеціальних консультативних органів.

Таким чином, Постанова № 600 та Постанова № 381 є частинами єдиної стратегії відновлення житлових умов громадян України, розробленої для забезпечення максимально ефективного використання державних ресурсів у процесі відшкодування шкоди, завданої війною. Взаємозв'язок між ними забезпечує комплексний підхід до розв'язання питань компенсації та відновлення житла, що сприяє відновленню соціальної стабільності та справедливості.

Водночас усі три зазначені вище Постанови КМУ утворюють багаторівневу систему, яка охоплює всі ключові етапи роботи з компенсацією шкоди: від фіксації та оцінки до безпосереднього надання компенсації. Особливий акцент зроблено на використанні сучасних технологій і цифрових платформ, що забезпечує прозорість і зручність процедур. Водночас існує необхідність подальшого вдосконалення цих механізмів, зокрема щодо оптимізації процесів оцінки збитків та прискорення розгляду заяв, що є важливим етапом відновлення економіки та соціальної інфраструктури України.

Окремого аналізу потребує постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326 «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації». Зазначений акт має важливе значення для формування методологічної основи оцінки наслідків війни, оскільки визначає напрями, показники та відповідальних суб'єктів, залучених до процесу встановлення шкоди і збитків, спричинених збройною агресією.

Водночас у Порядку, затвердженому постановою № 326, привертає увагу відсутність універсального визначення поняття «школа». Натомість документ оперує окремими спеціальними категоріями, пов'язаними з оцінкою наслідків бойових дій. Зокрема, у ньому використовується поняття «пошкодження будівель та споруд», під яким розуміється порушення цілісності будівель, споруд та об'єктів незавершеного будівництва внаслідок позапроектних впливів, зумовлених бойовими діями, зокрема потраплянням засобів ураження, вибухами, пожежами та іншими подібними чинниками [14]. Такий підхід свідчить про те, що постанова № 326 зорієнтована передусім на практичну фіксацію та оцінку конкретних проявів шкоди, а не на формулювання її загальної цивільно-правової дефініції.

Важливою особливістю Порядку є те, що серед суб'єктів подання передбачено не лише органи публічної влади чи фізичних осіб, а й юридичних осіб, у тому числі юридичних осіб приватного права. Такі суб'єкти можуть звертатися із заявами про визначення як прямих, так і непрямих збитків, завданих унаслідок збройної агресії. Зокрема, юридичні особи приватного права можуть заявляти збитки, пов'язані з переміщенням або евакуацією, втратою майна, а також упущеною вигодою, спричиненою неможливістю чи істотними перешкодами у здійсненні господарської діяльності [14]. Це є важливим для теми дослідження, оскільки підтверджує наявність нормативного підґрунтя для врахування не лише майнових втрат громадян, а й економічних втрат бізнесу.

Порядок № 326 достатньо детально визначає напрями оцінки шкоди та збитків, що дає підстави розглядати його як один із ключових підзаконних актів у системі документування наслідків збройної агресії. Для цілей цього дослідження особливе значення мають ті напрями, які безпосередньо стосуються фізичних та юридичних осіб, а також показники, що підлягають оцінці в межах кожного напрямку, і суб'єкти, відповідальні за проведення відповідної оцінки.

Напрямом №1, передбаченим Порядком № 326, є людські втрати та пов'язані з ними соціальні витрати. Цей напрям охоплює наслідки збройної агресії, пов'язані зі смертю або каліцтвом цивільних осіб, а також витрати держави на призначення соціальної допомоги, надання соціальних послуг та забезпечення інших соціальних гарантій постраждалим особам [14].

До основних показників, які оцінюються в межах цього напрямку, належать:

1. кількість цивільних осіб, які загинули внаслідок збройної агресії РФ;
2. кількість осіб, які втратили місце проживання; кількість осіб, які отримують пенсію у зв'язку з втратою годувальника через загибель особи внаслідок бойових дій;
3. кількість цивільних осіб, у тому числі дітей, які набули інвалідності внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, пов'язаних із бойовими діями чи нещасними випадками, спричиненими ними;
4. а також кількість дітей, батьки або один із батьків яких загинули внаслідок збройної агресії чи не виконують своїх обов'язків із виховання та утримання дитини через обставини, пов'язані з перебуванням на територіях бойових дій, тимчасової окупації, оточення або блокування [14].

Відповідальним органом за визначення шкоди та збитків за напрямом людських втрат і пов'язаних із ними соціальних витрат визначено Міністерство соціальної політики України [14]. Така модель є логічною з огляду на функціональну компетенцію цього органу, оскільки саме він забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері соціального захисту населення. Для проблематики відшкодування шкоди цей напрям має фундаментальне значення, оскільки дозволяє врахувати не лише майновий вимір наслідків війни, а й людські втрати, соціальні витрати та довгострокові наслідки для постраждалих осіб і членів їхніх сімей.

Таким чином, положення напрямку № 1 демонструють цілісний погляд на людські втрати, включаючи як пряму шкоду (смерть, каліцтво), так і непряму (соціальні послуги та допомога). У якості характеристики положень напрямку

№ 1 варто зазначити як позитивні риси, так і аспекти, які потребують окремої уваги:

- Показники є конкретними та чітко встановленими. Водночас, враховуючи характер людських втрат, варто: *щодо загиблих осіб* – детально опрацьовувати джерела отримання та методи підтвердження таких даних, *щодо осіб, які втратили місце проживання* – враховувати як короткострокові (розселення), так і довгострокові потреби (інтеграція, житло), *щодо осіб з інвалідністю* – враховувати не лише державні виплати, але й медичні та реабілітаційні потреби та відповідні виплати.

- Призначення Мінсоцполітики відповідальним за визначення шкоди та збитків є обґрунтованим рішенням, оскільки саме цей орган державної влади має доступ до даних про соціальні виплати, пенсії та статус постраждалих осіб. У той же час, з метою ефективної реалізації повноважень Мінсоцполітики необхідно створити прозору методику обліку та оцінки збитків, яка б базувалася на міжнародних стандартах, та обов'язково запровадити механізми координації з іншими органами (МОЗ, МВС, місцеві органи влади) для отримання повних даних.

Доречним у цьому контексті буде також аналіз положень Порядку по напряму № 1 з релевантними пунктами та рекомендаціями, запропонованих у Експертному звіті Ради Європи.

Зокрема, в Експертному звіті Ради Європи у пунктах 3.2 (Внутрішньо переміщені особи), 3.3 (Особі, позбавлені особистої свободи, та члени їхніх сімей), 3.4 (Особі, які зникли безвісти за особливих обставин, та члени їхніх сімей), 3.5 (Особі, які стали особами з інвалідністю внаслідок поранень чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних від вибухових речовин, боєприпасів і військового озброєння), та 3.8 (Діти, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів) встановлено схожі категорії осіб, як і за напрямом № 1 Порядку.

Основною відмінністю є те, що напрям №1 Порядку охоплює лише цивільних осіб, у той час, коли Рада Європи у своєму Експертному звіті

об'єднує як цивільних осіб, так і військовослужбовців. Рада Європи у своїх рекомендаціях по згаданих пунктах наголошує на вдосконаленні законодавчих механізмів, зокрема, перегляді нормативно-правових актів, визначенні конкретних повноважень відповідальних осіб та розробці конкретних критеріїв визначення постраждалих фізичних осіб до тієї чи іншої категорії.

Наприклад, щодо внутрішньо переміщених осіб Рада Європи рекомендує органам державної влади переглянути чинний закон про внутрішньо переміщених осіб, враховуючи сучасні виклики, пов'язані з масовим переміщенням населення. При цьому рекомендує особливу увагу приділити розробці більш конкретних критеріїв для визначення інтеграції внутрішньо переміщених осіб, зокрема тих, які більше не вважаються переміщеними особами та здатні самостійно забезпечувати себе [23].

Крім того, Рада Європи наголошує, що оскільки Віце-прем'єр-міністр очолює Координаційний штаб із питань реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, доцільно надати йому повноваження щодо формулювання рекомендацій, пов'язаних із технічними аспектами реалізації програм підтримки внутрішньо переміщених осіб. Такі рекомендації мають базуватися на результатах обговорення та узгодження під час щотижневих нарад Координаційного штабу, що сприятиме ефективнішому управлінню та координації підтримки переміщених осіб [23].

В іншому випадку, щодо дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, Рада Європи пропонує удосконалити програми грошової допомоги та компенсації для таких дітей, запровадити системні інклюзивні послуги із захисту і освіти, а також забезпечити присвоєння статусу постраждалих особам, прямо чи опосередковано залученим до конфлікту. Окремо наголошено на необхідності вдосконалення нормативного регулювання, щоб уникнути дискримінації за заслугами родичів, і систематичної оцінки потреб вразливих груп для розробки ефективних заходів підтримки. Рекомендовано впровадити скоординовані підходи до управління заходами підтримки, включаючи передові IT-рішення для моніторингу. Також

Рада Європи акцентувала на важливості врахування психологічних страждань у зв'язку зі шкодою, заподіяною дітям, із включенням цих аспектів до міжнародних судових і репараційних механізмів, приділяючи увагу відповідальності сторін за заподіяну шкоду, враховуючи вік, тривалість впливу і стандарти доведення [23].

Напрямом № 2 є економічні втрати, пов'язані з людськими втратами, – напрям, що включає непрямі економічні втрати, пов'язані із зменшенням чисельності населення та відповідним зменшенням економічних показників країни [14]. Відповідальним за визначення шкоди та збитків за наведеним напрямом є Мінекономіки. Основними показниками по даному напрямку встановлено такі:

1. втрати валового внутрішнього продукту внаслідок загибелі людей;
2. втрати валового внутрішнього продукту у зв'язку з інвалідністю осіб, які стали особами з інвалідністю внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних внаслідок збройної агресії РФ [14].

Напрямок № 2 фокусується на непрямих економічних наслідках зменшення чисельності населення внаслідок збройної агресії, що впливає на основні економічні показники країни. Основні показники включають втрати ВВП через загибель людей, а також втрати ВВП у зв'язку з інвалідністю осіб, які стали непрацездатними внаслідок поранень, контузій чи інших наслідків воєнних дій. Ці показники дозволяють оцінити довгостроковий вплив людських втрат на економіку, зокрема зниження обсягу робочої сили та продуктивності, а також зростання фінансового навантаження на соціальну сферу через потребу в соціальних виплатах для осіб з інвалідністю.

Мінекономіки визначено відповідальним за оцінку шкоди та збитків за цим напрямом. Це є обґрунтованим, адже міністерство володіє необхідними даними для аналізу ВВП та має компетенції для економічного моделювання. Однак, реалізація напрямку може ускладнюватися через труднощі збору повної інформації про загиблих та постраждалих осіб, особливо в умовах воєнного часу. Також розрахунок втрат ВВП потребує чіткої методології, яка

враховувала б як прямі наслідки, так і непрямі економічні ефекти, наприклад, зниження інвестиційної привабливості чи вплив на соціальну сферу.

Цей напрям є важливим для розуміння масштабів економічних втрат, спричинених людськими втратами, проте для його ефективної реалізації необхідно розробити деталізовану методологію оцінки, яка базуватиметься на повній і достовірній інформації.

Наступні три напрями стосуються визначеного кола фізичних осіб, а саме тих, які проходять службу в ЗСУ, МВС, Національної поліції, Національної гвардії, Державної прикордонної служби, ДСНС, а також ветеранів війни. Кожен із цих напрямів відіграє важливу роль у загальній системі оцінки шкоди та збитків, спричинених війною, та вимагає чіткої координації між відповідальними органами, ефективного впровадження затверджених методик і регулярного моніторингу результатів.

Наприклад, в Експертному звіті Ради Європи ці категорії осіб об'єднані в один пункт – 3.7 Особи, які стали особами з інвалідністю або втратили життя у зв'язку з пораненням, каліцтвом, контузією або внаслідок захворювання, пов'язаних з виконанням службових або професійних обов'язків. Характерною рисою пункту 3.7 Звіту є те, що Рада Європи рекомендує розглянути питання про забезпечення уніфікованого підходу до визначення розміру та співвідношення допомоги у зв'язку з інвалідністю та інших аналогічних виплат, щоб уникнути дискримінаційних припущень і забезпечити структуроване та синхронізоване застосування заходів підтримки [23]. Однак, ця рекомендація, маючи на меті лише уніфікацію підходів, не спрямована на врахування характерних та специфічних особливостей проходження служби в тому чи іншому відомстві, що і відображено у Порядку.

Напрямок № 3 стосується військових втрат. Його зміст охоплює як людські втрати серед військовослужбовців, так і матеріальні втрати та витрати, безпосередньо пов'язані з веденням бойових дій. Відповідальним органом за визначення шкоди та обсягу збитків за цим напрямом визначено Міністерство оборони України [14].

До показників, що підлягають оцінці в межах цього напрямку, належать насамперед людські втрати, пов'язані із загибеллю або смертю військовослужбовців Збройних Сил України та інших складових сил оборони під час участі в антитерористичній операції, заходах із забезпечення національної безпеки і оборони, а також у відсічі та стримуванні збройної агресії РФ.

Окрему групу становлять витрати держави на виплату одноразової грошової допомоги у випадках загибелі або смерті військовослужбовців, встановлення їм інвалідності чи часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності, якщо такі наслідки настали у зв'язку з участю у відповідних заходах оборонного характеру. Такі витрати мають соціально-компенсаційний характер і спрямовані на підтримку військовослужбовців та членів їхніх сімей у зв'язку з наслідками збройної агресії.

Крім людських втрат, напрям № 3 охоплює матеріальні військові втрати та інші витрати, пов'язані з бойовими діями. До них належать, зокрема, втрати військового майна, техніки, озброєння, боєприпасів та іншого майна оборонного призначення, а також витрати на утилізацію пошкодженої техніки і боєприпасів. Окремо враховуються витрати, пов'язані з розмінуванням районів ведення воєнних або бойових дій, що має істотне значення для подальшого відновлення безпеки територій та повернення їх до нормального використання.

Також до показників цього напрямку віднесено кошти, стягнуті з Міністерства оборони України та інших суб'єктів сектору безпеки і оборони на підставі рішень судів України у зв'язку з втратами, завданими протиправними діями РФ у формі терористичних актів або диверсій [14].

Цілком очевидно, що в умовах війни, напрям військових втрат є одним із ключових у системі оцінки збитків, спричинених збройною агресією. Оцінка військових втрат є важливою не лише для підрахунку збитків, а й для обґрунтування вимог до РФ про компенсацію шкоди, завданої війною. Цей напрям також відіграє особливу роль у плануванні відновлення

обороздатності країни, забезпеченні соціального захисту військових і їхніх сімей та доведенні відповідальності РФ на міжнародному рівні.

Оцінка військових втрат супроводжується низкою значних викликів, які ускладнюють цей процес. Перш за все, через активні бойові дії та окупацію частини територій виникають труднощі з отриманням достовірної інформації про масштаби втрат. Це обмежує можливості для точного аналізу й створює прогалини в даних.

Економічна оцінка людських втрат є ще одним складним аспектом. Якщо за напрямом № 2 законодавцем визначено критерій як вплив на ВВП, то загибель військовослужбовців важко оцінити у грошовому еквіваленті, оскільки, окрім витрат на їхню підготовку, слід враховувати морально-етичний аспект втрати людського життя, що додає значного рівня складності до визначення реальних збитків.

Крім того, відновлення військового потенціалу потребує значних фінансових ресурсів. Матеріальні втрати, такі як знищення або пошкодження військової техніки й озброєння, вимагають серйозних витрат на закупівлю нового обладнання, ремонти та забезпечення підрозділів. Це знов підтверджує зв'язок із напрямом № 2, оскільки створює додаткове навантаження на економіку країни й безпосередньо впливає на її обороноздатність.

Напрямок № 4 охоплює втрати, пов'язані із забезпеченням публічної безпеки і порядку, протидією злочинності, безпекою дорожнього руху, охороною державного кордону, захистом суверенних прав України у прилеглий зоні та виключній морській економічній зоні, здійсненням пропуску через державний кордон, а також захистом населення і територій від надзвичайних ситуацій. Відповідальним органом за визначення шкоди та збитків за цим напрямом є Міністерство внутрішніх справ України [14].

Зазначений напрям відображає людські та матеріальні втрати, а також додаткові витрати органів і формувань, що належать до системи МВС або координуються ним, зокрема Національної поліції України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України та Державної служби

України з надзвичайних ситуацій. Йдеться про втрати й витрати, що виникли у зв'язку з виконанням завдань із підтримання правопорядку, охорони державного кордону, забезпечення громадської безпеки, реагування на надзвичайні ситуації, участі в антитерористичній операції, заходах із забезпечення національної безпеки і оборони, а також у відсічі та стримуванні збройної агресії РФ [14].

До основних показників, що оцінюються в межах цього напрямку, належать передусім людські втрати серед осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ, поліцейських, військовослужбовців Національної гвардії та Державної прикордонної служби, а також осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту. Такі втрати охоплюють випадки загибелі або смерті відповідних осіб під час участі у заходах, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки і оборони, відсіччю збройної агресії, розмінуванням, проведенням аварійно-рятувальних, відновлювальних та інших невідкладних робіт.

Окрему групу показників становлять витрати на соціальні та компенсаційні виплати. До них належать витрати на одноразову грошову допомогу, надбавки, доплати, грошові компенсації та пільги особам, які виконували відповідні службові чи військові обов'язки в умовах збройної агресії. Крім того, враховуються витрати на виплати членам сімей загиблих або померлих працівників органів внутрішніх справ, поліцейських, військовослужбовців Національної гвардії, Державної прикордонної служби та осіб служби цивільного захисту [14].

Матеріальні втрати за цим напрямком охоплюють втрату, пошкодження або знищення майна МВС, Національної поліції, Національної гвардії, Державної прикордонної служби та ДСНС. Такі втрати можуть бути пов'язані як із виконанням правоохоронних і прикордонних функцій, так і з участю у бойових діях, розмінуванні, проведенні відновлювальних, аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт у районах, що постраждали від збройної агресії.

Крім того, у межах напрямку № 4 враховуються витрати, пов'язані з розмінуванням територій, проведенням відновлювальних, аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, а також витрати на утилізацію пошкодженої техніки, озброєння і боєприпасів. Такі витрати мають не лише поточний бюджетний характер, а й безпосередньо пов'язані з відновленням безпеки територій, захистом населення та створенням умов для повернення до нормальної життєдіяльності.

Цей напрям є критично важливим, оскільки діяльність цих структур безпосередньо пов'язана із захистом громадян, територіальної цілісності України та підтриманням порядку в умовах збройної агресії. Відповідальність за оцінку втрат, пов'язаних із цим напрямом, покладено на МВС. Для проведення оцінки залучаються узгоджені методики, які передбачають співпрацю з Міністерством оборони, Мінінфраструктури та Службою безпеки України (СБУ). Така координація дозволяє забезпечити точність і всебічність оцінки, враховуючи специфіку діяльності кожного органу. Результати оцінки таких втрат важливі як для обґрунтування витрат на відновлення, так і для забезпечення соціального захисту працівників і їхніх сімей.

Напрямок № 5 стосується соціального захисту ветеранів війни та пов'язаних із цим витрат. Він охоплює заходи державної підтримки ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, членів їхніх сімей, а також членів сімей загиблих або померлих ветеранів війни, Захисників і Захисниць України. Відповідальним органом за визначення шкоди та збитків за цим напрямом є Міністерство у справах ветеранів України [14].

До основних показників у межах цього напрямку належать насамперед витрати на виплату одноразової грошової допомоги у разі загибелі або смерті особи, а також у разі встановлення інвалідності внаслідок поранення, контузії, каліцтва чи захворювання, одержаних під час участі в антитерористичній операції, заходах із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії РФ, а також у заходах, пов'язаних із

забезпеченням оборони України, захистом безпеки населення та інтересів держави [14].

Окремий блок становлять витрати на виплату грошової компенсації за належні для отримання жилі приміщення окремим категоріям осіб, які брали участь у захисті незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, а також членам їхніх сімей. Такі витрати мають житлово-компенсаційний характер і спрямовані на забезпечення базових соціальних гарантій для ветеранів та їхніх родин.

До показників напряму № 5 також належать витрати на психологічну реабілітацію, соціальну та професійну адаптацію, а також санаторно-курортне лікування ветеранів війни і членів їхніх сімей. Ці заходи мають особливе значення, оскільки наслідки війни проявляються не лише у матеріальних втратах, а й у тривалому впливі на психоемоційний стан, здоров'я, працездатність та соціальну інтеграцію осіб, які брали участь у захисті держави.

Порядок № 326 передбачає також врахування витрат, пов'язаних із діяльністю Українського ветеранського фонду, зокрема в частині надання підтримки ветеранам і членам їхніх сімей. Така підтримка може включати організацію цілодобової допомоги із застосуванням технічних засобів електронних комунікацій, а також інші заходи, спрямовані на забезпечення доступу ветеранів до необхідних сервісів і програм підтримки.

Крім того, у межах цього напряму враховуються витрати, пов'язані зі створенням умов для інтеграції ветеранів та членів їхніх сімей, у тому числі тих, які були евакуйовані та змінили місце проживання в Україні. Йдеться, зокрема, про надання одноразової фінансової допомоги для створення належних умов ведення підприємницької або незалежної професійної діяльності, а також про забезпечення функціонування інституційної підтримки через Український ветеранський фонд.

Напрямок соціального захисту ветеранів війни має комплексний характер, оскільки поєднує фінансові, житлові, медичні, психологічні, соціальні та

професійні заходи підтримки. Його значення не обмежується відшкодуванням окремих витрат держави, а полягає також у забезпеченні реінтеграції ветеранів у суспільство, підтримці членів їхніх сімей, відновленні людського потенціалу та зміцненні соціальної стабільності в умовах війни і після її завершення.

Зокрема, функціонування українського ветеранського фонду є важливим елементом системи підтримки, оскільки цей Фонд займається наданням цільової допомоги ветеранам і членам їхніх сімей, а також створенням програм інтеграції, особливо для тих, хто був евакуйований до нових місць проживання. Ці програми включають фінансову підтримку для ведення підприємницької діяльності, організацію професійної підготовки та забезпечення належних умов для життя.

Через свою комплексність цей напрям радше є таким, що зосереджений на довгостроковій роботі держави в цілому. Наприклад, забезпечення професійної адаптації ветеранів, що включає програми перенавчання, підвищення кваліфікації та створення можливостей для працевлаштування. Такі заходи мають на меті допомогти ветеранам реалізувати себе в нових сферах діяльності, стати економічно незалежними та соціально активними. Водночас ці заходи потребують значних і довгострокових фінансових витрат, оскільки успішна адаптація ветеранів потребує систематичного підходу, який включає не лише навчання, але й підтримку під час переходу до нових професійних ролей. Непередбачуваність цих витрат також є викликом, адже потреби ветеранів можуть змінюватися залежно від їхнього стану здоров'я, рівня кваліфікації та ситуації на ринку праці, що вимагає гнучкості та готовності до коригування програм підтримки.

Напрямом № 7 відповідно до Порядку є втрати об'єктів громадських будівель, що включає втрати громадських будівель (об'єктів освіти, спорту, соціального захисту, охорони здоров'я, культури, адміністративних будівель тощо), фактичні витрати, здійснені для їх відновлення. Відповідальним за визначення шкоди та збитків за наведеним напрямом є Мінінфраструктури [14]. Основними показниками по даному напрямку є такі:

1. вартість зруйнованих та пошкоджених громадських будівель;
2. фактичні витрати, здійснені для відновлення пошкоджених громадських будівель;
3. витрати на демонтаж зруйнованих об'єктів громадських будівель;
4. інші показники та параметри, якими визначається розмір шкоди та збитків внаслідок втрати об'єктів громадських будівель, спричинених збройною агресією РФ [14].

Цей напрям має стратегічне значення для відновлення соціальної інфраструктури, яка забезпечує базові потреби населення, оскільки ефективна організація оцінки та відновлення цих об'єктів сприятиме поверненню громадам нормального життя, відновленню послуг та соціальній стабільності в постраждалих регіонах. Напрямок № 7 стосується як фізичних та і юридичних осіб, тобто є змішаним за колом осіб, на яких має вплив. Однак, законодавцем прямо не визначено щодо форм власності таких громадських будівель, що викликає питання, наприклад, чи мають право власники приватних закладів охорони здоров'я подавати інформацію за цим напрямом та отримувати відповідну компенсацію.

Цей напрям також може бути пов'язаний з іншими викликами. Насамперед це обумовлено складністю збору інформації в районах активних бойових дій або на тимчасово окупованих територіях, оскільки через відсутність доступу до таких територій складно точно визначити масштаби руйнувань, обсяг пошкоджень і реальний розмір завданої шкоди.

Ще одним серйозним викликом є значні витрати, необхідні для відновлення зруйнованих об'єктів. Це включає фінансування ремонту, реконструкції та забезпечення матеріально-технічної бази, що потребує залучення як державних ресурсів, так і міжнародної фінансової підтримки.

Крім того, виникає потреба в оперативній організації тимчасових рішень для забезпечення функціонування зруйнованих закладів. Наприклад, це можуть бути мобільні медичні пункти, тимчасові навчальні приміщення, які дозволятимуть забезпечити базові послуги для населення до завершення

відновлювальних робіт. Такі тимчасові заходи окремо вимагають додаткових ресурсів і швидкої координації між різними органами влади.

Напрямок № 8 пов'язаний з втратами об'єктів житлово-комунального господарства, що включає зруйновані і пошкоджені об'єкти у сфері теплопостачання, об'єкти водопостачання і водовідведення і решту об'єктів житлово-комунального господарства, знищення яких має безпосередній вплив на санітарні та гігієнічні умови проживання жителів населених пунктів. Відповідальним за визначення шкоди та збитків за наведеним напрямом є Мінінфраструктури [14]. Основними показниками по даному напрямку є такі:

1. вартість знищених або пошкоджених об'єктів житлово-комунального господарства;
2. фактичні витрати, здійснені для відновлення об'єктів житлово-комунального господарства;
3. витрати на демонтаж зруйнованих споруд, утилізацію (списання) пошкодженої техніки та іншого майна;
4. інші показники та параметри, якими визначається розмір шкоди та збитків внаслідок втрати об'єктів житлово-комунального господарства, спричинених збройною агресією РФ [14].

Цей напрям як і попередній напрям № 7 стосується як фізичних та і юридичних осіб, оскільки охоплює руйнування та пошкодження критично важливих об'єктів інфраструктури, які забезпечують базові умови життя для населення та ведення своєї діяльності юридичною особою. Знищення таких об'єктів має безпосередній вплив на санітарно-гігієнічний стан у населених пунктах, що може призводити до погіршення здоров'я населення та соціальної напруженості. Ефективна реалізація цього напрямку сприяє соціальній стабільності, відновленню нормальних умов проживання та створює основу для подальшого економічного відновлення постраждалих територій.

Щодо викликів по напрямку № 8 варто зазначити про такі самі як і по напрямку № 7, а саме: обмежений доступ до даних у зоні бойових дій чи на окупованих територіях, потреба у значному фінансуванні для закупівлі техніки,

обладнання та матеріалів, що перевищує можливості місцевих бюджетів та вимагає залучення міжнародної фінансової допомоги і організацію тимчасових рішень.

Напрямок № 15 охоплює втрати транспортної інфраструктури, а також інфраструктури електронних комунікаційних мереж і зв'язку. Йдеться про зруйновані, пошкоджені або втрачені автомобільні дороги, залізничні колії, аеродроми та аеродромні об'єкти, портову інфраструктуру, гідротехнічні споруди, судна морського і внутрішнього водного транспорту, об'єкти поштового зв'язку, електронні комунікаційні мережі та інші об'єкти транспортної, комунікаційної і зв'язкової інфраструктури. Відповідальним органом за визначення шкоди та збитків за цим напрямом визначено Міністерство інфраструктури України [14].

До основних показників, що підлягають оцінці за цим напрямом, належать протяжність втрачених, знищених або пошкоджених автомобільних доріг, у тому числі відомчих і технологічних доріг та їх складових; протяжність пошкоджених або знищених залізничних колій; втрати об'єктів транспортної інфраструктури; пошкодження або знищення рухомого майна транспорту, об'єктів електронних комунікаційних мереж і зв'язку. Окремо враховуються втрати, пов'язані з аеродромами та аеродромними об'єктами, портовою інфраструктурою, гідротехнічними спорудами, суднами морського і внутрішнього водного транспорту, а також об'єктами, що забезпечують навігаційно-гідрографічне обслуговування судноплавства [14].

У межах напрямку № 15 також оцінюються втрати, пов'язані з простоем або тимчасовим припиненням обробки вантажів у морських і річкових портах, а також пошкодженням чи знищенням об'єктів поштового зв'язку. Такий підхід свідчить про те, що Порядок № 326 враховує не лише фізичне руйнування інфраструктури, а й економічні наслідки її нефункціонування, зокрема переривання логістичних ланцюгів, затримки у перевезеннях, обмеження доступу до транспортних і комунікаційних послуг.

Відновлення транспортної інфраструктури має критичне значення для забезпечення мобільності населення, функціонування економіки, доставки гуманітарної допомоги, переміщення вантажів, відновлення роботи підприємств та підтримання обороноздатності держави. Пошкодження електронних комунікаційних мереж і об'єктів зв'язку, у свою чергу, впливає на доступ до інформації, стабільність управління, можливість координації дій органів влади, бізнесу та населення, а також має безпосереднє значення для національної безпеки.

Разом із тим цей напрям пов'язаний із низкою практичних викликів. Передусім ідеться про високу вартість відновлення транспортної інфраструктури, оскільки дороги, залізничні вузли, порти, аеродроми та об'єкти зв'язку є капіталомісткими об'єктами, ремонт або відбудова яких потребують значних фінансових і технічних ресурсів. Крім того, руйнування ключових логістичних маршрутів ускладнює транспортування вантажів, негативно впливає на господарську діяльність, зовнішню торгівлю та загальну мобільність населення. Не менш складним є відновлення електронних комунікацій, оскільки пошкодження мереж інтернет-зв'язку, телекомунікаційного обладнання та об'єктів зв'язку створює ризики для управління, оборони й комунікації, а їх відновлення потребує часу, спеціалізованих технологій і матеріальних ресурсів.

Напрямок № 16 стосується втрат енергетичної інфраструктури. Він охоплює зруйновані, пошкоджені або втрачені газопроводи, нафтопроводи, лінії електропередачі, об'єкти виробництва, передачі, розподілу та продажу електричної енергії, а також інші об'єкти енергетичної інфраструктури. Відповідальним органом за визначення шкоди та збитків за цим напрямом є Міністерство енергетики України [14].

Основними показниками за напрямом № 16 є протяжність втрачених, знищених або пошкоджених газо- та нафтопроводів, протяжність пошкоджених або знищених ліній електропередачі, вартість втрачених чи пошкоджених об'єктів з виробництва електричної енергії, а також вартість інших об'єктів

енергетичної інфраструктури, що зазнали руйнувань унаслідок збройної агресії. Окремо враховується вартість втрат природного газу, зокрема у випадках витоків через пошкодження газопроводів або газорозподільних станцій [14].

Втрати енергетичної інфраструктури мають серйозний вплив на всі сфери життя. Відсутність доступу до енергоресурсів призводить до зупинки виробництва, зниження якості життя населення та загрози енергетичній безпеці країни. Відновлення цих об'єктів є пріоритетним завданням для забезпечення стабільності енергопостачання, економічного розвитку та соціального добробуту.

По даному напрямку необхідно встановити такі потенційні виклики: значна географічна протяжність об'єктів (газопроводи, нафтопроводи та лінії електропередач часто проходять через великі території, у тому числі через зони бойових дій, що ускладнює їх інспекцію та оцінку), непередбачуваність пошкоджень (вибухи, пожежі та витоків на об'єктах енергетичної інфраструктури можуть спричинити масштабні вторинні пошкодження, які важко оцінити одразу після інциденту), довготривалість відновлення (будівництво нових енергетичних об'єктів або ремонт зруйнованих займає тривалий час і вимагає спеціалізованого обладнання та матеріалів), енергетична залежність (руйнування ключових об'єктів може призводити до перебоїв у постачанні енергії, що впливає на промисловість, житловий сектор та соціальну стабільність), загроза екологічних катастроф (витоків газу чи нафти через пошкодження трубопроводів можуть мати негативний вплив на навколишнє середовище, що створює додаткові витрати на ліквідацію наслідків).

Останні п'ять напрямів стосуються юридичних осіб. Кожен з цих напрямів має свої особливості та виклики в реалізації, що було проаналізовано нижче.

Напрямок № 18 стосується економічних втрат підприємств, у тому числі господарських товариств, за винятком підприємств оборонно-промислового комплексу. Його зміст охоплює втрати підприємств усіх форм власності, спричинені знищенням або пошкодженням майна, втратою фінансових активів,

а також упущеною вигодою, що виникла внаслідок неможливості або істотних перешкод у провадженні господарської діяльності [14].

Особливістю цього напряму є розмежування відповідальних суб'єктів залежно від форми власності підприємства. Щодо державних підприємств і господарських товариств, у статутному капіталі яких понад 50 відсотків акцій або часток належать державі, відповідальними за визначення шкоди та збитків є міністерства, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади, до сфери управління яких належать відповідні суб'єкти. Натомість щодо підприємств недержавної форми власності та господарських товариств, які не належать до зазначеної категорії, такі повноваження покладено на обласні та Київську міську державні адміністрації, а на період воєнного стану — на відповідні військові адміністрації [14].

До основних показників за напрямом № 18 належать вартість втраченого, знищеного або пошкодженого майна державних і недержавних підприємств, вартість втрачених фінансових активів таких суб'єктів, а також упущена вигода, пов'язана з неможливістю або ускладненням здійснення господарської діяльності. Окремо враховуються втрати від неоплачених товарів, робіт і послуг, які були надані та спожиті на тимчасово окупованих територіях [14].

Цей напрям має особливе значення для теми відшкодування шкоди юридичним особам, оскільки прямо охоплює не лише фізичне знищення або пошкодження майна підприємств, а й фінансові та економічні наслідки війни. Ідеться, зокрема, про втрату активів, зупинення виробництва, порушення договірних зв'язків, неможливість реалізації продукції, втрату ринків збуту, переміщення виробничих потужностей та інші негативні наслідки, які безпосередньо впливають на здатність підприємства продовжувати діяльність.

Практична реалізація цього напряму пов'язана з низкою викликів. Насамперед складним є відновлення ланцюгів постачання, оскільки руйнування виробничих об'єктів, складів, логістичної інфраструктури та транспортних шляхів перешкоджає поновленню звичайної господарської діяльності. Окрему проблему становить оцінка упущеної вигоди, оскільки визначення доходів, які

підприємство могло б отримати за відсутності війни, потребує врахування ринкової динаміки, попередніх фінансових показників, характеру діяльності підприємства та впливу непередбачуваних економічних умов. Крім того, відновлення пошкодженого або знищеного майна потребує значних інвестицій, які для багатьох підприємств можуть бути недоступними без державної підтримки, кредитних програм або міжнародної допомоги.

Напрямок № 19 охоплює втрати установ та організацій, за винятком установ і організацій оборонно-промислового комплексу. Йдеться про втрати установ та організацій усіх форм власності, спричинені знищенням або пошкодженням їхнього майна, крім втрат громадських будівель і споруд комунальної власності, які враховуються в межах іншого напрямку [14].

Як і у випадку з підприємствами, Порядок № 326 диференціює відповідальних суб'єктів залежно від форми власності установи чи організації. Щодо державних установ та організацій відповідальними є центральні й місцеві органи виконавчої влади, інші державні органи, які здійснюють управління відповідними об'єктами державної власності. Щодо установ та організацій недержавної форми власності, розташованих на території відповідних областей або міста Києва, відповідальними є обласні та Київська міська державні адміністрації, а в умовах воєнного стану — військові адміністрації [14].

Основними показниками за напрямом № 19 є вартість втраченого, знищеного або пошкодженого майна державних установ та організацій, аналогічні втрати установ і організацій недержавної форми власності, а також упущена вигода таких суб'єктів [14]. Включення упущеної вигоди до переліку показників свідчить про те, що Порядок враховує не лише фізичні втрати майна, а й негативні наслідки припинення або обмеження діяльності установ та організацій унаслідок війни.

Виклики за напрямом № 19 загалом подібні до тих, що виникають при оцінці економічних втрат підприємств. Зокрема, складним є визначення упущеної вигоди в умовах нестабільної економічної ситуації, обмеженого доступу до документів, переміщення установ або припинення їхньої діяльності.

Крім того, для відновлення пошкоджених або втрачених об'єктів необхідні значні фінансові ресурси, що є особливо проблемним для недержавних установ та організацій. Додатковим ускладненням є різноманітність форм власності, організаційно-правових форм і функціонального призначення таких суб'єктів, що потребує індивідуалізованого підходу до оцінки їхніх втрат.

Напрямок № 20 присвячений економічним втратам підприємств оборонно-промислового комплексу, у тому числі господарських товариств. Він охоплює втрати підприємств усіх форм власності, завдані внаслідок знищення або пошкодження майна, втрати фінансових активів, а також упущену вигоду, пов'язану з неможливістю або перешкодами у провадженні господарської діяльності [14].

Відповідальними за визначення шкоди та збитків за цим напрямом є міністерства, інші центральні й місцеві органи виконавчої влади, які є уповноваженими органами управління, — щодо державних підприємств оборонно-промислового комплексу та господарських товариств ОПК із державною часткою 50 і більше відсотків. Щодо підприємств оборонно-промислового комплексу недержавної форми власності відповідні повноваження покладено на обласні та Київську міську державні адміністрації, а на період воєнного стану – на військові адміністрації [14].

До показників напрямку № 20 належать вартість втраченого, знищеного або пошкодженого майна державних і недержавних підприємств оборонно-промислового комплексу, вартість втрачених фінансових активів, упущена вигода, а також втрати від неоплачених товарів, робіт і послуг, наданих та спожитих на тимчасово окупованих територіях [14].

Цей напрям має особливу специфіку, оскільки підприємства оборонно-промислового комплексу виконують критично важливу функцію у забезпеченні обороноздатності держави. Їх пошкодження або втрата виробничих потужностей впливає не лише на майновий стан конкретного суб'єкта господарювання, а й на здатність держави виробляти, ремонтувати або

модернізувати озброєння, військову техніку та іншу продукцію оборонного призначення.

Оцінка збитків підприємств ОПК пов'язана з додатковими труднощами. Передусім ідеться про обмежений доступ до інформації через стратегічний характер відповідних підприємств і режим захисту даних. Крім того, відновлення виробничих потужностей у цій сфері зазвичай потребує тривалого часу, спеціалізованого обладнання, технологій, кваліфікованих кадрів і залучення міжнародних партнерів. Саме тому компенсація та відновлення підприємств оборонно-промислового комплексу мають не лише економічне, а й безпекове значення.

Напрямок № 21 охоплює втрати установ та організацій оборонно-промислового комплексу. Він стосується установ та організацій ОПК усіх форм власності, майно яких було знищене або пошкоджене внаслідок збройної агресії, за винятком втрат громадських будівель і споруд комунальної власності, що враховуються за іншим напрямом [14].

Відповідальними за визначення шкоди та збитків у межах цього напрямку є міністерства, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади, які здійснюють управління відповідними установами й організаціями оборонно-промислового комплексу. Щодо установ та організацій ОПК недержавної форми власності відповідальними є обласні та Київська міська державні адміністрації, а на період воєнного стану — військові адміністрації [14].

Основними показниками напрямку № 21 є вартість втраченого, знищеного або пошкодженого майна державних установ та організацій оборонно-промислового комплексу, аналогічні втрати установ і організацій ОПК недержавної форми власності, а також упущена вигода таких суб'єктів [14].

Напрямок № 21 є важливим для підтримки науково-технічного потенціалу країни, розробки новітніх технологій і підготовки висококваліфікованих кадрів для оборонної галузі. Даний напрям як і попередній має специфічні виклики, зокрема, до секретності даних слід додати такі: труднощі збору даних (оцінка втрат інтелектуальної власності, дослідницької документації та інших

нематеріальних активів є складною), залежність від функціонування інших секторів (руйнування інфраструктури може впливати на здатність цих установ виконувати свої функції навіть після відновлення), обмеженість ресурсів (відновлення роботи таких установ вимагає значних інвестицій, зокрема у спеціалізоване обладнання та інтелектуальні ресурси).

Напрямок № 22 має спеціальний характер, оскільки безпосередньо стосується шкоди та збитків, завданих особистим селянським господарствам і фермерським господарствам, зареєстрованим як фізичні особи — підприємці. Цей напрям охоплює, зокрема, шкоду, пов'язану з каліцтвом, тілесним ушкодженням або загибеллю сільськогосподарських тварин, а також збитки, спричинені знищенням чи пошкодженням сільськогосподарської техніки та обладнання для агропромислового комплексу [14].

Відповідальними за визначення шкоди та збитків у межах цього напрямку є обласні та Київська міська державні адміністрації, а на період дії воєнного стану – відповідні військові адміністрації [14]. Такий підхід пояснюється тим, що саме ці органи мають територіальну компетенцію та можуть забезпечувати збір інформації про втрати на місцях, у тому числі в сільських і прифронтових громадах.

До основних показників за напрямом № 22 належать втрати, пов'язані з каліцтвом, тілесним ушкодженням або загибеллю сільськогосподарських тварин. Ідеться, зокрема, про велику рогату худобу, свиней, овець, кіз, коней, а також бджолосім'ї. Окремо враховуються збитки, спричинені знищенням або пошкодженням сільськогосподарської техніки та обладнання, необхідного для ведення аграрної діяльності [14].

Реалізація напрямку оцінки шкоди, завданої особистим селянським та фермерським господарствам, стикається з низкою викликів, які значно ускладнюють процес відновлення. Перш за все, відсутність обліку є суттєвою перешкодою. Багато господарств не ведуть офіційної документації про свою діяльність, що створює додаткові перепони в отриманні точних даних про масштаби втрат.

Ще одним викликом є високі витрати на відновлення. Купівля нової техніки, обладнання та відновлення поголів'я худоби потребують значних фінансових ресурсів, які часто недоступні для фермерів без державної підтримки чи зовнішнього фінансування.

Руйнування інфраструктури також має негативний вплив. Знищення доріг, складів і систем зрошення створює перешкоди для транспортування та зберігання продукції, що ще більше ускладнює діяльність господарств.

Крім того, зменшення обсягів виробництва харчових продуктів через втрати у сільському господарстві безпосередньо впливає на продовольчу безпеку країни. Це може призводити до дефіциту продуктів на ринку та суттєвого зростання цін, що впливає як на споживачів, так і на економічну стабільність.

Узагальнюючи результати аналізу відповідних напрямів, визначених у Порядку, варто зазначити, що реалізація напрямів, визначених Порядком, є стратегічно важливою для відновлення України. Їхня ефективна імплементація забезпечить основу для стабілізації економіки, покращення якості життя громадян, діяльності юридичних осіб та зміцнення національної безпеки. Кожен із напрямів відображає окремий аспект втрат, що охоплюють як матеріальні збитки, так і непрямі економічні наслідки для держави, підприємств і громадян.

Проміжні висновки варто відобразити у таких ключових аспектах:

➤ Соціальні наслідки: Втрати, пов'язані з людським капіталом і соціальним захистом, відображають глибокі наслідки війни для громадян. Забезпечення соціальних виплат, підтримка ветеранів і родин загиблих потребують тривалих та комплексних рішень, які враховують як фінансові, так і соціальні виклики.

➤ Масштабність матеріальних втрат: Руйнування інфраструктури, об'єктів громадських і житлово-комунальних господарств, втрати підприємств, установ, сільського господарства та енергетичного сектору свідчать про безпрецедентний рівень збитків, що впливає на всі аспекти життя суспільства.

➤ Вплив на економіку: Руйнування підприємств і логістичних ланцюгів призводить до зниження виробничих потужностей, втрати робочих місць і зменшення надходжень до бюджету. Упущена вигода, втрати фінансових активів і зупинка виробництва ставлять економіку перед необхідністю швидкого відновлення та модернізації.

➤ Критична важливість інфраструктури: Відновлення транспортної, енергетичної та комунальної інфраструктури є основою для забезпечення нормального функціонування економіки та базових потреб населення. Ці напрями вимагають значних фінансових ресурсів, технологічної підтримки та координації з міжнародними партнерами.

➤ Складність оцінки та збору даних: Багато напрямів стикаються з проблемами отримання достовірної інформації, особливо в зонах бойових дій чи на тимчасово окупованих територіях. Це ускладнює процес планування та реалізації відновлювальних заходів.

➤ Залежність від міжнародної підтримки: Значна частина відновлення потребує залучення міжнародних ресурсів – як фінансових, так і технологічних. Це стосується як відбудови інфраструктури, так і підтримки підприємств та сільського господарства.

➤ Довгостроковість відновлення: Процес ліквідації наслідків війни є тривалим та комплексним. Відновлення матеріальних активів, підтримка постраждалих громад і повернення до стабільного економічного розвитку вимагають стратегічного підходу та чіткої координації між державними органами та міжнародними організаціями.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1:

У розділі 1 «Теоретичні засади відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни» досліджено поняття «війни» як соціального та правового явища, що своїми наслідками має вплив на фізичних осіб та суспільство у цілому, а також на юридичних осіб та економіку в цілому.

Співставлено поняття «війна» та «збройний конфлікт», проведено класифікацію збройних конфліктів та споріднених із ними явищ крізь призму теорії та практики сучасного міжнародного гуманітарного права.

Проаналізовано поняття «шкода» в контексті сучасної правової доктрини, визначено її специфічні риси крізь призму війни, такі як індивідуальну та загальну масштабність, тривалість наслідків та складність оцінювання та встановлення відповідальних органів за відшкодування такої шкоди.

Встановлено, що шкода, завдана фізичним та юридичним особам унаслідок війни, є складним і багатовимірним правовим явищем, що охоплює матеріальні, моральні, економічні та інші аспекти порушення прав та інтересів постраждалих осіб. У контексті війни шкода може бути спричинена як безпосередніми бойовими діями, так і побічними наслідками, які є невід’ємними елементами воєн.

Таким чином, у розділі 1 запропоновано й обґрунтовано теоретико-правову базу для подальшого дослідження відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам, унаслідок війни, зокрема, з метою аналізу та виокремлення характерних рис механізмів компенсації збитків, спричинених війною, з урахуванням ролі правової держави, демократичних цінностей та соціальної відповідальності у відновленні справедливості.

РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ФІЗИЧНИМ ТА ЮРИДИЧНИМ ОСОБАМ УНАСЛІДОК ВІЙНИ

2.1. Підстави виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни

Виникнення зобов'язань щодо відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни, має комплексну нормативну основу. Такі зобов'язання можуть ґрунтуватися як на положеннях міжнародного права, зокрема нормах про міжнародно-правову відповідальність держави за протиправне застосування сили, так і на положеннях національного законодавства, яке визначає цивільно-правові способи захисту порушених прав потерпілих осіб.

У межах національного правопорядку України базове значення мають положення Цивільного кодексу України, а також спеціальні нормативно-правові акти, що регулюють окремі процедури фіксації, оцінки та компенсації шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії. Саме поєднання загальних цивільно-правових норм і спеціального воєнного законодавства формує правову основу для заявлення вимог про відшкодування шкоди фізичними та юридичними особами.

Відповідно до загального підходу, закріпленого у цивільному законодавстві, зобов'язання є правовідношенням, у межах якого одна сторона — боржник — повинна вчинити на користь іншої сторони — кредитора — певну дію або утриматися від її вчинення, а кредитор має право вимагати виконання відповідного обов'язку [65]. У контексті відшкодування шкоди, завданої війною, зміст такого правовідношення полягає у виникненні в потерпілої особи права вимагати компенсації, а в належного суб'єкта — обов'язку таку шкоду відшкодувати.

Підстави виникнення таких зобов'язань пов'язані з юридичними фактами, передбаченими цивільним законодавством. Зокрема, зі змісту статті 11 ЦК

України впливає, що цивільні права та обов'язки можуть виникати внаслідок завдання майнової або моральної шкоди іншій особі, а також з інших юридичних фактів [65]. Отже, у випадку шкоди, заподіяної фізичним та юридичним особам унаслідок війни, юридичним фактом, який зумовлює виникнення відповідного зобов'язання, може бути саме заподіяння майнових втрат, моральної шкоди або інших негативних наслідків, що підлягають правовій оцінці.

У науковій літературі деліктні зобов'язання традиційно розглядаються як правова форма реагування на заподіяння шкоди однією особою іншій. Зокрема, В. Бабійчук зазначає, що внаслідок завдання шкоди у однієї особи виникає обов'язок її відшкодувати, а в іншій — право вимагати відповідного відшкодування [2, с. 75–76]. Такий підхід дозволяє розглядати деліктне зобов'язання як інструмент поновлення порушеного майнового або немайнового стану потерпілої особи.

Важливим для розуміння деліктних зобов'язань є також питання цивільної протиправності. С. Гринько пропонує розглядати її через кілька взаємопов'язаних умов: порушення суб'єктивного права особи, порушення норми об'єктивного права, наявність послідовного зв'язку між цими порушеннями, а також відсутність правового уповноваження на відповідну поведінку [18, с. 510]. Такий підхід акцентує увагу на тому, що деліктна відповідальність не зводиться лише до факту настання шкоди, а передбачає також оцінку правомірності поведінки заподіювача та зв'язку між його діями і порушенням прав потерпілої особи.

Отже, деліктні зобов'язання у цивільному праві виконують відновлювальну та компенсаційну функцію. Вони спрямовані на усунення або пом'якшення негативних наслідків правопорушення, відновлення порушеної майнової сфери потерпілого, а у відповідних випадках — і на компенсацію моральної шкоди. У контексті війни значення деліктних зобов'язань посилюється, оскільки шкода може мати масовий, багаторівневий і

довготривалий характер, а її відшкодування потребує поєднання загальних цивільно-правових механізмів зі спеціальними компенсаційними процедурами.

Водночас для виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди недостатньо самого факту її настання. Як слушно зазначає О. Завадська, законодавець пов'язує відшкодування шкоди з неправомірними рішеннями, діями або бездіяльністю, що впливає, зокрема, із положень статей 1166 і 1167 ЦК України. При цьому цивільне законодавство не містить вичерпного переліку дій, які можуть визнаватися протиправними, що пояснюється дією презумпції протиправності заподіяння шкоди: завдання шкоди вважається протиправним, якщо особа не була уповноважена на таке втручання [28, с. 119-120].

З аналізу статті 1166 ЦК України, яка визначає загальні підстави відповідальності за завдану майнову шкоду, впливає принцип повного її відшкодування. Майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, заподіяна майну фізичної чи юридичної особи, має відшкодовуватися в повному обсязі особою, яка її завдала [65].

Законодавчий підхід, викладений у ст. 1166 ЦК України, забезпечує чіткі підстави для покладення відповідальності за майнову шкоду, завдану неправомірними рішеннями, діями або бездіяльністю. Водночас законодавець допускає відступи від загального правила, що передбачають особливості відшкодування шкоди, зокрема: можливість покладення обов'язку відшкодувати шкоду на третю особу (ст. 1178), зменшення або збільшення розміру відшкодування (ч. 4 ст. 1193, ст. 1203, ст. 1208 ЦК України). Це дозволяє врахувати специфіку окремих ситуацій і забезпечити справедливий розподіл відповідальності.

На основі аналізу такого підходу можна стверджувати, що законодавство України встановлює комплексний підхід до регулювання зобов'язань із відшкодування шкоди, що поєднує загальні принципи та спеціальні норми, що сприяє більш ефективному захисту прав фізичних і юридичних осіб,

дозволяючи враховувати індивідуальні обставини кожного випадку та забезпечувати справедливість у процесі відшкодування збитків.

У цьому контексті доцільно звернутися до позиції Н. Бааджа, яка пропонує розмежовувати підстави та умови відшкодування шкоди. Підстави слід розуміти як передбачені законом юридичні факти, з настанням яких пов'язується виникнення відповідного цивільно-правового явища, зокрема зобов'язання з відшкодування шкоди. Натомість умови відшкодування шкоди характеризують такі підстави та відображають нормативні вимоги, яким має відповідати юридичний факт для набуття ним правового значення. За відсутності відповідних умов факт заподіяння шкоди сам по собі не завжди здатний породити деліктне зобов'язання [1, с. 185].

До загальних умов виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди Н. Бааджа відносить наявність шкоди, протиправність поведінки заподіювача, причинний зв'язок між протиправною поведінкою та її наслідком у вигляді шкоди, а також вину заподіювача шкоди [1, с. 185]. Такий підхід відповідає класичній цивілістичній конструкції деліктної відповідальності, у межах якої сам факт негативних наслідків має бути доповнений встановленням юридично значущого зв'язку між поведінкою заподіювача та шкодою.

Особливого значення для теми цього дослідження набуває причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою держави-агресора та шкодою, завданою фізичним і юридичним особам. Причинний зв'язок є необхідною умовою відповідальності, оскільки шкода повинна бути не випадковим або ізольованим явищем, а об'єктивним наслідком певної протиправної поведінки. У випадку шкоди, завданої війною, це означає необхідність встановити, що відповідні втрати виникли саме внаслідок збройної агресії, бойових дій, окупації, обстрілів, мінування територій, примусового переміщення або інших обставин, пов'язаних із війною.

Водночас встановлення причинного зв'язку у деліктних зобов'язаннях не завжди є простим. Цивільне законодавство передбачає випадки, коли відповідальність може покладатися не лише на безпосереднього заподіювача

шкоди, а й на іншу особу. Наприклад, юридична особа може нести відповідальність за шкоду, завдану її працівником, а держава — за неправомірні дії відповідних органів або посадових осіб. У таких ситуаціях причинний зв'язок має складнішу структуру та може охоплювати кілька взаємопов'язаних ланок: зв'язок між поведінкою безпосереднього заподіювача і шкодою, а також зв'язок між діями цієї особи та відповідальністю суб'єкта, на якого закон покладає обов'язок відшкодування.

У справах, пов'язаних із відшкодуванням шкоди, завданої війною, така багатоланкова структура причинності є особливо актуальною. Шкода може бути спричинена не лише безпосереднім руйнуванням майна внаслідок обстрілу, а й окупацією території, неможливістю доступу до активів, порушенням логістичних зв'язків, припиненням господарської діяльності, евакуацією працівників, мінуванням територій або тривалим впливом небезпечних умов. Тому встановлення причинного зв'язку потребує не формального, а комплексного аналізу фактичних обставин, характеру шкоди та її зв'язку із конкретними проявами збройної агресії.

У доктрині для встановлення причинного зв'язку використовуються різні підходи. Одним із найпоширеніших є так званий тест «якби не». Його сутність полягає у з'ясуванні того, чи настала б відповідна шкода за відсутності протиправного діяння. У контексті цього дослідження йдеться про умовне моделювання ситуації, за якої війна або конкретний прояв збройної агресії не відбулися б. Якщо за таких умов шкода все одно настала б, її зв'язок із протиправним діянням є сумнівним. Якщо ж без війни або відповідної воєнної події така шкода не виникла б, це свідчить про наявність причинного зв'язку.

Водночас тест «якби не» не завжди є достатнім для правової оцінки причинності. Його надмірно широке застосування може призводити до включення у сферу відповідальності занадто віддалених наслідків, оскільки будь-яка подія в реальному житті пов'язана з великою кількістю попередніх обставин. Для цілей права важливо не встановити всі можливі першопричини

шкоди, а визначити, чи є конкретна протиправна поведінка юридично значущою причиною відповідного негативного результату.

Саме тому поряд із тестом «якби не» застосовується підхід, спрямований на оцінку близькості або віддаленості наслідків. Йдеться про з'ясування того, чи не є шкода занадто віддаленим наслідком протиправної поведінки, а сама поведінка — достатньо наближеною причиною завданої шкоди. Такий підхід дозволяє обмежити відповідальність лише тими наслідками, які мають достатній правовий зв'язок із протиправним діянням.

Категорії «наближеної» та «віддаленої» причини не мають абсолютно чітких меж і потребують оцінки з урахуванням конкретних обставин справи. Вони відображають саму суть проблеми причинності, однак не завжди дають універсальний критерій для визначення того, які наслідки слід вважати юридично релевантними, а які — надто опосередкованими. Тому в кожному випадку необхідно оцінювати характер протиправної поведінки, передбачуваність наслідків, наявність проміжних обставин та ступінь їхнього впливу на настання шкоди.

Одним із критеріїв, запропонованих для оцінки віддаленості шкоди, є вимога про те, що причинний зв'язок має бути прямим, неперервним і таким, що не переривається сторонніми подіями, здатними змінити природний перебіг причинно-наслідкового ланцюга [116].

У доктрині та практиці міжнародного права одним із поширених критеріїв визначення юридично релевантного причинного зв'язку є критерій передбачуваності. Його зміст полягає в тому, що протиправне діяння може визнаватися достатньо наближеною причиною шкоди, якщо відповідна шкода на момент вчинення такого діяння могла розумно передбачатися як його можливий наслідок. Такий підхід дозволяє відмежовувати наслідки, які перебувають у достатньому правовому зв'язку з протиправною поведінкою, від тих, що є надто випадковими, опосередкованими або віддаленими.

Критерій передбачуваності, зокрема, застосовувався Еритрейсько-Ефіопською комісією з претензій, яка розглядала вимоги про відшкодування

шкоди, завданої під час війни між Ефіопією та Еритреєю 1998–2000 років. У рішенні від 7 липня 2007 року Комісія зазначила, що необхідний зв'язок між протиправним діянням і шкодою найдоцільніше характеризувати через категорію «наближеної причини». При оцінці достатньої близькості причинного ланцюга Комісія враховувала, чи була конкретна шкода розумно передбачуваною для суб'єкта, який вчинив міжнародно-протиправне діяння. При цьому було підкреслено, що критерій передбачуваності, попри певні недоліки, забезпечує більшу впорядкованість і визначеність у питаннях оцінки наближеності причинного зв'язку [96, с. 529].

Застосування передбачуваності як критерію віддаленості шкоди має раціональне підґрунтя, оскільки дозволяє не покладати на правопорушника відповідальність за всі можливі наслідки, які лише фактично пов'язані з його поведінкою. Водночас цей критерій не завжди є достатньо точним, оскільки передбачуваність може тлумачитися досить широко і залежить від оцінки конкретних обставин, рівня обізнаності суб'єкта, характеру його поведінки та об'єктивного розвитку подій.

У цьому зв'язку більш точним видається підхід, який можна умовно позначити як критерій деліктизуючого ризику. Його сутність полягає в тому, що межі відповідальності мають визначатися не будь-якими передбачуваними наслідками протиправної поведінки, а саме тією шкодою, ризик настання якої і зумовив визнання відповідної поведінки протиправною. Іншими словами, підстави відповідальності повинні одночасно окреслювати і її межі. Такий підхід дозволяє уникнути надмірного розширення відповідальності та водночас забезпечити компенсацію тих втрат, які перебувають у належному правовому зв'язку з протиправним діянням.

Практичне значення проблеми причинного зв'язку особливо виразно проявилось у діяльності Компенсаційної комісії ООН, створеної у зв'язку з незаконним вторгненням Іраку до Кувейту та окупацією Кувейту. Резолюцією Ради Безпеки ООН № 687 було проголошено, що Ірак несе міжнародно-правову відповідальність за прямі збитки та шкоду, включаючи шкоду довкіллю,

виснаження природних ресурсів, а також шкоду, завдану іноземним державам, фізичним особам і корпораціям унаслідок незаконного вторгнення та окупації [123].

Саме це положення стало правовою основою для подальшого розгляду заяв і здійснення компенсаційних виплат. У практиці Компенсаційної комісії ООН ключовим критерієм було визначено наявність прямого причинного зв'язку між незаконним вторгненням Іраку, окупацією Кувейту та заявленою шкодою. Зокрема, у рішенні S/AC.26/1992/15 від 4 січня 1993 року Комісія виходила з того, що для відшкодування збитків необхідними є два елементи: по-перше, збитки мають бути результатом незаконного вторгнення Іраку та окупації Кувейту; по-друге, причинно-наслідковий зв'язок має бути прямим [87].

Таким чином, Компенсаційна комісія ООН фактично розмежовувала два рівні аналізу причинності. Оскільки протиправність дій Іраку вже була встановлена Резолюцією Ради Безпеки ООН № 687, основне завдання Комісії полягало не у з'ясуванні протиправності поведінки, а у визначенні того, чи є конкретна заявлена шкода прямим наслідком вторгнення та окупації. Такий підхід є важливим для сучасних компенсаційних механізмів, оскільки демонструє, що встановлення факту агресії саме по собі не усуває потреби у доведенні зв'язку між конкретною шкодою та відповідним міжнародно-протиправним діянням.

Водночас практика Компенсаційної комісії ООН свідчить, що критерій «прямого» причинного зв'язку не завжди дає достатньо чіткий інструмент для вирішення складних компенсаційних спорів. Формальне посилення на прямий або непрямий характер шкоди нерідко лише фіксує результат оцінки, але не пояснює, чому саме певна шкода підлягає або не підлягає відшкодуванню. У цьому сенсі категорія «прямоти» причинного зв'язку може виконувати радше описову, ніж аналітичну функцію.

Це підтверджується і самим підходом Компенсаційної комісії ООН. У рішенні S/AC.26/1998/1 Комісія визнала, що критерій «прямої» шкоди не має

однозначного змісту і потребує тлумачення з урахуванням норм та принципів міжнародного права, а також напрацювань доктрини щодо «наближеної причини». Комісія звернула увагу на те, що у праві міжнародної відповідальності держав відсутні цілком визначені критерії прямих збитків, а в судовій практиці поняття «прямий» і «непрямий» часто використовуються як функціональні відповідники понять «наближений» і «віддалений» [122].

У рішеннях № 1 та № 7 Компенсаційна комісія ООН конкретизувала підхід до визначення прямої шкоди, пов'язаної з незаконним вторгненням Іраку до Кувейту та подальшою окупацією. Зокрема, до такої шкоди було віднесено втрати, спричинені воєнними діями або загрозою воєнних дій у визначений період, неможливістю виїзду з Іраку чи Кувейту або рішенням не повертатися до них, діями посадових осіб, службовців чи агентів уряду Іраку або підконтрольних йому організацій, порушенням громадського порядку, а також захопленням заручників чи іншим незаконним затриманням [87].

Зазначений підхід свідчить про те, що Комісія тлумачила категорію «прямої шкоди» достатньо широко. Зокрема, включення до цього переліку шкоди, спричиненої порушенням громадського порядку, демонструє, що прямим наслідком вторгнення визнавалися не лише втрати, безпосередньо завдані бойовими діями, а й ті, які виникли через суспільну дезорганізацію, хаос, заворушення або втрату ефективного контролю над ситуацією. Формально така шкода може мати опосередкований характер, оскільки її безпосередньою причиною є не сам акт вторгнення, а подальше порушення громадського порядку. Водночас Комісія виходила з того, що такі наслідки є типовими та передбачуваними ризиками, створеними незаконним застосуванням сили.

Такий підхід має важливе значення для розуміння меж відповідальності держави-агресора. Війна створює широкий комплекс небезпек, які не обмежуються лише прямим фізичним руйнуванням майна або безпосереднім ураженням людей. Вона спричиняє дестабілізацію суспільного порядку, руйнування інфраструктури, припинення роботи медичних закладів, втрату

доступу до ліків, евакуацію населення, гуманітарну кризу та інші наслідки, які можуть бути не менш небезпечними, ніж самі бойові дії. Саме тому шкода, що виникає в межах такого кола ризиків, може визнаватися юридично пов'язаною з актом агресії.

Показовою у цьому контексті є практика Компенсаційної комісії ООН щодо шкоди, пов'язаної з недоступністю медичної допомоги. Комісія визнавала прямим наслідком вторгнення й окупації смерть осіб, які померли не від безпосереднього бойового ураження, а через відсутність необхідного лікування, медикаментів або медичного обладнання внаслідок руйнування, скорочення чи розграбування медичної інфраструктури [122].

Зокрема, Комісія розглядала заяву батька малолітньої дитини, яка ще до вторгнення мала тяжке захворювання нирок і потребувала регулярного лікування в очікуванні трансплантації. Під час окупації необхідна медична допомога стала недоступною через розграбування медичного обладнання, що зрештою призвело до смерті дитини. Комісія дійшла висновку, що якщо особа вже мала захворювання до вторгнення, але її смерть настала через неможливість отримати належну медичну допомогу внаслідок руйнування або розграбування медичних закладів, така смерть може визнаватися прямим наслідком вторгнення та окупації [122].

У Рекомендаціях S/AC.26/1994/1 від 26 травня 1994 року Комісія сформулювала підхід, відповідно до якого серйозне тілесне ушкодження або смерть можуть визнаватися прямим наслідком вторгнення й окупації, якщо вони були спричинені відсутністю обладнання, ліків або медичної допомоги, які за звичайних умов були б доступними. Водночас Комісія проводила розмежування між шкодою, зумовленою війною, і наслідками звичайного перебігу раніше існуючої хвороби або травми. Якщо смерть чи каліцтво були результатом природного розвитку захворювання, а не відсутності допомоги через війну, підстав для компенсації могло не бути [120, с. 25–27].

Такий підхід фактично відображає застосування тесту «якби не». Необхідно встановити, чи настала б відповідна шкода за відсутності війни.

Якщо за нормальних умов особа мала б доступ до ліків, обладнання або медичної допомоги, а шкода настала саме через їх недоступність, спричинену вторгненням чи окупацією, причинний зв'язок може вважатися достатнім. Якщо ж погіршення стану здоров'я було наслідком природного перебігу хвороби, не пов'язаного з воєнними обставинами, такий зв'язок є менш очевидним.

Комісія також визнавала можливість компенсації шкоди, спричиненої погіршенням здоров'я внаслідок стресу, пов'язаного з війною. До таких ситуацій належали, зокрема, випадки гострого погіршення стану здоров'я через травматичні події, спричинені діями військових, вибухами, панікою або страхом, навіть якщо особа не зазнала фізичного ушкодження. В окремих випадках Комісія допускала відшкодування і тоді, коли погіршення здоров'я було пов'язане не з однією конкретною подією, а із загальним станом небезпеки, напруження та стресу під час війни, за умови надання заявником достатніх доказів [120, с. 28].

Окремо Комісія враховувала шкоду, пов'язану з вимушеним переміщенням населення. Багато осіб, які рятувалися від війни, були змушені перетинати іраксько-йорданський кордон і перебувати в таборах для біженців у складних умовах. Якщо такі умови спричиняли погіршення здоров'я або інші серйозні наслідки для потерпілих, Комісія визнавала їх прямим наслідком війни та допускала можливість компенсації [120, с. 28].

Подібний підхід застосовувався і щодо дорожньо-транспортних пригод. Комісія виходила з того, що ДТП за участю воєнної техніки Іраку, як правило, пов'язані з вторгненням та окупацією, а отже, завдана внаслідок таких аварій шкода може визнаватися прямим наслідком війни. Причинний зв'язок також визнавався у випадках, коли водій втрачав керування автомобілем через авіаудар або переслідування іракськими військовими. Крім того, пов'язаними з війною визнавалися окремі аварії, що сталися в перші дні вторгнення внаслідок загального сум'яття, заворушень і порушення громадського порядку [120].

Отже, практика Компенсаційної комісії ООН демонструє гнучке розуміння прямого причинного зв'язку у справах про відшкодування шкоди, завданої війною. Комісія не обмежувалася лише шкодою, спричиненою безпосереднім застосуванням зброї, а враховувала ширший комплекс наслідків, які були типовими, передбачуваними та достатньо пов'язаними з незаконним вторгненням і окупацією.

Практика Компенсаційної комісії ООН свідчить, що прямим наслідком війни можуть визнаватися не лише втрати, завдані на території держави, яка безпосередньо стала об'єктом агресії. Так, Комісія визнала наявність прямого причинного зв'язку між діями Іраку та загибеллю людей в Ізраїлі внаслідок ракетної кампанії, розпочатої 17 січня 1991 року. Метою таких дій Іраку було спровокувати Ізраїль на відповідь і використати це для зміни політичної позиції мусульманських держав, які підтримували антиіракську коаліцію. Комісія підкреслила, що за наявності прямого причинного зв'язку місце заподіяння шкоди не має вирішального значення, тобто шкода може підлягати компенсації незалежно від того, на території якої держави вона настала [122, § 202].

Відповідальність Іраку також поширювалася на окремі наслідки, що настали вже після завершення активної фази війни. Зокрема, Комісія визнавала причинний зв'язок у випадках загибелі або ушкодження осіб унаслідок підризу на мінах, залишених під час воєнних дій [121, § 201]. Такий підхід є важливим, оскільки демонструє, що часове завершення бойових дій не завжди припиняє причинний зв'язок між війною та шкодою, якщо небезпечні наслідки збройного конфлікту продовжують діяти після його формального завершення.

Щодо майнових втрат Компенсаційна комісія ООН у рішенні S/AC.26/1992/9 виокремила кілька основних категорій збитків, які можуть підлягати відшкодуванню. До них, зокрема, належали збитки, пов'язані з контрактами та попередньою підприємницькою діяльністю, втрата матеріальних активів, а також втрата майна, здатного приносити прибуток. При цьому зазначений перелік не мав вичерпного характеру [118, § 3–4].

Перша категорія охоплювала випадки, коли особа зазнавала втрат через неможливість виконання договору, спричинену воєнними діями. Така неможливість могла стосуватися як самої потерпілої особи, так і її контрагента. Якщо стороною договору був уряд Іраку, відповідні вимоги оцінювалися з урахуванням договірно-правових підходів. Якщо ж Ірак не був стороною контракту, підставою для розгляду вимог виступали деліктно-правові засади. Водночас в обох випадках Ірак не міг посилається на війну, яку сам розпочав, як на форс-мажорну обставину [118, § 9–10].

Щодо втрати матеріальних активів, тобто рухомого та нерухомого майна, Комісія визнавала шкоду прямим наслідком війни у випадках, коли майно було експропрійоване, конфісковане, вилучене, викрадене, знищене або пошкоджене органами влади Іраку. При цьому Комісія наголошувала, що для цілей компенсації не має вирішального значення, чи було вилучення майна формально правомірним або неправомірним [118, § 12].

Особливий інтерес становлять ситуації, коли особи, рятуючись від війни, були змушені залишити своє майно, після чого воно було розграбоване, знищене невідомими особами або зникло. У таких випадках причинний зв'язок між діями держави-агресора і шкодою не є абсолютно безпосереднім, оскільки між актом агресії та втратою майна можуть існувати проміжні ланки: рішення потерпілої особи залишити майно, дії третіх осіб, мародерство або загальна дезорганізація суспільного порядку. Проте саме війна створює типовий ризик вимушеного залишення майна, втрати контролю над ним і подальшого розграбування або знищення.

У цьому аспекті доцільним є застосування підходу деліктизуючого ризику: якщо протиправна поведінка держави-агресора створила або істотно підвищила ризик настання певної категорії шкоди, така шкода може охоплюватися межами її відповідальності. Вимушене залишення житла, транспорту, підприємства або іншого майна внаслідок воєнної небезпеки є типовим і передбачуваним наслідком збройної агресії, тому втрати, пов'язані з

подальшим зникненням або пошкодженням такого майна, не можуть автоматично вважатися занадто віддаленими.

Подібного висновку фактично дійшла й Компенсаційна комісія ООН. Вона зазначала, що якщо підприємство залишилося без нагляду через примусове утримання його персоналу органами Іраку, шкода такому підприємству визнається прямою. Якщо ж підприємство було залишене персоналом добровільно, шкода також може бути визнана прямою, але за умови оцінки всіх обставин справи, включно з тим, чи могла потерпіла сторона вжити розумних заходів для зменшення збитків, наприклад релокувати бізнес або вивезти частину майна [118, § 12–13].

Щодо транспортних засобів, залишених в Іраку або Кувейті особами, які рятувалися від війни, Комісія сформулювала презумпцію прямого причинного зв'язку. Вона виходила з того, що якщо транспортний засіб був залишений в Іраку або Кувейті до чи під час вторгнення й окупації та надалі був втрачений, існує обґрунтована презумпція того, що така втрата є прямим наслідком вторгнення Іраку та окупації Кувейту [121, § 266]. Цей підхід має важливе значення для сучасних компенсаційних механізмів, оскільки дозволяє спростити доказування у випадках, коли саме воєнні обставини об'єктивно унеможливили збереження майна потерпілою особою.

Водночас Компенсаційна комісія ООН окреслила і певні межі відповідальності Іраку. Зокрема, вона не поширювала відповідальність на втрати, спричинені торговельним ембарго, пов'язаними з ним заходами та загальною економічною ситуацією на глобальних ринках. У рішенні № 9 було зазначено, що торговельне ембарго та пов'язані з ним заходи, а також спричинена ними економічна ситуація не прийматимуться як підстава для компенсації [118, § 6].

Комісія визнавала, що такі обмежувальні заходи мали широкі економічні наслідки для міжнародної торгівлі, ринку нафти, транспортних і транзитних послуг, операційних витрат нафтопереробних підприємств, а також для компаній, які були змушені шукати альтернативні ринки збуту замість Кувейту

або Іраку [87, § 9]. Однак такі втрати були визнані надто загальними та макроекономічними для покладення їх на Ірак у межах індивідуальних компенсаційних вимог.

Отже, практика Компенсаційної комісії ООН демонструє, що навіть передбачуваність певних економічних наслідків війни не завжди є достатньою для їх компенсації. Якщо шкода є надто широкою, опосередкованою і стосується загального стану світової економіки, її відшкодування може виходити за межі допустимої відповідальності держави-агресора. Такий підхід пояснюється не лише юридичними, а й практичними та політико-правовими міркуваннями, оскільки визнання будь-яких глобальних економічних втрат такими, що підлягають компенсації, фактично створило б необмежене коло потенційних заявників.

У контексті України наведена практика має важливе значення для визначення меж відшкодування шкоди, завданої збройною агресією РФ. З одного боку, компенсації можуть підлягати не лише безпосередні руйнування майна, а й втрати, спричинені вимушеним залишенням майна, неможливістю виконання договорів, втратою активів, пошкодженням інфраструктури, мінуванням територій або іншими типовими наслідками війни. З іншого боку, необхідно відмежовувати такі втрати від загальних макроекономічних наслідків війни, які можуть впливати на широке коло суб'єктів, але не завжди перебувають у достатньо тісному причинному зв'язку з конкретною шкодою конкретної особи.

У цьому аспекті слушною є позиція Е. Писаревої, яка звертає увагу на те, що справи про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої збройною агресією РФ проти України, у національних судах розглядаються на підставі загальних норм цивільного законодавства про відшкодування шкоди, зокрема статей 1166 і 1167 ЦК України [43].

Запропонований вченою підхід щодо спрощення доказової бази шляхом виключення необхідності доведення вини є обґрунтованим, враховуючи складність встановлення індивідуальної відповідальності за масові руйнування

та наслідки війни. Такий підхід відповідає принципам міжнародного гуманітарного права, що покладає об'єктивну відповідальність на державу-агресора за всі наслідки її дій. Крім того, це забезпечує ефективність процедур відшкодування шкоди та знижує бар'єри для доступу потерпілих до правосуддя. Водночас запропонований підхід потребує належного нормативного врегулювання. Законодавчі зміни повинні передбачати чіткі критерії доказування, адаптовані до умов збройного конфлікту, включаючи процедури документування руйнувань, збору доказів і встановлення розміру завданої шкоди.

Розглядаючи більш детально питання встановлення підходів до оцінки шкоди, завданої війною, слушною є думка вчених Т. Кришталь, О. Дулгерова, В Чубань, які вказують на те, що збитки від війни можна оцінювати як «втрати від руйнувань (damages), так і збитки економіки від загального впливу бойових дій (loses). Оцінка втрати від руйнувань (damages) передбачає розрахунок втрат фізичної інфраструктури (руйнування житлових будинків; комунальної, дорожньої, залізничної інфраструктури; освітніх та медичних установ), а також оцінку фінансової вартості цих втрат» [31, с. 94]. Така позиція вчених підтверджує комплексність підходу до оцінки економічних збитків, спричинених військовою агресією РФ проти України. Т. Кришталь, О. Дулгерова, В Чубань також акцентують увагу на необхідності врахування не лише безпосереднього руйнування фізичної інфраструктури (damages), але й «побічних» втрат (losses), таких як зупинка підприємств, втрата робочих місць, скорочення інвестицій та споживчого попиту, а також зростання державних витрат на оборону та соціальний захист. Цікавим до уваги також є запропонований двоетапний механізм оцінки збитків. На першому етапі акцент робиться на зборі та аналізі інформації про пошкодження та руйнування від різних джерел, таких як державні та місцеві органи влади, військові адміністрації, ДСНС, ЗМІ та громадяни. Це дозволяє отримати фактичні дані про кількість і ступінь пошкодження об'єктів. На другому етапі передбачено

визначення орієнтовної вартості ушкоджених об'єктів, що є необхідним для формування цілісної картини валових втрат [31, с. 94].

Отже, вчені обґрунтовують ідею, що економічні наслідки бойових дій мають комплексний характер і за масштабом можуть дорівнювати фізичним руйнуванням. Водночас такий підхід до оцінки збитків може зумовлювати виклики через складність збору достовірних даних, а також через необхідність залучення значних ресурсів для оцінки кожного пошкодженого об'єкта.

Зважаючи на викладену в Підрозділі 1.2 проблему, яка полягає у фрагментарності чинного законодавства України у сфері відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройного конфлікту, виникає необхідність системного підходу до вирішення цього питання. Чинне законодавство не враховує специфіку сучасної збройної агресії, що значно обмежує його практичну ефективність. У зв'язку з цим доцільним є розроблення та ухвалення спеціального нормативно-правового акта під умовною назвою «Кодекс відшкодування шкоди, завданої внаслідок війни».

Потреба в ухваленні такого Кодексу обумовлена необхідністю систематизації правового регулювання відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам. Фрагментарний характер чинних норм створює правову невизначеність, ускладнює доступ постраждалих осіб до правосуддя та не забезпечує цілісного підходу до визначення підстав компенсації, процедур доведення збитків і механізмів відшкодування. Запровадження єдиного кодифікованого акта дозволить уніфікувати правові норми, закріпити чіткі критерії для надання компенсацій та забезпечити прозорі алгоритми дій для всіх учасників процесу.

Особливе значення Кодекс має у врахуванні специфіки воєнних дій. Традиційні правові механізми, розроблені для мирного часу, не враховують складнощів у встановленні причинно-наслідкового зв'язку між діями агресора та завданою шкодою, а також масштабності руйнувань і специфіки роботи у зоні бойових дій. Кодекс має передбачати спеціальні процедури, адаптовані до умов війни, включно зі спрощеним порядком подання заяв для громадян,

інноваційними методами документування збитків та використанням цифрових технологій для їх оцінки.

Необхідність ухвалення Кодексу також зумовлена потребою у створенні чіткої інституційної структури для реалізації механізмів відшкодування шкоди. Важливою є деталізація повноважень державних органів, відповідальних за моніторинг, оцінку та виплату компенсацій, що сприятиме підвищенню ефективності й прозорості цих процесів.

Крім того, Кодекс має сприяти гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами. Інтеграція норм міжнародного гуманітарного права, адаптація практики міжнародних судових органів, таких як ЄСПЛ чи Міжнародний кримінальний суд, дозволить забезпечити відповідність компенсаційного механізму найкращим світовим практикам. Це також сприятиме залученню міжнародної фінансової допомоги та стягненню репарацій з держави-агресора, що є важливим елементом захисту прав постраждалих.

Підстави виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди базуються на низці фундаментальних принципів: справедливості, законності та соціальної відповідальності. Принцип справедливості забезпечує відповідність компенсації обсягам завданих збитків, враховуючи індивідуальні обставини кожного випадку. Принцип законності гарантує дотримання міжнародних та національних правових норм у процесі відшкодування. Принцип соціальної відповідальності наголошує на обов'язку держави відновлювати порушені права постраждалих та створювати умови для їх реабілітації.

Запровадження такого Кодексу також сприятиме відновленню соціальної справедливості, зміцненню довіри громадян до державних інституцій і формуванню умов для відновлення економіки та інфраструктури, зруйнованих внаслідок війни. Кодекс стане важливим інструментом для комплексного подолання наслідків збройного конфлікту та забезпечення стабільного правового порядку в Україні.

2.2. Інституційні засади відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни

Відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни, базується на діяльності як національних, так і міжнародних інституцій, які відіграють важливу роль у відновленні справедливості та забезпеченні компенсації шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни.

На національному рівні ключову роль у процесі відшкодування відіграють органи влади та судові інстанції. Системна діяльність цих органів спрямована на забезпечення належного функціонування правової системи, відновлення справедливості та довіри до держави в цілому. Зокрема, особи можуть звернутися за відшкодуванням шкоди в національні суди на підставі норм цивільного законодавства, а виконавчі органи забезпечуватимуть контроль за виконанням судових рішень, що є важливим етапом у реалізації прав потерпілих осіб.

Система державних органів, які беруть участь у процесі відшкодування шкоди фізичним та юридичним особам, є багаторівневою та охоплює низку інституцій, кожна з яких виконує специфічні функції у цій сфері. Основними учасниками цієї системи є:

1. Судова влада України відіграє ключову роль у встановленні правомірності претензій постраждалих осіб, визначенні розміру збитків та ухваленні рішень про відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни. Верховний Суд має інституційні та функціональні спроможності для забезпечення формування єдиної судової практики у цій сфері, що сприяє стабільності правового регулювання.

2. Як провідний центральний орган виконавчої влади в юридичній площині, Міністерство юстиції України виконує функції щодо міжнародного представництва та захисту інтересів України, зокрема, у питаннях взаємодії з міжнародними судовими інституціями та організаціями з метою притягнення

держави-агресора до відповідальності. Також Міністерство юстиції України бере участь у розробці та державній реєстрації нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання механізмів компенсації шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни.

3. Міністерство фінансів України в системі центральних органів виконавчої влади відповідає за планування, розподіл та контроль за використанням бюджетних коштів, спрямованих на відшкодування шкоди. Воно також співпрацює з міжнародними фінансовими інституціями для акумулювання додаткових ресурсів, які можуть бути направлені на відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни.

4. Державна казначейська служба України здійснює безпосередні виплати компенсацій постраждалим фізичним та юридичним особам на підставі судових рішень чи інших встановлених законодавством процедур.

5. Міністерство інфраструктури України реалізує програми з відновлення пошкодженої інфраструктури та координує діяльність щодо відбудови об'єктів нерухомого майна, які зазнали руйнувань унаслідок бойових дій.

6. Національна поліція України, як провідний правоохоронний орган забезпечує фіксацію фактів пошкодження майна, проводить слідчі дії та збирає докази, необхідні для подальшого розгляду справ про шкоду, завдану фізичним та юридичним особам унаслідок війни у судах.

7. Органи місцевого самоврядування взаємодіють із центральними органами влади для забезпечення оперативного збору інформації про завдані збитки, створення місцевих реєстрів постраждалих осіб і координації процесів відшкодування на місцевому рівні.

8. Офіс Генерального прокурора веде розслідування щодо воєнних злочинів і злочинів проти людяності, відповідає за міжнародне співробітництво при розгляді таких справ.

Таким чином, система державних органів, залучених до відшкодування шкоди фізичним і юридичним особам, є багатовекторною та комплексною. Її ефективність залежить від злагодженої взаємодії між усіма інституціями, адаптації до сучасних викликів та інтеграції міжнародного досвіду.

Дискусійним є питання щодо співвідношення в часі моментів виникнення права на відшкодування шкоди та моменту фактичного відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни. Наприклад, В. Яворська вказує на те, що «відшкодування шкоди повинно відбуватися після завершення війни, примусово з держави, яка почала війну та заподіяла шкоду з дотриманням певного продуманого механізму відновлення після війни» [71, с. 65]. Запропонована вченою концепція примусового стягнення компенсацій після завершення війни враховує практичну доцільність, оскільки під час активних бойових дій реалізація механізмів компенсації ускладнена через відсутність контролю над територією, руйнування інфраструктури та загрозу безпеці. Також акцент на комплексному механізмі післявоєнного відновлення свідчить про прагнення до забезпечення системного підходу до відбудови економіки, інфраструктури та соціальної сфери, що є важливими елементами постконфліктного відновлення та сталого розвитку.

Однак такий підхід супроводжується певними викликами. Очікування завершення війни може призвести до невиннованої затримки в забезпеченні прав постраждалих осіб, які потребують негайної допомоги, особливо у випадках знищення житла фізичної особи або промислових потужностей юридичної особи, що в свою чергу робить фактичне відшкодування в подальшому таким, що втрачає свою матеріальну та моральну доцільність. Також існує проблема відсутності уніфікованих міжнародних стандартів щодо процедури відшкодування шкоди в умовах післявоєнного відновлення, що може спричинити нерівномірний підхід до захисту прав постраждалих. Нарешті, запровадження ефективного механізму відновлення потребує значної міжнародної підтримки у фінансовому, технічному та організаційному та міжнародно-правовому аспектах.

На міжнародному рівні особливе значення для визначення розміру та способу відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни, мають судові інституції, які розглядають справи, пов'язані з порушенням прав людини під час збройних конфліктів. Крім того, Міжнародний суд ООН та МКС можуть бути залучені до вирішення питань відповідальності держав за агресію, порушення міжнародного гуманітарного права та вчинення воєнних злочинів. Їх діяльність сприяє зміцненню системи притягнення до відповідальності в міжнародному праві та формуванню прецедентів, які забезпечують захист постраждалих осіб. Детальний аналіз теоретичних та практичних засад цієї діяльності наведений у розділі 3 даної дисертації.

Додатковим механізмом є створення спеціальних комісій та фондів при таких комісіях для акумуляції коштів і подальшої компенсації постраждалим. Такі інституції можуть функціонувати на національному рівні, межах міжнародних організацій та в «гібридному» форматі, поєднуючи в собі функціональні елементи як національного, так і міжнародного правопорядків. Вони покликані забезпечувати ефективний розподіл ресурсів, необхідних для відшкодування збитків, а також координувати зусилля різних країн та організацій у подоланні руйнівних наслідків збройного конфлікту.

Інституційні засади відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни включають в себе не лише діяльність зазначених інституцій, але й створення реєстрів завданої шкоди, розробку стандартів оцінки збитків і механізмів залучення міжнародної фінансової допомоги. Комплексний підхід до інституційного забезпечення процесу відшкодування шкоди є необхідною умовою для прозорого, ефективного та справедливого функціонування цього процесу як на національному, так і на міжнародному рівнях.

17 травня 2023 року глави держав і урядів 46 держав – членів Ради Європи оголосили про створення Реєстру збитків, завданих агресією РФ проти України. Правовою основою функціонування цього інструменту стала

Резолюція про створення Розширеної часткової угоди щодо Реєстру збитків, завданих агресією РФ проти України, від 12 травня 2023 року. У додатку до зазначеної Резолюції було закріплено Положення про Реєстр збитків, завданих агресією РФ проти України. Його призначення полягає у фіксації доказів та претензійної інформації щодо шкоди, завданої фізичним особам, юридичним особам, а також державі в особі її органів, установ та організацій [39, с. 96-97].

Створення Реєстру збитків має важливе значення для формування майбутнього міжнародного компенсаційного механізму. Як слушно зазначає В. Яворська, запровадження такого реєстру спрямоване на практичну реалізацію фундаментального принципу фінансової компенсації, зокрема для підприємств, шляхом виплати відшкодування, яке має забезпечити відновлення становища, що існувало до заподіяння шкоди. При цьому міжнародний механізм відшкодування має відповідати вимогам справедливості, законності, обґрунтованості, прозорості, послідовності, незалежності та міжнародним стандартам [71, с. 68].

Одним із ключових питань функціонування подібних компенсаційних механізмів є визначення базової вартості втрат. Залежно від характеру пошкодженого або знищеного майна така вартість може визначатися як ринкова вартість або як вартість відновлення. У разі знищення підприємства, втрати бізнесу або негативного економічного впливу на активи зазвичай застосовується підхід, орієнтований на ринкову вартість. Натомість у випадку пошкодження майна, яке може бути відновлене, більш релевантним є визначення вартості його ремонту або відновлення [16].

Після створення Реєстру збитків наступним етапом стало формування його організаційної структури та забезпечення практичного функціонування. У цьому контексті окреме значення мало створення Ради Реєстру, яка повинна була забезпечити діяльність цього інституту та підготувати його до практичного прийняття і розгляду заяв [19]. Такий етап є необхідним, оскільки сам по собі Реєстр не здійснює виплати компенсацій, а виконує насамперед

доказову та облікову функцію в межах майбутнього компенсаційного механізму.

Важливим є те, що потенційними заявниками у межах відповідного механізму визначаються три основні категорії: фізичні особи, представники державного та приватного підприємництва, а також держава. У цьому контексті держава виступає не лише як суб'єкт, що організовує фіксацію шкоди, а й як потерпіла сторона, яка зазнала значних втрат унаслідок знищення або пошкодження інфраструктури, шкоди довкіллю, витрат на соціальні виплати та інших видів компенсацій постраждалим від збройної агресії особам [19].

На національному рівні організаційно-правову основу компенсації за знищення та пошкодження окремих об'єктів нерухомого майна становить Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» № 2923-IX [1]. Цей акт має важливе значення, оскільки на законодавчому рівні визначає базові умови, суб'єктний склад і процедурні елементи компенсації за пошкоджене та знищене нерухоме майно.

Зокрема, Закон № 2923-IX визначає коло отримувачів компенсації за пошкоджені або знищені об'єкти нерухомого майна, порядок подання заяви про надання компенсації за знищений об'єкт нерухомого майна, а також черговість розгляду таких заяв [1]. Таким чином, зазначений Закон спрямований не лише на закріплення права на компенсацію, а й на створення процедурного механізму його реалізації.

Окреме місце у цьому механізмі займають комісії з розгляду питань щодо надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна. Відповідно до Закону № 2923-IX такі комісії утворюються виконавчими органами місцевих рад, а також відповідними військово-цивільними або військовими

адміністраціями у населених пунктах. За своєю правовою природою вони є консультативно-дорадчими органами, діяльність яких спрямована на забезпечення розгляду питань щодо компенсації за об'єкти нерухомого майна, пошкоджені або знищені внаслідок бойових дій, терористичних актів чи диверсій, спричинених збройною агресією РФ.

Повноваження таких комісій визначені статтею 3 Закону № 2923-ІХ. До них належать, зокрема, надання отримувачам компенсації інформації та консультацій щодо порядку її отримання; розгляд питань про надання компенсації або відмову в її наданні; підготовка висновків щодо наявності правових підстав для отримання компенсації за знищений об'єкт нерухомого майна; опрацювання інформації, отриманої від експертів, установ, міжнародних організацій, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, оцінювачів, архітекторів та інших суб'єктів [1].

Крім того, комісії мають право отримувати від підприємств, установ, організацій, органів державної влади та місцевого самоврядування документи, необхідні для вирішення питання про надання компенсації; утворювати тимчасові робочі групи для опрацювання окремих питань; організовувати наради та здійснювати інші заходи, необхідні для виконання покладених на них завдань [1]. Отже, їх діяльність має важливе значення для практичної реалізації права постраждалих осіб на компенсацію, оскільки саме на цьому рівні відбувається первинна перевірка інформації, аналіз документів і формування висновку щодо можливості надання компенсації.

Компенсація за пошкоджений об'єкт нерухомого майна відповідно до статті 10 Закону № 2923-ІХ може надаватися у кількох формах. Першою формою є виконання робіт, пов'язаних із будівництвом, на пошкодженому об'єкті нерухомого майна з метою його відновлення. Такий спосіб компенсації може охоплювати розроблення проєктної документації на будівництво, проведення її експертизи, виконання будівельних робіт, а також придбання будівельних матеріалів, необхідних для проведення таких робіт [1].

Другою формою є надання грошових коштів шляхом їх перерахування на поточний рахунок отримувача компенсації зі спеціальним режимом використання. Такі кошти мають цільове призначення і можуть використовуватися для виконання робіт, пов'язаних із будівництвом на пошкодженому об'єкті нерухомого майна з метою його відновлення, або для придбання будівельної продукції, необхідної для таких робіт [1].

Третьою формою є відшкодування витрат, уже понесених отримувачем компенсації. У такому випадку грошові кошти перераховуються на поточний рахунок особи за придбану нею будівельну продукцію або виконані ремонтні роботи на пошкодженому об'єкті нерухомого майна, якщо такі витрати були здійснені за власні кошти отримувача компенсації [1]. Такий підхід дозволяє врахувати ситуації, коли особа самостійно розпочала або завершила відновлення пошкодженого майна до фактичного отримання державної компенсації.

Окреме значення має закріплення у Законі № 2923-IX пріоритетного права на отримання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна. Відповідно до статті 9 цього Закону, таке право мають окремі соціально вразливі або пов'язані із захистом держави категорії громадян. До них належать учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, а також особи, визначені частиною першою статті 10 та частиною першою статті 10-1 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [1; 2].

Крім того, пріоритетне право на отримання компенсації мають особи, призвані на військову службу за призовом під час мобілізації відповідно до Указу Президента України «Про загальну мобілізацію» на особливий період, навіть якщо їм не було надано статус учасника бойових дій. До переліку таких осіб також належать багатодітні сім'ї та особи з інвалідністю I і II груп [1; 3]. Отже, законодавець поєднує компенсаційний механізм із елементами соціального пріоритету, надаючи перевагу тим категоріям осіб, які мають підвищену потребу в державній підтримці або безпосередньо брали участь у захисті України.

Разом із національними компенсаційними процедурами доцільно розглядати й інші потенційні способи захисту прав осіб, яким завдано шкоди внаслідок війни. Одним із таких механізмів традиційно вважається звернення до Європейського суду з прав людини, який може розглядати як індивідуальні заяви, так і міждержавні справи. Значення цього механізму полягає у можливості встановлення порушення державою положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та присудження справедливої сатисфакції.

Водночас ефективність звернення до ЄСПЛ у справах, пов'язаних зі збройною агресією РФ проти України, істотно ускладнена проблемою виконання рішень. Після припинення участі РФ в Європейській конвенції з прав людини з 16 вересня 2022 року практична можливість отримання компенсації за рахунок держави-агресора стала суттєво обмеженою. Водночас у доктрині та експертному середовищі висловлюється позиція, що рішення ЄСПЛ можуть бути враховані як елемент ширшого міжнародного компенсаційного механізму, створеного на підставі окремої міжнародної угоди [5, с. 5].

Іншим потенційним інструментом є Міжнародний суд ООН, який може розглядати міждержавні спори та встановлювати порушення державою її міжнародно-правових зобов'язань. У ширшому контексті питання відшкодування шкоди може також пов'язуватися з повноваженнями Ради Безпеки ООН відповідно до статті 94 Статуту ООН, зокрема щодо реагування на порушення миру, загрози миру та акти агресії. Теоретично в межах таких повноважень може бути створено багатосторонню комісію або інший механізм адміністрування компенсаційних вимог [5, с. 21].

Разом із тим практична реалізація такого підходу стикається з істотними політико-правовими перешкодами. Насамперед ідеться про право вето РФ як постійного члена Ради Безпеки ООН, що фактично блокує можливість ухвалення рішень, спрямованих на створення ефективного компенсаційного механізму саме в межах цього органу. Тому, попри значення ООН як універсальної міжнародної організації, зазначений шлях наразі не може

розглядатися як достатньо дієвий для забезпечення реального відшкодування шкоди потерпілим особам.

Окремо слід згадати Міжнародний кримінальний суд. Його діяльність спрямована передусім на встановлення індивідуальної кримінальної відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини. У межах проваджень МКС потерпілі можуть претендувати на відшкодування шкоди, однак такі рішення, як правило, пов'язані з ухваленням обвинувального вироку щодо конкретної особи. Це істотно звужує коло потенційних отримувачів компенсації та робить такий механізм менш придатним для масового відшкодування шкоди, завданої фізичним і юридичним особам унаслідок війни [12].

Крім того, перспективи виконання рішень МКС у справах, пов'язаних із представниками держави-агресора, залишаються складними з огляду на невизнання Російською Федерацією юрисдикції та рішень цього Суду. Отже, МКС може відігравати важливу роль у встановленні індивідуальної кримінальної відповідальності та документуванні міжнародних злочинів, однак його компенсаційний потенціал є обмеженим і не може замінити спеціальний міжнародний механізм масового відшкодування шкоди.

Відносно ефективні інституційні механізми відшкодування шкоди, завданої війною, як правило, створювалися на спеціальній, *ad hoc* основі та були орієнтовані на відновлення прав постраждалих осіб. До таких прикладів належать Компенсаційна комісія ООН, створена у зв'язку з вторгненням Іраку до Кувейту та його окупацією у 1990-1991 роках, а також Еритрейсько-Ефіопська комісія з претензій, яка функціонувала після еритрейсько-ефіопської війни 1998-2000 років [7, с. 9].

Для України найбільш перспективним на сьогодні є формування міжнародного компенсаційного механізму, спрямованого на відшкодування шкоди та збитків, завданих збройною агресією РФ. Такий механізм має охоплювати різні види втрат – від знищення або пошкодження майна до втрати контролю над активами, шкоди бізнесу, економічних збитків та інших негативних наслідків війни. Його потенційна структура передбачає

врегулювання питань організації діяльності, порядку розгляду заяв, визначення суб'єктів, які мають право на компенсацію, джерел наповнення компенсаційного фонду та порядку здійснення виплат.

Передумовою створення такого механізму стала Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/ES-11/L.6 «Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти України», ухвалена 14 листопада 2022 року. Саме вона заклала політико-правову основу для подальшого формування Міжнародного реєстру збитків, завданих агресією РФ проти України [13].

З 2 квітня 2024 року в Гаазі Реєстр збитків для України розпочав прийом заяв про компенсацію збитків, завданих російською агресією. Його функція полягає у документальному обліку доказів та інформації, що стосуються заяв про відшкодування збитків, втрат або шкоди, завданих 24 лютого 2022 року або після цієї дати на території України в межах її міжнародно визнаних кордонів, включно з територіальними водами. Суб'єктами звернення можуть бути фізичні та юридичні особи, а також держава Україна, включно з її регіональними й місцевими органами влади, державними або підконтрольними установами [13].

Запропонована модель міжнародного компенсаційного механізму передбачає кілька взаємопов'язаних елементів. По-перше, до Реєстру збитків мають надходити заяви та доказова інформація щодо завданої шкоди. По-друге, спеціальна претензійна комісія у майбутньому повинна розглядати такі заяви та ухвалювати рішення щодо компенсації. По-третє, компенсаційний фонд має стати джерелом виплат на підставі відповідних рішень. Очікується, що такий фонд може формуватися, зокрема, за рахунок конфіскованих або іншим чином використаних за кордоном російських активів.

Рада Реєстру збитків сформувала перелік категорій заяв, які мають охоплювати широкий спектр шкоди, завданої війною. До них належать, зокрема, вимоги, пов'язані з вимушеним переміщенням, порушенням особистої недоторканності, смертю або зникненням безвісти близьких членів сім'ї, серйозними тілесними ушкодженнями, сексуальним насильством, катуваннями, нелюдським або таким, що принижує гідність, поводженням, незаконним

позбавленням волі, примусовою працею, депортацією дітей і дорослих, втратою майна, доходу або засобів до існування, шкодою бізнесу, іншими економічними збитками, а також втратою доступу до охорони здоров'я та освіти [14].

Водночас на початковому етапі практичне подання заяв було відкрито лише за однією категорією – пошкодження або знищення житлового нерухомого майна. Поступове розширення переліку категорій заяв є необхідним для того, щоб Реєстр міг виконувати не лише символічну чи доказову, а й практичну функцію в майбутній системі компенсації. Разом із тим уже на цьому етапі очевидно, що універсального та повністю завершеного механізму відшкодування всієї шкоди, завданої внаслідок збройного конфлікту в Україні, наразі не існує.

У зв'язку з цим важливо, щоб вибір доступних способів відшкодування шкоди здійснювався таким чином, аби уникнути дублювання, суперечностей або конкуренції між різними інституційними механізмами. Це потребує потерпіло-орієнтованого підходу з боку держави, за якого постраждалі особи мають бути належним чином поінформовані про доступні варіанти заявлення вимог, порядок подання документів, послідовність дій та можливі наслідки звернення до того чи іншого механізму.

У цьому контексті важливе значення має Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи CM/Res(2023)3 від 12 травня 2023 року «Про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України». Вона була ухвалена, зокрема, з урахуванням Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 14 листопада 2022 року та стала одним із ключових міжнародно-правових актів, на підставі яких створено Реєстр збитків і затверджено його Статут [8].

Особливо важливим є положення пункту 2.5 статті 2 Статуту Реєстру збитків, відповідно до якого Реєстр є лише першою складовою майбутнього міжнародного компенсаційного механізму. Такий механізм має бути створений окремо і потенційно включатиме комісію з розгляду заяв та компенсаційний фонд, уповноважені розглядати вимоги і ухвалювати рішення про виплату

компенсацій. Сам Реєстр у подальшому має бути переданий створеному компенсаційному механізму [8].

Отже, Резолюція CM/Res(2023)3 та Статут Реєстру збитків деталізують правові засади майбутнього механізму відшкодування шкоди, завданої збройною агресією РФ проти України. Попри те, що конкретна модель функціонування компенсаційної комісії та фонду ще має бути остаточно визначена, зазначені акти вже формують важливу міжнародно-правову основу для подальшого розгляду вимог фізичних осіб, юридичних осіб приватного права та держави Україна.

Водночас міжнародний компенсаційний механізм має співіснувати з національними процедурами відшкодування окремих видів шкоди. У цьому аспекті важливе значення має Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» [12].

Зазначений Закон визначає спеціальне правове регулювання компенсації шкоди, завданої окремим категоріям нерухомого майна, насамперед майну фізичних осіб. Він встановлює можливі форми компенсації, зокрема грошову компенсацію, виконання робіт з відновлення пошкодженого або знищеного майна та інші передбачені способи. Крім того, Закон визначає категорії осіб, які мають право звертатися із заявами про компенсацію, орган, уповноважений розглядати відповідні заяви, порядок їх подання, черговість розгляду, а також джерела фінансування компенсації [12].

Серед джерел фінансування Закон передбачає, зокрема, репарації або інші стягнення з держави-агресора РФ [12]. Це положення є важливим, оскільки демонструє зв'язок між національним компенсаційним механізмом і майбутнім міжнародним механізмом відшкодування шкоди. Крім того, Закон визначає

правові засади створення та функціонування Державного реєстру майна, пошкодженого і знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів чи диверсій, спричинених збройною агресією РФ проти України [12].

Окремим етапом формування компенсаційної політики України стало створення робочої групи з розробки та впровадження міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії РФ. Така робоча група була утворена Указом Президента України № 346/2022 від 18 травня 2022 року. Її основним завданням стало напрацювання пропозицій щодо правових інструментів і засобів відшкодування шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії [6].

Уже 19 травня 2022 року окремі члени цієї робочої групи опублікували концептуальну статтю щодо створення спеціальної міжнародної комісії для України. У ній було запропоновано майбутню модель інституційного механізму, основою якого мала б стати спеціальна міжнародна комісія. Така комісія, за задумом авторів, могла б виконувати три ключові функції: розгляд вимог про компенсацію, збереження або акумулювання російських активів для подальших виплат, а також забезпечення засобів примусового виконання рішень щодо компенсації [7].

Надалі ця концепція була розвинена у ширшу модель міжнародного компенсаційного механізму. Його основними складовими пропонується визначати міжнародну комісію, яка розглядатиме заяви та присуджуватиме відшкодування; компенсаційний фонд, з якого мають здійснюватися виплати; міжнародний реєстр збитків, призначений для обліку доказів і заявленої шкоди; а також спеціальну процедуру, засновану на міжнародному договорі.

Як приклад для такого механізму часто наводиться Компенсаційна комісія ООН, створена відповідно до Резолюції Ради Безпеки ООН № 692 від 20 травня 1991 року на підставі глави VII Статуту ООН. Ця Комісія мала адміністративний характер і була уповноважена розглядати претензії та призначати компенсаційні виплати потерпілим унаслідок вторгнення Іраку до Кувейту. Водночас вона не виконувала судових функцій і не встановлювала

вину Іраку самотійно, оскільки міжнародно-правова відповідальність Іраку вже була визначена Радою Безпеки ООН, яка також зобов'язала його здійснити відшкодування [8].

Таким чином, сучасна модель відшкодування шкоди, завданої Україні, фізичним і юридичним особам унаслідок збройної агресії РФ, перебуває на етапі поступового формування. Вона поєднує національні процедури компенсації окремих видів шкоди, міжнародний Реєстр збитків, концепцію майбутньої компенсаційної комісії та компенсаційного фонду. Разом ці елементи мають створити більш цілісну систему відшкодування, однак її ефективність залежатиме від подальшого міжнародно-правового оформлення, джерел фінансування, процедур доказування та реальної можливості виконання рішень про компенсацію.

2.3. Судова практика у справах про відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни

Закріплення за державою конституційного обов'язку забезпечувати права і свободи людини створює юридичну основу для звернення до суду з метою захисту прав та компенсації завданих збитків у разі їх порушення. В Україні нормативно закріплено як цивільно-правові, так і кримінально-правові механізми захисту порушених майнових прав. Зважаючи на мету дослідження, у даному підрозділі було проаналізовано практичні аспекти на прикладі саме цивільних справ.

Судова практика України демонструє суттєве зростання кількості справ, пов'язаних із відшкодуванням шкоди, що підкреслює актуальність цього питання в умовах триваючої війни. До прикладу, аналіз статистики станом на вересень 2024 року вказує, що суди першої інстанції розглянули 614 справ, із яких 366 було розглянуто в цивільному судочинстві, а 248 – у господарському.

Апеляційні суди ухвалили 17 рішень, із них 15 – у цивільних і 2 – у господарських справах [7].

Першочергово необхідно звернути увагу на позицію Є. Петрова, який на панельній дискусії «Деліктне право і війна: у пошуках дієвого механізму відшкодування шкоди» VIII Харківського міжнародного юридичного форуму, визначив підсудність спорів до країни-агресора:

«1. Щодо відшкодування шкоди, завданої пошкодженням, знищенням нерухомого майна, – судом за місцем його розташування або судом за зміненою підсудністю.

2. Щодо відшкодування шкоди, завданої пошкодженням, знищенням рухомого майна, – судом за місцем заподіяння шкоди або судом за зміненою підсудністю; проте, не судом за місцем розташування колишнього посольства країни-агресора в місті Києві.

3. Щодо відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, – можуть пред'являтися за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача або судом за зміненою підсудністю або за місцем заподіяння шкоди» [7].

Окремо Є. Петров зазначив про мінімальні стандарти судового процесу у цивільних справах щодо відшкодування шкоди внаслідок війни, зокрема [7]:

1. *«Безумовне забезпечення змагальності та диспозитивності судового процесу з вирішення позовів до країни агресора»* – цей стандарт спрямований на дотримання базових принципів справедливого судочинства – змагальність та диспозитивність. У контексті позовів до держави-агресора цей стандарт гарантує, що суд не набуває статусу «формального органу для прийняття односторонніх рішень» та продовжує здійснювати судочинство відповідно всіх встановлених законом вимог.

2. *«Забезпечення юридичного представництва професійним адвокатом інтересів країни-агресора у суді, який має призначатися судом з використанням існуючих механізмів надання безоплатної правової допомоги»* – цей стандарт гарантує об'єктивність судового розгляду та запобігає

формальності підходу до захисту прав відповідача, оскільки покликаний на дотримання процесуальних прав навіть у ситуаціях, коли відповідач – держава-агресор – ігнорує судові процеси.

3. *«Забезпечення доступності (дійсного отримання) для відповідача інформації про такі позови та про надані стороною докази на його обґрунтування»* – цей стандарт спрямований на те, щоб відповідач мав реальну можливість бути обізнаним із суттю позову та представленими доказами, оскільки доступ до такої інформації є базовою передумовою для реалізації права на захист. Забезпечення інформаційної доступності може включати в себе різні механізми, зокрема електронне надсилання документів, їх опублікування на офіційних сайтах чи надання через міжнародні посередники.

4. *«Забезпечення перекладу на одну з мов міжнародного спілкування позову та основних доказів, а також надання можливості отримати електронні копії документів, наданих позивачем»* – дотримання цього стандарту підвищує легітимність судового процесу на міжнародному рівні та забезпечує належний доступ відповідача до матеріалів справи, оскільки такий переклад допомагає уникнути процесуальних порушень, пов'язаних із нерозумінням суті позову та відповідних потенційних маніпуляцій з цього приводу.

5. *«Здійснення сповіщення сторони відповідача про позовні претензії громадян України через треті країни, міжнародні організації або, що вже використовується, через посольства РФ у третіх країнах»* – цей стандарт демонструє адаптивність судової системи до надзвичайних умов та підвищує її ефективність у забезпеченні прав сторін. Враховуючи обставини, за яких прямий контакт із країною-агресором неможливий, використання третіх країн, міжнародних організацій чи дипломатичних каналів для сповіщення є виправданим, що дозволяє суду виконати свої обов'язки з інформування сторін навіть за умов відсутності прямої комунікації.

6. *«Дотримання таких стандартів доказування у цій категорії спорів, які відповідатимуть повній реалізації принципу достатності доказів, а не*

ймовірності доказів» – цей стандарт передбачає, що суд повинен оцінювати подані матеріали на предмет їхньої адекватності та достовірності. Це особливо важливо у справах про відшкодування шкоди, де доведення факту завданої шкоди та причинно-наслідкового зв'язку є складним завданням. Такий підхід запобігає прийняттю рішень, заснованих лише на припущеннях, і забезпечує об'єктивність розгляду.

7. *«Гарантування апеляційного та в окремих випадках касаційного перегляду рішень судів I інстанції у такій категорії спорів як результат призначення судом представника відсутньої сторони»* – цей стандарт встановлює можливість апеляційного та касаційного перегляду, тобто забезпечує багаторівневу перевірку судових рішень, що є важливим для виправлення потенційних помилок суду першої інстанції. Такий механізм сприяє дотриманню права на справедливий суд і підвищує довіру до системи правосуддя.

Таким чином, кожен із запропонованих Є. Петровим стандартів відіграє свою важливу роль у забезпеченні справедливого, прозорого та об'єктивного судового розгляду справ про відшкодування шкоди внаслідок війни. Їхнє впровадження є важливим кроком у забезпеченні відповідності судового процесу як національним, так і міжнародним стандартам правосуддя.

Дайджест судової практики Верховного Суду у справах, пов'язаних із війною, є ключовим аналітичним документом, що систематизує судову практику у справах, які виникають у контексті збройної агресії РФ проти України. Основною метою Дайджесту є систематизація та забезпечення єдності правозастосовної практики, надання практичних рекомендацій для розгляду справ, пов'язаних із відшкодуванням шкоди, захистом прав фізичних і юридичних осіб. У документі проаналізовано різні категорії справ, включаючи питання відшкодування шкоди, заподіяної фізичним і юридичним особам унаслідок збройного конфлікту, кримінальні провадження, пов'язані з воєнними злочинами, а також спори щодо примусового виконання рішень судів. У Дайджесті наведено приклади судових рішень, що стосуються

стягнення компенсацій з держави-агресора, обґрунтування причинно-наслідкових зв'язків у справах про завдання шкоди, а також механізмів доказування фактів руйнування майна та порушення прав людини. Серед усіх справ, проаналізованих у цьому Дайджесті, враховуючи тему дисертації, варто звернути увагу на такі правові позиції Верховного Суду:

1. *Щодо судового імунітету РФ у справах про відшкодування шкоди, завданої в результаті збройної агресії цієї держави.*

КЦС ВС у своїй постанові від 18.05.2022 у справі № 760/17232/20-ц розглянув справу з такою фабулою:

У зазначеній справі позивач звернувся до суду з позовом до РФ в особі її посольства в Україні про відшкодування моральної шкоди. Суди попередніх інстанцій закрили провадження, виходячи з положень Закону України «Про міжнародне приватне право», який передбачає судовий імунітет іноземної держави за відсутності згоди її компетентних органів на участь у справі в національному суді іншої держави як відповідача. Оскільки посольство РФ в Україні не надало згоди на розгляд справи українським судом, а Міністерство закордонних справ України не надало відповіді на відповідний запит суду, провадження було закрито на підставі пункту 1 частини першої статті 255 ЦПК України [6, с. 9].

Верховний Суд, переглядаючи зазначену справу, фактично поставив у центр правового аналізу питання співвідношення судового імунітету іноземної держави та права потерпілої особи на ефективний судовий захист. Суд виходив із того, що право позивача на належне та ефективне відшкодування шкоди не може залишатися без реального механізму захисту. У виняткових обставинах, коли інші засоби відшкодування відсутні або є недоступними, судовий імунітет не повинен перетворюватися на абсолютну перешкоду для розгляду вимог потерпілої особи.

У контексті цієї справи звернення до українського суду було оцінене як єдиний ефективний спосіб захисту порушених прав та законних інтересів позивача. На момент розгляду справи не існувало дієвих міжнародних

механізмів або міждержавних домовленостей між Україною та РФ щодо компенсації шкоди, завданої фізичним і юридичним особам унаслідок військової агресії РФ на території України [6, с. 9].

За таких умов застосування судового імунітету РФ, зокрема на підставі частини першої статті 79 Закону України «Про міжнародне приватне право», не відповідало б обов'язку держави Україна забезпечити особі право на справедливий суд. Верховний Суд акцентував, що за відсутності інших ефективних засобів захисту відмова у розгляді справи через посилення на судовий імунітет фактично порушувала б саму сутність права на доступ до суду та ефективний засіб юридичного захисту [6, с. 9].

Крім того, суд урахував особливий характер правовідносин, пов'язаних із збройною агресією РФ проти України. Застосування судового імунітету держави, яка вчинила акт агресії, порушила суверенітет і територіальну цілісність України та спричинила шкоду фізичним і юридичним особам, було б непропорційним меті, яку переслідує інститут державного імунітету. У такій ситуації формальне застосування імунітету могло б призвести до фактичного позбавлення потерпілих осіб права на судовий захист.

Важливим є також те, що Верховний Суд обґрунтовував незастосування судового імунітету РФ з урахуванням положень звичаєвого міжнародного права, кодифікованих у Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності 2004 року. У цьому аспекті судова практика фактично виходить із того, що імунітет держави не може застосовуватися механічно й без урахування характеру правопорушення, масштабу завданої шкоди, відсутності альтернативних засобів захисту та міжнародно-правових зобов'язань України.

2. Щодо відшкодування шкоди у випадку смерті фізичної особи.

ВП ВС у своїй постанові від 12 травня 2022 року у справі № 635/6172/17 визнала, що стаття 2 Конвенції може застосовуватися до вимог про компенсацію шкоди, завданої внаслідок порушення права на життя. Водночас сам факт загибелі особи на території, яка перебуває під контролем держави та, відповідно, у межах її юрисдикції за статтею 1 Конвенції, не означає

автоматичного порушення державою гарантій права на життя. Це стосується, зокрема, випадків загибелі осіб під час проведення антитерористичної операції або Операції об'єднаних сил.

Так само ВП ВС звернула увагу, що загибель особи на території, яку держава фактично не контролює з незалежних від неї причин, також сама по собі не може розглядатися як безумовне свідчення порушення статті 2 Конвенції. Інакше кажучи, для покладення відповідальності на державу необхідним є не лише встановлення факту смерті особи, а й з'ясування того, чи мала держава відповідну юрисдикцію, які саме обов'язки вона повинна була виконати та чи були такі обов'язки порушені. У цьому контексті ВП ВС підкреслила, що за Конвенцією держава-учасниця відповідає лише за власні дії або бездіяльність, пов'язані з виконанням її негативних і позитивних обов'язків щодо захисту прав осіб, які перебувають під її юрисдикцією. До таких обов'язків належать як матеріальні обов'язки із запобігання порушенням права на життя, так і процесуальні обов'язки щодо належного розслідування обставин загибелі.

ВП ВС дійшла висновку, що «у кожному випадку звернення з позовом про відшкодування Державою Україною шкоди (майнової, моральної), завданої терористичними актами у періоди проведення АТО, Операції об'єднаних сил, суди мають з'ясувати: (а) підстави позову (обставини, якими обґрунтована позовна вимога); (б) чи мала Держава Україна у сенсі статті 1 Конвенції юрисдикцію щодо гарантування прав і свобод на тій території, на якій, за твердженням позивача, відбулося порушення; (в) якщо мала юрисдикцію, то чи виконала її конвенційні обов'язки з такого гарантування (якщо мало місце невиконання або неналежне виконання конкретного обов'язку, то у чому воно полягало, якими були наслідки цього та причинно-наслідковий зв'язок між ними і невиконанням або неналежним відповідного обов'язку); (г) чи є підтвердження всіх цих фактів (належні, допустимі, достовірні та достатні докази)» [6, с. 5-6].

3. Щодо відшкодування шкоди завданої нерухомому майну.

У своїй постанові від 4 вересня 2019 року у справі № 265/6582/16-ц ВП ВС зазначила, що «передбачене у статті 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» право на відшкодування відповідно до закону шкоди, заподіяної громадянам терористичним актом, з огляду на відсутність відповідного закону не породжує легітимного очікування на отримання від Держави України такого відшкодування за пошкодження у період проведення антитерористичної операції об'єкт нежитлової нерухомості незалежно від того, на якій території – підконтрольній чи непідконтрольній Україні – мав місце вказаний акт» [6, с. 6].

Відсутність у національному законодавстві спеціального порядку відшкодування шкоди, завданої власникові об'єкта нежитлової нерухомості внаслідок терористичного акту, не позбавляє таку особу можливості звертатися до держави з вимогою про компенсацію. Якщо особа вважає, що держава не виконала позитивний обов'язок щодо захисту її права власності, така вимога може ґрунтуватися на статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [6, с. 6].

Цей підхід був відображений, зокрема, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 4 вересня 2019 року у справі № 265/6582/16-ц. У зазначеній справі Велика Палата дійшла висновку, що особи, чиє майно було пошкоджене або зруйноване внаслідок терористичних актів, не мають легітимних очікувань на отримання повного відшкодування шкоди саме від держави Україна. Водночас Суд визнав, що держава порушила свої позитивні зобов'язання за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції, оскільки на момент звернення до суду та розгляду справи не було запроваджено належного порядку компенсації для таких постраждалих осіб [3].

Отже, у подібних категоріях справ відповідальність держави Україна не ототожнюється з відповідальністю за саме знищення або пошкодження майна. Йдеться насамперед про компенсацію за невиконання позитивного обов'язку створити ефективний механізм захисту права власності та відшкодування шкоди. У подальшій судовій практиці за такими вимогами розмір компенсації,

як правило, визначався з урахуванням конкретних обставин справи та міг становити від 30 до 100 тисяч гривень [3].

Інший напрям судової практики пов'язаний із можливістю пред'явлення позовів безпосередньо до РФ як держави-агресора. Як зазначає С. Шрамко, у квітні 2022 року Верховний Суд у справі № 308/9708/19 сформулював поворотну правову позицію, відповідно до якої РФ, вчинивши неспровокований і масштабний акт збройної агресії проти України, не може надалі посилатися на власний судовий імунітет з метою заперечення юрисдикції українських судів у справах про відшкодування шкоди, завданої актами агресії громадянам України [10; 69, с. 373].

Значення цієї позиції полягає у зміні попереднього підходу, за якого розгляд позовів до іноземної держави в українських судах фактично залежав від надання такою державою згоди на участь у справі. Верховний Суд фактично визнав, що у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією, судовий імунітет держави-агресора не може мати абсолютного характеру. Такий висновок відкрив можливість для громадян України звертатися до національних судів із позовами до РФ про компенсацію шкоди, завданої війною [69, с. 373].

У постанові від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19 Верховний Суд прямо вказав, що РФ може бути відповідачем у справах, підсудних українським національним судам. Суд дійшов висновку, що під час розгляду справ, у яких відповідачем визначено Російську Федерацію, український суд має право не застосовувати судовий імунітет цієї держави та розглядати вимоги про відшкодування шкоди, завданої особі внаслідок збройної агресії, незалежно від надання згоди компетентними органами РФ.

Такий підхід узгоджується з концепцією обмеженого імунітету держави. Її зміст полягає в тому, що імунітет держави та її майна не може поширюватися на будь-які дії держави безвідносно до їхнього характеру. Імунітет може визнаватися щодо діяльності, яка має суверенну природу, однак не повинен автоматично застосовуватися у випадках, коли держава вчиняє грубі

порушення міжнародного права, зокрема акт агресії, наслідком якого є масове порушення прав фізичних і юридичних осіб.

Водночас навіть за наявності позитивної для потерпілих судової практики питання виконання рішень українських судів про стягнення шкоди з РФ залишається складним і невизначеним. Саме ухвалення рішення на користь потерпілої особи ще не гарантує реального отримання компенсації, оскільки виконання таких рішень залежить від наявності доступних активів держави-агресора, міжнародного співробітництва та створення ефективних механізмів примусового виконання.

У цьому контексті С. Шрамко, посилаючись на позицію судді Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду С. Погрібного, виокремлює кілька можливих шляхів примусового виконання рішень українських судів про стягнення відшкодування з держави-агресора.

Першим є визнання рішення українського суду та допуск його до примусового виконання в іноземній державі, на території якої розташоване майно РФ або майно юридичних чи фізичних осіб, які беруть участь у фінансуванні війни на боці агресора [69, с. 374].

Другим можливим шляхом є виконання таких рішень в Україні із застосуванням загальних процедур примусового виконання в межах об'єднаного виконавчого провадження Міністерством юстиції України [69, с. 374].

Третім напрямом може бути використання Міжнародного реєстру збитків, завданих агресією РФ проти України. Водночас у такому Реєстрі рішення українського суду, ймовірно, матиме значення одного з доказів факту заподіяння шкоди та її розміру, але не виключатиме самостійної оцінки цих обставин майбутньою компенсаційною комісією [69, с. 374].

Загалом, судова практика України демонструє зростання кількості справ, пов'язаних із відшкодуванням шкоди, завданої юридичним особам унаслідок військових дій. Аналіз рішень судів дозволяє виокремити кілька ключових тенденцій та проблем:

1. Визнання державної відповідальності. Українські суди все частіше ухвалюють рішення, якими визнають державу-агресора відповідальною за завдану шкоду. При цьому використовується практика стягнення компенсації через національні суди з подальшим зверненням до міжнародних інстанцій.

2. Доказова база. Основною проблемою у таких справах є складність збирання доказів, які підтверджують факт руйнування або пошкодження майна внаслідок бойових дій. Важливими доказами є акти огляду майна, фото- та відеоматеріали, свідчення потерпілих.

3. Компенсаційні механізми. У ряді справ суди визнають право юридичних осіб на отримання компенсації як з боку держави, так і за рахунок коштів, конфіскованих у держави-агресора або її резидентів.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

На основі проведеного комплексного аналізу механізму відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни, встановлено, що ключовою складовою формування зобов'язань із відшкодування шкоди є встановлення факту завдання збитків та причинно-наслідкового зв'язку між діями держави-агресора чи інших суб'єктів і шкодою. Це передбачає використання доказової бази, яка включає акти огляду пошкодженого майна, експертні висновки, документальні свідчення та інші матеріали. Особливу складність становить доведення причинно-наслідкового зв'язку в умовах масових руйнувань, що виникають під час збройного конфлікту. Саме тому механізми фіксації збитків повинні бути максимально адаптованими до умов війни та включати сучасні технології, такі як цифрові платформи для збору та обробки даних.

Виявленим важливим аспектом є необхідність створення Кодексу відшкодування шкоди з метою встановлення уніфікованих вимог до відшкодування такої шкоди фізичним та юридичним особам внаслідок війни, забезпечення належного доказування причинно-наслідкового зв'язку між воєнними діями та завданою шкодою, а також відповідності застосованих механізмів міжнародним стандартам.

Проаналізовано, що інституційні засади відшкодування шкоди в Україні включають діяльність органів публічної адміністрації та міжнародних організацій.

Окрему увагу приділено аналізу судової практики, яка в Україні характеризується значною нерівномірністю підходів до вирішення справ, пов'язаних із відшкодуванням шкоди. Встановлено, що найбільшими викликами для судової системи залишаються питання доведення розміру завданих збитків і встановлення причинно-наслідкового зв'язку між воєнними діями та шкодою. Крім того, ускладнення викликають тривалість судових процесів і труднощі з виконанням судових рішень.

РОЗДІЛ 3. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ФІЗИЧНИМ ТА ЮРИДИЧНИМ ОСОБАМ УНАСЛІДОК ВІЙНИ

3.1. Міжнародно-правові акти та принципи відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни

Питання створення нових інституційних механізмів завжди було правовим та організаційним викликом у практиці міжнародного права. Оскільки рано чи пізно наявні інструменти вирішення проблем перестають працювати через якісну зміну суспільних відносин, які вони покликані регулювати, відбувається переосмислення та пошук нових підходів. Причому, слід зазначити, що доволі часто проєкти нових механізмів, не дивлячись на юридико-логічну стрункість виявляються нежиттєздатними через інші соціально-політичні чинники міжнародних відносин.

Вельми показовим в цьому сенсі є приклад Проєкту статей щодо відповідальності держав за міжнародні протиправні діяння 2001 року, підготовленого Комісією міжнародного права ООН. Цей документ, який мав би, серед іншого, врегульовувати питання відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройних конфліктів, не перетворився у міжнародний договір, а його характер в якості складової частини норм міжнародного звичаєвого права є спірним.

Слід зазначити, що протягом ХХ століття міжнародно-правові підходи до відшкодування шкоди, завданої війною, істотно змінилися. Упродовж тривалого часу питання компенсації здебільшого мало політичний характер, хоча й оформлювалося у правових положеннях мирних договорів після завершення війни. Умови такого відшкодування, як правило, визначалися державами-переможницями, що відповідало давньоримському принципу *vae victis* – «горе переможеним». За такого підходу компенсація переважно спрямовувалася на покриття витрат переможців у розмірі, погодженому за

результатами післявоєнних переговорів. Відповідно, уявлення про справедливість у таких випадках було обмеженим, оскільки воно відображало насамперед інтереси сильнішої сторони.

У подальшому цей підхід поступово трансформувався. Безумовно, результат війни – перемога або поразка – і надалі мав істотне значення для практичного виконання рішень про відшкодування. Водночас самі рішення щодо компенсації дедалі частіше обґрунтовувалися не лише фактом перемоги однієї сторони над іншою, а й необхідністю усунення наслідків міжнародно-протиправної поведінки, вчиненої під час збройного конфлікту.

Такий підхід узгоджується з принципом, сформульованим Постійною палатою міжнародного правосуддя у справі про Хожувську фабрику 1928 року. У цьому рішенні було закріплено одну з базових ідей міжнародної відповідальності: порушення міжнародного зобов'язання тягне за собою обов'язок відшкодувати завдану шкоду [100].

Подібна логіка була підтверджена й у практиці Міжнародного Суду ООН. Зокрема, у справі щодо проєкту «Габчикова-Надьмарош» 1997 року Суд наголосив, що за загальним правилом міжнародного права потерпіла держава має право на компенсацію від держави, яка вчинила міжнародно-протиправне діяння, якщо внаслідок такого діяння було завдано шкоди [82].

Водночас саме у сфері збройних конфліктів реалізація цього принципу є особливо складною. На практиці між визнанням обов'язку відшкодувати шкоду та фактичним отриманням компенсації часто існує значний розрив. Це пояснюється як політичними чинниками, так і проблемами юрисдикції, доказування, виконання рішень та доступу до активів держави-порушника.

Тому слід визнати, що прикладів ідеального застосування принципу повного відшкодування шкоди після збройних конфліктів фактично не існує. Однак загальна еволюція міжнародно-правової практики є очевидною: поступово відбувся перехід від моделі, зорієнтованої переважно на інтереси переможця, до моделі, у центрі якої перебуває відновлення прав потерпілих

осіб. Разом із тим навіть така зміна підходу не гарантує наявності ефективних механізмів реального виконання компенсаційних рішень.

Цю проблему добре ілюструє практика основних міжнародних судових інституцій. Так, Міжнародний Суд ООН ухвалив рішення про відшкодування шкоди у справі «Про збройні дії на території Конго» (*Armed Activities on the Territory of the Congo*) 9 лютого 2022 року, тобто майже через двадцять три роки після початку розгляду справи. Рішення було ухвалене переважно на користь Демократичної Республіки Конго у спорі проти Уганди [76]. Водночас уже наступного дня Уганда заявила, що вважає це рішення несправедливим, що поставило під сумнів перспективи його належного виконання [94].

Дещо іншу специфіку має практика Міжнародного кримінального суду. Рішення цього Суду можуть ухвалюватися швидше, однак питання реального виконання постанов про відшкодування шкоди також залишається проблемним. Показовою у цьому контексті є справа «Прокурор проти Боско Нтаганди» (*The Prosecutor v. Bosco Ntaganda*). У ній МКС визнав, що засуджений колишній польовий командир не має матеріальної спроможності самостійно виконати рішення про виплату 30 млн доларів США потерпілим. Це свідчить про те, що навіть встановлення індивідуальної кримінальної відповідальності не завжди забезпечує реальне отримання компенсації жертвами міжнародних злочинів.

Окремі труднощі виникають і в межах механізму Європейського суду з прав людини, який може розглядати як індивідуальні заяви, так і міждержавні справи. У контексті агресії РФ проти України ключовою проблемою є виконання РФ рішень ЄСПЛ. РФ припинила участь у Європейській конвенції з прав людини з 16 вересня 2022 року, тому Суд зберігає юрисдикцію щодо справ проти Росії лише стосовно подій, які мали місце до цієї дати [10].

Однак навіть щодо таких справ питання виконання рішень залишається невизначеним. Це пов'язано, зокрема, з позицією Конституційного Суду РФ, викладеною у постанові від 14 липня 2015 року, відповідно до якої Росія може відмовитися від виконання рішення ЄСПЛ у разі визнання його несумісним із Конституцією РФ [11]. За таких умов ЄСПЛ може обережно підходити до

питання присудження справедливої сатисфакції у справах, пов'язаних із порушеннями, вчиненими під час агресії РФ.

Показовим прикладом є справа «Грузія проти Росії (II)» (*Georgia v. Russia (II)*). У цьому рішенні ЄСПЛ визнав відповідальність РФ за ситуацію на окупованих територіях Грузії. Водночас Суд одноголосно постановив, що питання застосування статті 41 Конвенції щодо справедливої сатисфакції на той момент не було готовим до вирішення [93].

Відносно результативні інституційні механізми відшкодування шкоди, завданої збройними конфліктами, зазвичай створювалися на спеціальній, *ad hoc* основі. Їхньою метою було не лише формальне встановлення відповідальності, а й практичне забезпечення відновлення прав постраждалих осіб. Найчастіше у цьому контексті згадують Компенсаційну комісію ООН, створену після вторгнення Іраку до Кувейту та його окупації у 1990-1991 роках, а також Еритрейсько-Ефіопську комісію з претензій, яка діяла після еритрейсько-ефіопської війни 1998-2000 років. Саме ці механізми часто розглядаються як важливі орієнтири для формування майбутньої системи відшкодування шкоди, завданої Україні повномасштабною збройною агресією РФ.

Спільною рисою зазначених механізмів був насамперед їх адміністративний характер. Вони створювалися не як класичні судові органи, завданням яких є здійснення правосуддя у традиційному розумінні, а як спеціальні інституції, покликані оцінювати обґрунтованість вимог про відшкодування, визначати розмір збитків та ухвалювати рішення щодо можливого способу компенсації.

Другою важливою ознакою був державний характер таких механізмів. Постраждалі особи, як правило, не зверталися до цих органів безпосередньо, а подавали свої вимоги через відповідні держави. Уряди фактично виступали представниками інтересів своїх громадян та юридичних осіб, які зазнали шкоди. Водночас держава, відповідальна за збройний конфлікт або міжнародно-протиправне діяння, відповідала за сукупність порушень без

необхідності індивідуального встановлення відповідальності кожної конкретної особи, яка брала участь у їх вчиненні.

Третьою спільною рисою був коопераційний характер таких інструментів. У їх функціонуванні брали участь не лише держави, відповідальні за агресію, а й держави, які зазнали шкоди, їхні громадяни та юридичні особи, а також міжнародні організації та інші суб'єкти. Саме така взаємодія дозволяла забезпечити певний рівень легітимності, організаційної спроможності та практичної реалізації компенсаційних рішень.

Попри те, що ефективність цих двох механізмів була різною, вони стали важливими інституційними прецедентами. Компенсаційну комісію ООН загалом можна оцінити як успішний приклад масового розгляду вимог і здійснення компенсаційних виплат, тоді як результативність Еритрейсько-Ефіопської комісії з претензій була більш обмеженою. Водночас їхній досвід не може бути механічно перенесений на український контекст. Обставини агресії РФ проти України, політична конфігурація в межах ООН, питання доступу до активів держави-агресора та масштаб завданої шкоди вимагають адаптованої, а не копійованої моделі компенсаційного механізму.

Ключовою умовою ефективності будь-якого інституційного механізму відшкодування є наявність реального джерела фінансування. Як слушно зазначається в науковій літературі, міжнародні спеціальні комісії можуть виконувати різні функції, пов'язані з врегулюванням наслідків конфліктів, однак жодна з них не може вважатися успішною, якщо відсутні кошти для фактичної виплати компенсацій [84]. Це означає, що створення реєстру заяв або навіть комісії з їх розгляду саме по собі не гарантує відновлення прав потерпілих без належного компенсаційного фонду.

Додатковою проблемою є сумнівна готовність міжнародної спільноти створювати повноцінний компенсаційний механізм усупереч волі РФ як постійного члена Ради Безпеки ООН. Саме цей чинник значно ускладнює використання традиційних інструментів, які раніше застосовувалися через механізми ООН, і водночас підсилює потребу в альтернативних міжнародно-

правових рішеннях, зокрема у створенні механізму на підставі окремої міжнародної угоди держав-партнерів.

Разом із тим не менш складним є питання розмежування різних правових форм відшкодування шкоди, завданої міжнародно-протиправним діянням держави. У наукових джерелах поняття репарацій нерідко використовується як загальна категорія, що охоплює компенсацію, реституцію та інші форми відшкодування [52]. Водночас практика міжнародних судових органів, а також джерела «м'якого права» у сфері міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права свідчать про те, що між цими поняттями існують певні функціональні відмінності.

Зокрема, репарації традиційно пов'язуються з відповідальністю держави за міжнародно-протиправне діяння перед іншою державою. У такому розумінні вони часто закріплюються в мирних договорах, міжнародних угодах або інших політико-правових інструментах, а також можуть бути елементом перехідного правосуддя. Тобто репарації мають більш міждержавний і публічно-правовий характер.

Натомість компенсація у сучасному розумінні більшою мірою наближена до механізмів індивідуального або приватноправового відшкодування. Вона може присуджуватися спеціальними компенсаційними комісіями, трибуналами чи іншими органами не лише на користь постраждалої держави, а й безпосередньо на користь фізичних та юридичних осіб. Такі особи можуть бути жертвами порушень міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного права або інших міжнародно-протиправних діянь, включно з агресивною війною, незаконною окупацією території, знищенням майна чи порушенням права власності.

Водночас використання поняття «репарації» як ширшого, «парасолькового» терміна для позначення різних форм відшкодування шкоди не є принципово помилковим. У найбільш загальному значенні воно може охоплювати компенсацію, реституцію, сатисфакцію та інші способи відновлення порушених прав. Однак для цілей наукового аналізу доцільно

розрізняти ці категорії, оскільки вони мають різну правову природу, різні механізми реалізації та різне коло потенційних отримувачів.

Базові підходи до відшкодування шкоди, завданої внаслідок порушення державою норм міжнародного гуманітарного права, розкриваються в Основних принципах та керівних положеннях ООН, що стосуються права на правовий захист і відшкодування шкоди для жертв грубих порушень міжнародного права прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права від 16 грудня 2005 року. Цей документ має характер акта «м'якого права», однак він відіграє важливу роль для розуміння сучасних стандартів компенсації та інших форм відновлення прав потерпілих осіб [78].

Відповідно до статті 3(d) Основних принципів ООН, обов'язок держав поважати, забезпечувати повагу та реалізовувати норми міжнародного права прав людини і міжнародного гуманітарного права включає, зокрема, обов'язок надати жертвам ефективні засоби правового захисту, у тому числі відшкодування шкоди. Безпосередньо питанням відшкодування присвячений розділ IX цього документа. У пункті 15 зазначено, що належне, реальне та своєчасне відшкодування має сприяти досягненню справедливості шляхом відновлення прав потерпілих, порушених унаслідок грубих порушень міжнародного права прав людини або серйозних порушень міжнародного гуманітарного права [78].

Отже, Основні принципи ООН пов'язують відшкодування шкоди не лише з фактом порушення міжнародного зобов'язання та атрибуцією відповідної поведінки державі, а й із характером, тяжкістю порушення та обсягом завданих збитків. У цьому простежується принцип пропорційності, який означає, що форма і розмір відшкодування мають відповідати серйозності порушення та конкретним обставинам справи. Із цим підходом також пов'язаний принцип ефективного відшкодування, закріплений у пункті 18 Основних принципів ООН [78].

Важливо, що Основні принципи ООН звертають увагу не лише на відповідальність держави-порушниці, а й на обов'язок держав створювати

внутрішні механізми захисту потерпілих. Зокрема, держави повинні прагнути до запровадження національних механізмів відшкодування у випадках, коли сторона, відповідальна за шкоду, не може або не бажає виконувати свої зобов'язання. Крім того, держави мають забезпечувати виконання рішень своїх національних судів щодо відшкодування шкоди, а також визнавати й виконувати рішення судів інших держав відповідно до національного законодавства та міжнародно-правових зобов'язань [78].

Пункт 18 Основних принципів ООН визначає, що повне та ефективне відшкодування шкоди може включати різні форми: реституцію, компенсацію, реабілітацію, сатисфакцію та гарантії неповторення порушення. Компенсація у цьому документі розглядається як відшкодування будь-якої шкоди, що піддається економічній оцінці, за умови дотримання принципу пропорційності серйозності порушення та обставинам конкретного випадку [78].

До шкоди, яка може компенсуватися, Основні принципи ООН відносять фізичну або психічну шкоду, втрачені можливості, зокрема у сфері працевлаштування, освіти та соціальних пільг, матеріальні збитки й упущену вигоду, втрату заробітку, моральну шкоду, а також витрати на правову або експертну допомогу, лікування, медичне обслуговування, психологічні та соціальні послуги [78]. Такий підхід свідчить про широке розуміння компенсації, яке охоплює як майнові, так і немайнові наслідки порушень.

Реституція, відповідно до Основних принципів ООН, спрямована на максимально можливе відновлення становища потерпілої особи, яке існувало до вчинення грубого порушення міжнародного права прав людини або серйозного порушення міжнародного гуманітарного права. Вона може включати відновлення свободи, користування правами людини, документів, що посвідчують особу, сімейного життя і громадянства, повернення на попереднє місце проживання, поновлення на роботі та повернення майна [78].

Інші форми відшкодування – реабілітація, сатисфакція та гарантії неповторення – не завжди безпосередньо пов'язані з грошовою або майновою компенсацією. Водночас вони мають важливе значення для повного

відновлення прав потерпілих і подолання наслідків міжнародно-протиправних діянь. Зокрема, реабілітація може включати медичну, психологічну та соціальну допомогу, сатисфакція – визнання порушення, встановлення правди або публічне вибачення, а гарантії неповторення – заходи, спрямовані на недопущення аналогічних порушень у майбутньому.

Обов'язок повного відшкодування шкоди, завданої міжнародно-протиправним діянням, передбачений також статтями 30 і 31 Статей Комісії міжнародного права ООН про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння. У цих положеннях відшкодування розглядається поряд із припиненням протиправного діяння та гарантіями його неповторення. При цьому шкода охоплює будь-які матеріальні або моральні збитки, завдані міжнародно-протиправним діянням держави [92].

Більш детально форми відшкодування визначені у главі II частини другої Статей Комісії міжнародного права. Згідно з цими положеннями, повне відшкодування шкоди може здійснюватися у формі реституції, компенсації та сатисфакції – окремо або в поєднанні. Реституція полягає у відновленні становища, яке існувало до вчинення міжнародно-протиправного діяння, якщо це є фактично можливим і не покладає на відповідальну державу непропорційного тягара [92].

Компенсація відповідно до статті 36 Статей Комісії міжнародного права спрямована на відшкодування шкоди в тій мірі, у якій така шкода не може бути усунута шляхом реституції. Вона охоплює будь-яку шкоду, що може бути обчислена у фінансовому виразі, включно з упущеною вигодою, якщо така вигода є встановленою [92].

В офіційному коментарі до Статей Комісії міжнародного права наголошується, що орієнтація на фінансово обчислювану шкоду дозволяє розмежувати компенсацію та сатисфакцію. Ідеться про те, що компенсація має стосуватися шкоди, яку можна виразити у грошовій формі, тоді як сатисфакція охоплює наслідки порушення, які не пов'язані безпосередньо з матеріальними втратами або шкодою, завданою особам чи майну. Наприклад, моральна шкода

державі, репутаційні втрати або порушення її немайнових інтересів можуть бути предметом сатисфакції, а не компенсації [92].

Отже, між підходами Основних принципів ООН і Статей Комісії міжнародного права існує помітна різниця у розумінні компенсації. Основні принципи ООН використовують ширший підхід, оскільки включають до компенсації не лише матеріальні збитки й упущену вигоду, а й психічну та моральну шкоду, витрати на лікування, психологічну допомогу й соціальні послуги. Натомість Статті Комісії міжнародного права розглядають компенсацію переважно як відшкодування шкоди, що може бути фінансово обчислена.

Така відмінність пояснюється різною природою цих документів та різними цілями їх застосування. Основні принципи ООН орієнтовані передусім на захист жертв грубих порушень міжнародного права прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, тобто мають більш потерпіло-орієнтований характер. Натомість Статті Комісії міжнародного права регулюють загальні питання відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння та переважно виходять із міждержавної логіки відповідальності.

Основні принципи ООН і Статті Комісії міжнародного права мають різну спрямованість, хоча обидва документи стосуються проблеми відшкодування шкоди, завданої міжнародно-протиправними діяннями. Основні принципи ООН передусім орієнтовані на забезпечення повного відшкодування шкоди потерпілим особам у зв'язку з грубими порушеннями міжнародного права прав людини та серйозними порушеннями міжнародного гуманітарного права. Натомість Статті КМП визначають загальні наслідки порушення державою своїх міжнародних зобов'язань і закріплюють відповідні позитивні обов'язки відповідальної держави. У цьому сенсі можна зазначити, що Основні принципи ООН більшою мірою виходять із цінності людського життя та захисту прав конкретної особи, тоді як Статті КМП, поряд із цим, спрямовані також на

відновлення справедливості та міжнародного правопорядку, порушеного міжнародно-протиправним діянням.

Відмінність між цими документами проявляється і в підході до моральної шкоди. Основні принципи ООН включають моральну шкоду до обсягу компенсації, тобто розглядають її як один із видів шкоди, що може підлягати відшкодуванню потерпілій особі. Натомість Статті КМП пов'язують такі нематеріальні наслідки переважно із сатисфакцією як окремою формою відшкодування. Відповідно до частини другої статті 37 Статей КМП, сатисфакція може полягати у визнанні порушення, висловленні жалю, офіційному вибаченні або в іншій належній формі.

Водночас слід враховувати, що обидва документи мають передусім орієнтирний характер. Вони не встановлюють універсальної та імперативної процедури відшкодування для всіх можливих ситуацій, хоча й відображають важливі підходи, усталені в міжнародному праві. Конкретні форми, порядок і межі відшкодування шкоди у кожному випадку міжнародно-протиправного діяння, особливо у контексті збройного конфлікту, зазвичай визначаються спеціально, тобто на основі *ad hoc* механізмів.

Показовим прикладом такого спеціального підходу є практика Компенсаційної комісії ООН. Зокрема, до категорії «С» заяв, які розглядала Комісія, належали індивідуальні вимоги про відшкодування збитків на суму до 100 000 доларів США. У межах цієї категорії охоплювався 21 вид збитків, серед яких були втрати, пов'язані з виїздом із Кувейту чи Іраку, тілесними ушкодженнями, душевним болем і стражданнями, втратою особистого майна, банківських рахунків, акцій та інших цінних паперів, втратою доходу, нерухомого майна, а також збитками індивідуального бізнесу [132].

Окремої уваги заслуговує співвідношення реституції, компенсації та сатисфакції як основних форм відшкодування шкоди, завданої міжнародно-протиправним діянням. У сукупності ці інструменти мають забезпечувати реалізацію принципу повного відшкодування. Логіка Статей КМП полягає в тому, що реституція є первинною формою відшкодування, оскільки вона

спрямована на відновлення становища, яке існувало до вчинення міжнародно-протиправного діяння.

Відповідно до статті 35 Статей КМП, реституція застосовується настільки, наскільки вона не є матеріально неможливою і не покладає на відповідальну державу тягар, який є повністю непропорційним порівняно з вигодою від реституції замість компенсації. У науковій літературі звертається увага, що реституція може мати як матеріальну, так і нематеріальну форму. Матеріальна реституція, або *restitutio in integrum*, може передбачати повернення території, осіб чи майна. Нематеріальна реституція, або *restitutio in pristinum*, полягає у зміні юридичної ситуації та відновленні правового становища, яке існувало до порушення [17, с. 35].

Компенсація, згідно зі статтею 36 Статей КМП, застосовується у тій частині, у якій завдана шкода не може бути усунута шляхом реституції. Сатисфакція, відповідно до статті 37, має значення тоді, коли шкода не може бути повністю відшкодована ні реституцією, ні компенсацією. Така послідовність не означає жорсткої ізолюваності цих форм, однак демонструє їх функціональний зв'язок у межах єдиного завдання – забезпечення повного відшкодування шкоди.

У коментарі до Статей КМП підкреслюється, що реституція, попри її першочергове значення як правового принципу, на практиці часто є недоступною або непридатною для конкретної ситуації. Вона може бути повністю або частково виключена через матеріальну неможливість, непропорційність тягара для відповідальної держави, вибір потерпілої держави на користь компенсації або з інших причин. Крім того, навіть у разі здійснення реституції вона не завжди забезпечує повне відшкодування завданої шкоди [92].

Саме тому компенсація виконує функцію заповнення тих прогалів, які залишаються після реституції. У практиці міжнародних судів і трибуналів до шкоди, що підлягає компенсації, традиційно відносять, зокрема, капітальну вартість втраченого або пошкодженого майна, втрачений прибуток, а також

додаткові чи побічні витрати. Отже, компенсація охоплює шкоду, яка може бути оцінена у фінансовому виразі. Вона може стосуватися як шкоди, завданої самій державі, її майну, персоналу або витратам, понесеним для усунення чи пом'якшення наслідків порушення, так і шкоди, завданої громадянам, фізичним особам або компаніям, від імені яких держава заявляє вимоги в межах дипломатичного захисту [92].

Наведене свідчить про взаємозалежність реституції, компенсації та сатисфакції як основних форм відшкодування шкоди, передбачених Статтями КМП. Вони не повинні розглядатися як повністю відокремлені правові механізми. Навпаки, ці форми поєднані спільною метою – забезпечити повне, справедливе та ефективне відшкодування шкоди, завданої порушенням міжнародного зобов'язання. Звернення до кожної з них залежить від характеру шкоди, можливості її фінансової оцінки, реальності відновлення попереднього становища та доцільності застосування конкретного способу захисту.

У цьому контексті слушною є позиція Дж. Х. Олдріча, який зазначає, що під час визначення шкоди, яка підлягає відшкодуванню, а також принципів її оцінки необхідно враховувати зміст первинних зобов'язань, поведінку сторін і загальний інтерес у досягненні справедливого та прийняттого результату [74, с. 242]. Такий підхід дає змогу уникнути формального застосування компенсаційних критеріїв без урахування специфіки конкретного міжнародно-протиправного діяння.

Подібну думку висловлює і Т. А. Грабович, яка підкреслює, що для відшкодування шкоди, завданої міжнародно-протиправним діянням, може бути необхідним застосування як окремих форм відшкодування, так і їх сукупності. Вибір таких форм має здійснюватися з урахуванням сутності порушеного міжнародно-правового зобов'язання, обсягу завданої шкоди, інтересів потерпілої держави, а також вимог розумності та справедливості [17, с. 35].

Отже, обов'язок держави відшкодувати шкоду, завдану порушенням міжнародних зобов'язань, є одним із ключових елементів сучасного міжнародного правопорядку. Такий обов'язок може виникати у зв'язку з

порушенням норм міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного права, загальних принципів міжнародного права, договірних або звичаєвих норм. Його реалізація може відбуватися в різних формах – через репарації та контрибуції, погоджені в мирному договорі, через механізми перехідного правосуддя, комісії правди та примирення, або через застосування реституції, компенсації, сатисфакції, реабілітації та інших форм відновлення прав.

Історично приклади колективного врегулювання питань відшкодування шкоди можна знайти, зокрема, у рішеннях Потсдамської конференції 1945 року та Паризьких мирних договорах 1947 року [35, с. 319]. Водночас у сучасних умовах особливе значення мають національні та міжнародні суди, арбітражі, а також спеціальні комісії і трибунали, створені *ad hoc*. Саме такі інституції здатні найбільш повно врахувати специфіку конкретного міжнародно-протиправного діяння, масштаб шкоди, політико-правовий контекст, економічні наслідки та соціальне становище потерпілих.

Реалізація зазначених механізмів має ґрунтуватися на додаткових принципах, серед яких особливе значення мають принцип повного або ефективного відшкодування, принцип пропорційності компенсації тяжкості порушення та обсягу завданих збитків, а також вимоги розумності і справедливості. Без дотримання цих принципів компенсаційний механізм ризикує залишитися формальним і не забезпечити реального відновлення порушених прав.

З огляду на те, що репарації або контрибуції зазвичай закріплюються у мирному договорі чи подібному міжнародно-правовому акті, за нинішніх політичних умов та позиції керівництва РФ такий сценарій видається малоімовірним. Саме тому більш реалістичним є звернення до інших механізмів, насамперед до моделі спеціальної міжнародної компенсаційної комісії. У межах такого підходу основним інструментом може стати компенсація реальних збитків та упущеної вигоди, із можливим застосуванням

реституції там, де вона є фактично можливою, і сатисфакції там, де вона є необхідною для належного відновлення порушених прав.

Таким чином, для України найбільш перспективною є не класична модель післявоєнних репарацій, залежна від мирного договору з державою-агресором, а спеціальний міжнародний компенсаційний механізм, який поєднуватиме елементи реституції, компенсації та сатисфакції. Такий механізм має бути спрямований не лише на міждержавне врегулювання, а й на реальне відшкодування шкоди фізичним і юридичним особам, які безпосередньо постраждали внаслідок збройної агресії.

3.2. Аналіз рішень міжнародних судових інституцій щодо відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни

Прогнози щодо того, як працюватиме майбутній механізм компенсації, мають базуватися на вивченні попередніх прецедентів. Компенсаційна комісія ООН вважається одним із найновіших і успішних механізмів компенсації, який забезпечив практичне правосуддя для мільйонів постраждалих від вторгнення Іраку та окупації Кувейту.

За словами Френсіса Е. Макговерна, Компенсаційна комісія ООН «має бути моделлю для розробки механізмів вирішення майбутніх претензій через адаптацію методів прийняття рішень до різних типів претензій. Приймаючи процеси до позовів, а не навпаки, Конвенція ООН стала моделлю грубого правосуддя, яке матиме тривалий прецедентний вплив» [101].

Компенсаційна комісія Організації Об'єднаних Націй (надалі – Комісія) була створена в 1991 році відповідно до Резолюції Ради Безпеки ООН № 69211 для розгляду позовів і виплати компенсації за шкоду та збитки, спричинені незаконним вторгненням Іраку до Кувейту та подальшою окупацією Кувейту в 1990-1991 роках [81].

Правовою основою механізму компенсації стало положення п. 16 Резолюції Ради Безпеки ООН 687, згідно з яким:

«Згідно з міжнародним правом Ірак... несе відповідальність за будь-які прямі збитки, збитки – включаючи шкоду навколишньому середовищу та виснаження природних ресурсів – або збитки, завдані іноземним урядам, громадянам і корпораціям в результаті його незаконного вторгнення та окупації Кувейту» [123].

Комісія відрізнялася від суду чи трибуналу тим, що їй не потрібно було встановлювати відповідальність Іраку; міжнародно-протиправний характер вторгнення вже був встановлений Радою Безпеки ООН і відкрито визнаний

урядом Іраку. Як наслідок, правила Комісії не передбачають детальних змагальних процедур [107; 106].

Її діяльність мала скоріше адміністративний, ніж судовий характер, зосереджена на встановленні фактів і визначенні суми компенсації [72].

Організаційно комісія складалася з таких органів:

- Секретаріат: відповідає за прийом претензій та їх перевірку на відповідність формальним вимогам;
- Комісії уповноважених: доручено розглядати претензії по суті та рекомендувати суму до сплати;
- Керівна рада відповідає за прийняття остаточного рішення щодо виплат.

Постраждалі фізичні та юридичні особи подали претензії до Комісії не безпосередньо, а через свої уряди, які збирали та консолідували претензії перед поданням.

Загалом Комісія отримала близько 2,7 млн позовів на загальну суму 325,5 млрд доларів США. З них було надано близько 1,5 мільйона на загальну суму 52,2 мільярда доларів США. Комісія працювала 31 рік і завершила свою роботу, здійснивши виплати в повному обсязі до кінця 2022 року. Президент Керівної ради Комісії представив Остаточний звіт Рада безпеки ООН 22 лютого 2022 року, за два дні до повномасштабного вторгнення Росії в Україну.

Загалом, Комісія розглядала шість категорій вимог:

Категорія А: Позови щодо фіксованої грошової суми внаслідок вимушеного покидання Кувейту чи Іраку. Ці позови були подані людьми, які були змушені покинути Кувейт або Ірак у період з 2 серпня 1990 року (день вторгнення Іраку в Кувейт) до 2 березня 1991 року (день припинення вогню). Компенсація для цієї категорії була встановлена на рівні 2500 доларів США на особу та 5000 доларів США на сім'ю. Проте, якщо заявник не вимагав компенсації за жодною іншою категорією, сума становила 4000 доларів США та 8000 доларів США відповідно.

Категорія В: Позови про компенсацію за серйозні тілесні ушкодження та/або смерть члена сім'ї (батьків, дітей або подружжя). Серйозні тілесні

ушкодження" було визначено в Рішенні 3 як (a) розчленування; (b) постійне або тимчасове значне спотворення, наприклад, суттєва зміна зовнішнього вигляду; (c) постійна або тимчасова значна втрата можливості використання або обмеження використання (d) будь-яка травма, яка, якщо її не лікувати, навряд чи призведе до повного відновлення пошкодженої ділянки тіла, або ймовірно продовжить таке повне відновлення.

Компенсація за такими позовами становила 2 500 доларів США на особу та 10 000 доларів США на сім'ю. Проте, якщо особа вважала, що цієї суми недостатньо для відшкодування збитків, вона також могла подати позов категорії С.

Категорія С: Індивідуальні позови про компенсацію до 100 000 доларів США за різні види шкоди. Позови цієї категорії включали двадцять один тип відшкодування збитків, у тому числі збитки, пов'язані з виїздом з Кувейту чи Іраку, серйозні тілесні ушкодження, душевний біль і страждання, втрату майна, втрату банківських рахунків, акцій та інших цінних паперів, втрату доходу, втрату нерухоме майно та збитки індивідуального бізнесу.

Ця категорія включала вісім підкатегорій:

С1: Збитки, спричинені виїздом з Іраку чи Кувейту, неможливістю залишити Ірак чи Кувейт, рішенням не повертатися до Іраку чи Кувейту, захопленням заручників чи іншим незаконним утриманням під вартою;

С2: Збитки, спричинені тілесними ушкодженнями;

С3: Збитки, спричинені смертю подружжя, дитини або батьків (позивача);

С4: Втрати особистого майна;

С5: Втрата банківських рахунків, акцій та інших цінних паперів;

С6: Втрата доходу, невиплачена зарплата або підтримка;

С7: втрати нерухомого майна;

С8: Втрати індивідуального бізнесу.

Крім того, для підкатегорій С1, С2, С3 і С6 заявники також могли вимагати компенсацію за душевний біль і страждання (МРА) відповідно до стандартів і обмежень, викладених у Рішеннях 3 і 8 Керівної ради.¹⁸

Категорія D: Індивідуальні вимоги про компенсацію на суму понад 100 000 доларів США за різні види шкоди. Види пошкоджень були такими ж, як і в категорії C.

Категорія E: Позови корпорацій, інших приватних юридичних осіб та підприємств державного сектору. Такі позови стосувалися збитків за будівельними або іншими контрактами, збитків від несплати за товари чи послуги, збитків, пов'язаних зі знищенням або захопленням бізнес-активів, втраченої вигоди, збитків у нафтовому секторі тощо.

Категорія F: Позови, подані урядами та міжнародними організаціями, у тому числі щодо шкоди навколишньому середовищу. Такі претензії покривали витрати, понесені державами при евакуації своїх громадян, надання їм допомоги, збитки у зв'язку зі знищенням дипломатичних будівель, втратою або пошкодженням іншої державної власності, а також екологічну шкоду та виснаження природних ресурсів у регіоні Перської затоки, у тому числі внаслідок пожеж нафтових свердловин і скидів нафти в море.

Важливим нововведенням Комісії стало надання пріоритету індивідуальним позовам постраждалих фізичних осіб над позовами урядів і корпорацій, що було раніше. Цей гуманістичний підхід, орієнтований на жертву, став значним кроком в еволюції міжнародних механізмів компенсації.

Рада керуючих вирішила розглядати за прискореною процедурою та вважати невідкладними індивідуальні претензії потерпілих за категоріями A (вимушене залишення Кувейту чи Іраку), B (серйозні тілесні ушкодження та/або смерть члена сім'ї) та C (різні типи збиток до 100 000 доларів США) [88].

В загальному відношенні, ст. 37 Тимчасового регламенту розгляду претензій передбачає особливості прискореного провадження [89]. До них, зокрема, відноситься використання спеціальних методів аналізу претензій, зокрема комп'ютерне порівняння деталей претензії з даними перевірки, вибірка, статистичне моделювання та відсутність усних слухань.

Відповідно до ст. 37(d) Тимчасових правил, кожна група уповноважених повинна була завершити розгляд поданих їй претензій і негайно опублікувати

звіт, забезпечивши завершення протягом 120 днів з дати подання претензій до групи.

У рішенні S/AC.26/1991/1 Рада керуючих заявила:

«Для багатьох осіб ці процедури забезпечили б швидку повну компенсацію; для інших вони нададуть суттєву проміжну допомогу, поки розглядатимуться їхні великі або складніші претензії, включно з тими, хто зазнає збитків для бізнесу» [88].

Таким чином, особа, яка зазнала значних економічних збитків на суму понад 100 000 доларів США, могла подати позов категорії C та отримати хоча б часткову компенсацію в прискореному порядку, і водночас за тими ж фактами подати позов категорії D понад 100 000 доларів США за звичайною процедурою, довести, що його або її збитки були насправді більшими, і врешті-решт отримати повну компенсацію.

Прискорений розгляд трьох категорій претензій також став можливим завдяки зниженим стандартам доказів, встановленим для цих категорій рішенням Керівної ради S/AC.26/1991/1.

Відповідно до загальних принципів деліктного права потерпіла особа повинна довести такі складові:

(а) провина особи, проти якої подається вимога про компенсацію (тобто, що відповідач діяв неправомірно);

(b) наявність юридично релевантної шкоди (тобто наявність негативних наслідків, які визнаються законом компенсованими); і

(с) причинно-наслідковий зв'язок між першим і другим (тобто, що шкода потерпілого була спричинена протиправною поведінкою особи, проти якої подається вимога про компенсацію) [114, с. 207].

Однак, як зазначалося вище, Комісії не було потреби встановлювати провину Іраку - провина вже була встановлена Радою Безпеки ООН і визнана самим урядом Іраку. Таким чином, завданням Комісії було перевірити (а) той факт, що заявник справді зазнав травми, яка підпадає під одну з шести

визначених категорій, і (б) що ця шкода справді була наслідком вторгнення Іраку до Кувейту та подальшої окупації Кувейту.

До цього також слід додати завдання визначення розміру компенсації, яке, з теоретичної точки зору, можна або вважати частиною першого питання (наявність збитків), або можна виділити в окремий запит.

За загальним правилом, тягар доведення певного факту лежить на особі, яка посилається на цей факт для підтвердження своєї правоздатності (позов, позов, скарга чи заперечення). Згідно з цим правилом, позивач, який звертається до Комісії, повинен довести відповідними доказами, що він або вона зазнали юридично визнаної шкоди, обґрунтувати її розмір і продемонструвати, що вона стала результатом міжнародно-протиправних дій Іраку.

Стандарти доказування мають ключове значення в контексті доказової діяльності. Стандарт доказу вказує на рівень вимогливості щодо доказів, наданих для підтвердження певного факту. Це своєрідна «планка», яку партія має виконати, щоб її правова позиція була визнана обґрунтованою. Залежно від процесуальних норм ця планка може бути вищою чи нижчою, відповідно – більшою чи меншою поборністю.

Наприклад, стандарти доказування у кримінальних і цивільних справах відрізняються [79]. У кримінальній справі винуватість особи має бути доведена поза розумним сумнівом, тоді як у цивільній справі факти встановлюються на основі «переваги доказів» стандарт. Перший стандарт є набагато вимогливішим, тобто суддя має бути на 90 або більше відсотків переконаний у винуватості особи. Цивільний стандарт є менш вимогливим – достатньо переконати суддю в тому, що факт, швидше за все, мав місце, ніж ні (по суті, це означає, що суддя має лише (50+1) відсоток переконатися, що стверджуваний факт є правдою) [133].

Однак розгляд претензій Комісією та подібними установами в минулому має низку відмінних особливостей, які вимагають спеціально адаптованого, гнучкого та диверсифікованого підходу до встановлення «планки доказів», яку

мають подолати заявники. Зокрема, на здатність позивачів збирати докази вплинули виняткові обставини завдання шкоди. У часи військової агресії та окупації збір доказів далеко не є першочерговим завданням для окремих осіб. Люди змушені спішно тікати від війни, залишаючи свої речі, і в цьому безладі потрібні документи можуть бути втрачені, вкрадені або зіпсовані. Війна порушила роботу різних державних установ та установ, що ускладнило відстеження різноманітних актів громадянського стану та інших подій, які зазвичай були б офіційно задокументовані.

У рекомендаціях S/AC.26/1994/1 Комісія заявила, що «недостатність доказів, які характеризують багато претензій, може бути пов'язана головним чином з обставинами, що склалися в Кувейті та Іраку під час вторгнення та періоду окупації. За загальних надзвичайних умов, що панували в обох країнах, тисячі людей були змушені втекти, переховуватися або були взяті в полон, не зберігаючи документів, які згодом могли б бути використані для підтвердження їхніх втрат. Крім того, багато позивачів вирішили не повертатися або не могли повернутися до Іраку чи Кувейту, і тому мали труднощі з наданням первинних доказів своїх втрат, збитків або травм» [119].

Ці обставини в поєднанні з великою кількістю претензій, які Комісія повинна була опрацювати, зробили неефективним і неможливим застосування звичайних стандартів доказування, які використовуються в цивільному або кримінальному судочинстві. Тому закономірним кроком було встановлення особливих, знижених вимог до доказів на підтвердження заподіяної шкоди. При цьому Комісія зазначила, що така практика є загальною для аналогічних міжнародних механізмів компенсації:

«Дефіцит доказової підтримки, коли йдеться про величезну кількість позовів, не є явищем без прецеденту в міжнародних програмах позовів, зокрема, якщо події, що призвели до відповідальності, відбувалися за ненормальних обставин, таких як ті, що переважали в Кувейті та Іраку під час конфлікту. Аналіз практики міжнародних трибуналів щодо питань доказів показує, що судам часто доводилося вирішувати позови на основі мізерних або

неповних доказів. Було помічено, що зниження рівня необхідних доказів відбувається особливо «у випадку комісій з розгляду претензій, яким доводиться мати справу зі складними питаннями факту, що стосуються претензій сотень або навіть тисяч осіб» [121].

По-друге, окрім контексту збройного конфлікту, Комісія також враховувала реалії національної практики у відповідній країні походження жертв при визначенні рівня вимогливості до доказів. Наприклад, Комісія врахувала, що економіка Кувейту в основному базується на готівці, що впливає на специфіку підтвердження операцій і розрахунків, які здійснюються за ними [123].

По-третє, Комісія застосувала диверсифікований підхід – до різних категорій позовів застосовувалися різні стандарти доказів. Вимогливість безпосередньо залежала від суми компенсації, яку вимагав заявник: чим менша сума, тим нижчі вимоги доведення шкоди, і навпаки. Крім того, в деяких випадках (коли кількість компенсація була фіксованою), навіть тягар доведення змінився. Так, наприклад, у позовах категорії А (примусове переміщення) взагалі не було потреби доводити розмір збитків: заявник мав лише продемонструвати, що він чи вона залишили країну протягом визначеного періоду часу (з від дати вторгнення до дати припинення вогню). Позивач не повинен був надавати будь-які пояснення чи докази щодо витрат або збитків, які спричинило таке примусове переміщення [88].

Те саме стосувалося позовів про серйозні тілесні ушкодження та смерть членів сім'ї, де заявники вимагали фіксовану суму: «у разі серйозних тілесних ушкоджень, які не призвели до смерті, буде надано 2 500 доларів США за наявності простого документального підтвердження факту та дати ушкодження; а у випадку смерті буде надано 2 500 доларів США, якщо є прості документи про смерть і сімейні стосунки. Документація фактичної суми збитків внаслідок смерті чи травми не потрібна. Якщо фактичні збитки, про які йде мова, перевищують 2 500 доларів США, ці виплати розглядатимуться як

тимчасова допомога, і претензії щодо додаткових сум також можуть бути подані відповідно до пункту 14 та інших відповідних категорій»[88].

Остання, третя категорія позовів, що розглядалися в прискореному порядку, вимагала підтвердження розміру завданих збитків. Для цієї категорії Керівна Рада встановила спеціальний стандарт доказів «розумного мінімуму [доказів], відповідного за обставин». Водночас передбачено, що претензії на менші суми (до 20 000 доларів США) вимагають менше документального підтвердження. Відповідно до пункту 15(a) рішення S/AC.26/1991/1:

«Такі претензії повинні бути задокументовані відповідними доказами обставин і розміру заявлених збитків. Необхідні докази складатимуть розумний мінімум, відповідний за відповідних обставин, і менший рівень документальних підтверджень зазвичай вимагатиметься для менших претензій, наприклад, тих, що перевищують 20 000 доларів США» [88].

Нарешті, найвимогливіший стандарт, застосований Комісією, був встановлений для вимог категорій D, E та F. Такі претензії мали бути підтверджені «документальними та іншими відповідними доказами, достатніми для демонстрації обставин і розміру заявленої збитки» (ст. 35(3) Тимчасових правил розгляду претензій). Проте Комісія у своєму звіті S/AC.26/1998/1 підкреслила, що навіть цей найвимогливіший стандарт не відповідає високому стандарту кримінального права «поза розумним сумнівом». Натомість це більш узгоджено зі стандартом цивільного права щодо «переваги доказів», хоча й з поправкою на виняткові обставини війни [122].

Усі стандарти доказів, застосовані Комісією, разом із загальним правилом щодо тягара доведення були узагальнені в ст. 35 Тимчасового регламенту позовного провадження.

Таким чином, різноманітний підхід до стандартів доказів у практиці Комісії передбачав застосування трьох різних стандартів доказування:

- для претензій із фіксованою сумою, які розглядалися за прискореною процедурою, позивачі мали доводити лише факт заподіяння шкоди без необхідності доводити точну суму шкоди, спричиненої шкідливим інцидентом;

- для претензій, розглянутих за прискореною процедурою, що вимагають компенсації до 100 000 доларів США (категорія), позивач повинен був довести факт травми та її суму на основі розумного мінімуму [доказів], відповідного за конкретних обставин справи;

- для індивідуальних заяв, оброблених відповідно до звичайної процедури та передбачаючи компенсацію, що перевищує 100 000 доларів США, позивач мав довести факт заподіяння шкоди та її розмір, спираючись на документальні та інші відповідні докази, достатні для демонстрації обставин та суми заявленої шкоди.

Нарешті, ще одним аспектом, який полегшив тягар, покладений на позивачів, було використання презумпцій, тобто тверджень, прийнятих Комісією як даність без необхідності доказів з боку позивача. Презумпції можуть стосуватися конкретних фактів і можуть бути зроблені як висновок з інших встановлених фактів.

Наприклад, Комісія вважала доцільним припустити, що більшість смертей і поранень, які сталися в Іраку чи Кувейті між 2 серпня 1990 року та 2 березня 1991 року, були причинно пов'язані з вторгненням та окупацією [121].

Комісія також презюмувала наявність моральної шкоди (психічний біль і страждання) у випадках, коли було встановлено, що особа (1) була взята в заручники або незаконно утримувалась більше трьох днів; або (2) був взятий у заручники або незаконно утримувався протягом трьох днів або менше за обставин, які вказували на безпосередню загрозу його або її життю; або (3) був змушений переховуватися більше трьох днів через явно обґрунтований страх за своє життя або через те, що його чи її взяли в заручники чи незаконно затримали [121]. Якщо транспортний засіб було залишено в Іраку чи Кувейті до або під час вторгнення та окупації, а потім безслідно втрачено, Комісія також припустила, що втрата була пов'язана з військовими діями [122].

У Рекомендації S/AC.26/1994/1/35 Комісія зазначила, що обставини, які склалися в Кувейті та деяких сусідніх країнах у період з 2 серпня 1990 року по 2 березня 1991 року, надзвичайно ускладнили заявникам отримання тогочасних

медичних записів (тобто медичних записів які були зроблені відразу або незабаром після травми). Враховуючи це, колегія вирішила прийняти медичну документацію, складену пізніше, як достатній доказ для підтвердження факту поранення чи травми.

Крім того, Комісія зазначила, що деякі позивачі були позбавлені можливості отримати необхідні медичні документи, особливо враховуючи те, що кількість медичних закладів і медичного персоналу в країні критично скоротилася під час окупації [119].

Деякі не змогли отримати жодних документів, оскільки були поранені в пустелі під час втечі з Іраку чи Кувейту; іншим було важко звернутися до лікаря з особистих чи культурних причин, як-от у випадку сексуального насильства чи тортур.

У таких випадках Рада приймала інші письмові докази, свідчення свідків і, у деяких випадках, особисті заяви заявника як достатні докази травми замість медичної документації [119].

Зокрема, Комісія розглянула низку справ, у яких заявники стверджували, що їх затримали іракські військові та катували під час ув'язнення. Більшість таких заявників надали як доказ особисті пояснення того, що вони були затримані та катовані, а також офіційний документ від влади Кувейту чи Міжнародного комітету Червоного Хреста, який підтверджує, що особа була затримана. Переважна більшість не мала медичних документів, що підтверджують наслідки катувань.

Медичний експерт Комісії підтвердив, що жертви тортур часто не бажають звертатися за медичною допомогою, бо хочуть стерти пам'ять про тортури або можуть соромитися визнати, що їх психічне здоров'я постраждало внаслідок випробувань. Крім того, деякі форми тортур не залишають видимих фізичних шрамів. Враховуючи вищевикладене, та факт того, що тортури громадян Кувейту в іракському полоні визнаються широко поширеними у звітах міжнародних організацій, Група дійшла висновку, що [134]:

«компенсація має бути присуджена тим заявникам, які довели, що їх катували іракські війська під час перебування під вартою, навіть якщо вони не змогли надати медичну документацію, за умови, що факт затримання був засвідчений офіційним органом» [119].

Подібний підхід застосовувався щодо заяв про сексуальне насильство. Крім того, що жертви сексуального насильства часто уникають відвідування лікарів, лікар потенційно може задокументувати сліди такого насильства лише в тому випадку, якщо жертва звернеться за допомогою відразу після нападу. В умовах війни та окупації це практично неможливо. Окрім практики катування затриманих, сексуальне насильство з боку іракських військових було задокументовано у звітах міжнародних організацій. Враховуючи це, Комісія рекомендувала задовольнити заяви про сексуальне насильство, навіть якщо такі заяви ґрунтувалися виключно на непрямих доказах.

У позовах категорії В щодо смерті члена сім'ї перевірці підлягали три обставини, а саме факт смерті, родинні стосунки між заявником і померлим та причинно-наслідковий зв'язок між смертю та вторгненням.

Свідоцтво про смерть чи поховання чи подібний документ, виданий офіційною установою (зокрема, державним органом, іноземним посольством чи міжнародною організацією), наприклад, лист, що інформує родину померлого про смерть, визнавався незаперечним доказом факту смерті.

Однак у ряді випадків свідоцтва про смерть не могли бути видані відразу після смерті, зокрема через те, що причину смерті мала встановити експерт, яких через ситуацію в країні було небагато, або через те, що родини отримували свідоцтва про смерть від влади Іраку, а потім мав обміняти їх на кувейтські свідоцтва. Таким чином, свідоцтво про смерть може бути видане через кілька місяців після смерті. Комісія визнала такі довідки належними та достатніми доказами [119].

Що стосується причинно-наслідкового зв'язку між смертю та вторгненням, свідоцтво про смерть або будь-який інший офіційний документ (наприклад, поліцейський звіт) вважався достатнім доказом причинно-

наслідкового зв'язку, якщо в ньому вказувалася причина смерті. Якщо в свідоцтві про смерть не вказувалося про причину смерті, як докази приймалися інші документи, що пояснювали зв'язок між вторгненням і смертю.

У деяких випадках Комісія визнавала заяви заявника про зв'язок між його або її травмами та вторгненням як достатній доказ, за умови, що медичний експерт Комісії підтверджував, що характер травми відповідав причині, яку стверджував позивач [119].

Як зазначалося вище, для цієї категорії заяв стандарт доказу був визначений як «розумний мінімум» доказів, відповідних за конкретних обставин справи. Визначаючи, що є таким «розумним мінімумом», Комісія порівнювала конкретні докази, подані скаржниками, з довідковими даними, які були в її розпорядженні щодо наявності, актуальності та надійності будь-яких таких доказів у контексті умов, що склалися, як внаслідок вторгнення та окупації.

Комісія також зазначила, що сама заповнена форма претензії може мати значну доказову силу за умови, що вона заповнена належним чином і відповідає довідковим даним і моделям, виявленим у подібних претензіях. Також важливо, щоб форма претензії містила підписану позивачем гарантію того, що інформація в претензії відповідає дійсності [121]. Це особливо актуально для осіб, які перебували в іракському полоні:

«Окремий стандарт, крім того, повинен застосовуватися до тих позивачів «С2», які довели, що вони були взяті в заручники або іншим чином затримані або переховувалися. На сторінці втрат «С1» такі події, ймовірно, мали шкідливий вплив на здоров'я цих осіб, у той же час перешкоджаючи їхній здатності надати докази своїх травм. Отже, заповнення ними сторінки про втрату «С2» може розглядатися як достатній доказ факту їх ушкодження» [121].

Оцінюючи доказову силу заповнених форм претензії, Комісія також врахувала соціально-економічні характеристики позивачів, такі як освіта та дохід, оскільки вони допомогли краще зрозуміти здатність осіб надати певні докази та обґрунтувати свою позицію.

Крім того, оскільки претензії подавалися не безпосередньо до Комісії, а через уряди, доказова вага інформації, наданої в претензіях, мала бути оцінена шляхом аналізу національних програм розгляду цих претензій, і, зокрема, чи офіційні особи відповідна держава допомагала заявникам у заповненні документів і чи проводила вони будь-яку перевірку чи перевірку інформації.

Зокрема, слід було взяти до уваги такі фактори:

«(i) чи вимагалось від заявників заповнювати свою форму претензії в офіційно визначеному місці (наприклад, у центральному чи місцевому офісі національної програми подання претензій) або під наглядом чи за допомогою посадової особи національної програми подання претензій;

(ii) Чи перевірялися офіційні особи програми докази, надані позивачами;

(iii) Політика, процедури та стандарти, які застосовуються офіційними особами програми під час перевірки, модифікації або перевірки претензій (наприклад, чи вимагали офіційні особи програми додаткову інформацію або докази від заявників на підтримку претензій, і які типи претензій було відкладено через недоліки, і які типи недоліків призвели до відхилення претензій);

(iv) Політика та процедури, які впроваджуються національною програмою розгляду претензій у зв'язку з перевіркою претензій (наприклад, залучення слідчих або експертів з оцінки збитків)» [121].

Переважає більшість позовів у цій категорії були підтверджені особистими заявами заявника як основним доказом. Ці заяви описували досвід заявника під час вторгнення та описували обставини та ступінь шкоди, яку він або вона зазнали. Комісія вирішила, що доказова вага таких заяв повинна змінюватися залежно від конкретної заявленої шкоди [121].

У певних ситуаціях, наприклад, коли хтось вимагає компенсацію за душевні страждання, спричинені тим, що був змушений переховуватися, його власна письмова заява може бути найкращим доступним доказом, щоб пояснити, де, чому і як він переховувався. Подробиці, надані в цих заявах,

можуть допомогти суддям зрозуміти важливість і достовірність претензій, особливо якщо вони підтверджені іншою відповідною інформацією.

Однак, якщо хтось вимагає компенсацію за шкоду, заподіяну їхньому майну, лише його особистої заяви може бути недостатньо, щоб підтвердити право власності на майно або кількісно визначити розмір його збитків.

Багато позивачів надали свідчення свідків як докази. Такі свідчення можуть бути як самотійним документом, так і мати форму підтвердження одним чи декількома свідками фактів, викладених у позові. Примітно, що свідками найчастіше були родичі та друзі позивача. У своєму звіті S/AC.26/1994/3 Комісія зазначила, що доказова вага таких свідчень повинна визначатися в світлі:

(i) стосунків свідка з особою, яка зазнала збитків, пам'ятаючи про те, що за ворожих умов і обставин, пов'язаних із терміновістю, єдиним доступним свідком може бути особа, пов'язана з жертвою; та (ii) загальні принципи доказування, що стосуються якості та актуальності показань свідка, наприклад, чи вказує заява на підстави для показань свідка (наприклад, час, місце, знання подій з перших рук) [121].

Звичайно, письмові докази, такі як квитанції, рахунки-фактури, контракти, офіційні державні документи, документи цивільного стану, банківські документи та документи на нерухомість, листи від відповідних спеціалістів (включаючи лікарів, експертів зі страхування та колишніх роботодавців), фотографії та газетні статті визнавалися такими. мають високу доказову силу.

Як і у випадку з попередньою категорією претензій, Група також спиралася на загальну довідкову інформацію, включаючи звіти та статистичні дані, підготовлені національними органами влади, міжнародними організаціями та іншими незалежними установами, щодо характеру та причин збитків, спричинених вторгненням Іраку та окупацією Кувейту.

Для претензій категорії D вимагався вищий стандарт доказів (порівняно з категоріями A, B і C), а також розгляд кожної претензії окремо. Описуючи стандарт, Комісія зазначила:

«Групі відомо, що міжнародні трибунали, незалежно від їх складу та яким доручено розгляд спору між двома державами, які належать до будь-якої правової системи або систем, визнали принцип, згідно з яким право доказів у міжнародній процедурі є гнучкою системою, яка позбавлена будь-які технічні правила. Комісія також усвідомлює той факт, що відсутність стандартних норм міжнародного права про докази та той факт, що міжнародні трибунали ліберальні у своєму підході до прийняття та оцінки доказів, не звільняє позивачів від тягара доведення обставин і суми заявленої втрати. З іншого боку, враховуючи складні обставини вторгнення та окупації Кувейту Іраком, як зазначено у згаданих вище довідкових звітах, багато позивачів не можуть і не можна очікувати, що вони задокументують усі аспекти позову. У багатьох випадках відповідні документи не існують, вони були знищені або залишені заявниками, які втекли з Кувейту чи Іраку. Відповідно, рівень доказів, який Група вважає належним, близький до того, що називається «балансом ймовірності», на відміну від концепції «поза розумним сумнівом», яка вимагається в деяких юрисдикціях для доведення вини в кримінальному процесі. Крім того, необхідно застосовувати тест «балансу ймовірностей» з огляду на обставини, що існували на момент вторгнення та втрати» [122].

Водночас, оцінюючи докази у цій категорії позовів, Комісія брала до уваги ряд факторів, які вплинули на наявність певних доказів, зокрема: (a) обставини збройного конфлікту; (b) соціально-економічні характеристики позивачів; (c) переважно готівковий характер економіки Кувейту; та (d) особливості національних програм компенсації, за допомогою яких здійснювався початковий збір інформації від позивачів.

Як і в попередніх категоріях, важливу роль в оцінці достовірності заяв позивачів відігравала довідкова інформація, тобто загальні дані про події військового конфлікту, консолідовані в звітах і заявах міжнародних організацій.

Таким чином, навіть найвибагливіші стандарти доказів, які використовує Комісія, залишалися достатньо гнучкими, щоб розглядати непрямі докази у формі наборів довідкових даних.

Що стосується загальної характеристики Ефіопсько-еритрейської компенсаційної комісії (ЕЕКК), то слід зазначити, що до середини 1990-х років між Еритреєю та Ефіопією виникла дедалі більша кількість проблем – конфлікти через землю вздовж недемаркованого кордону, податки на торгівлю, монетарну політику, валютне регулювання тощо – частково через зв'язок між Народним фронтом за демократію правосуддя (PFDJ) і Ефіопський народний революційно-демократичний фронт (EPRDF) розпалися. Обидва глави держав покладалися на свої неформальні стосунки для вирішення політичних розбіжностей і не змогли встановити міждержавну структуру для демаркації їхнього спільного кордону та узгодження спільної політики [117]. У результаті цієї ситуації події швидко загострилися.

Згідно з поданням Еритреї до ЕЕКК, у липні 1997 року два батальйони ефіопських військ увійшли в район Бада-Аді-Муруг і створили базу; війська зайняли територію, викопали траншеї та розмістили «важке озброєння». У серпні 1997 року ефіопські війська увійшли в Бадме. Обидва місця були на території, на яку претендувала Еритрея, і в обох інцидентах ефіопські війська силоміць вислали еритрейських чиновників і розпустили еритрейську адміністрацію. Еритрейські сили також повідомляли, що ефіопські солдати гвалтували еритрейських жінок, переслідували місцевих жителів і втручалися в проекти розвитку. Однак еритрейські військові отримали вказівку не втручатися, оскільки Президент збирався особисто розібратися з цією справою.

Протягом тижня в травні 1998 року ефіопські солдати були залучені в нові інциденти вздовж недемаркованого кордону, де вони нібито переслідували цивільних і підпалювали посіви та будинки. Невдовзі після цього, трохи далі на північ, еритрейський патруль у зоні управління Ефіопією зіткнувся з ефіопськими солдатами, які об'єдналися навколо них і відкрили вогонь, убивши свого командира та вісьмох солдатів. Еритрея стверджувала, що ефіопські

солдати продовжували атакувати її війська у наступні дні. 12 травня еритрейські сили здійснили контратаку та витіснили ефіопів з Бадме та захопили 74 ефіопських спецпризначенців, які, як стверджували, надали інформацію про те, що ефіопські атаки були заздалегідь спланованими.

Ці інциденти швидко трансформували соціально-політичні відносини з ситуації зростаючої напруги на відкриту ворожнечу та насильницький конфлікт. По суті, вони знову відкрили старі спогади про «суперництво та довгі ланцюги колективної образи» між двома націями [75, с. 5]. До середини травня ці інциденти спонукали політичне керівництво обох країн до провокаційних коментарів, які сприяли подальшому насильству та спрямували увагу громадськості до присутності «прибульців», які проживають в обох країнах.

В Ефіопії на суспільне ставлення до Еритреї сильно вплинули заяви EPRDF, які поширювалися в пресі та використовувалися для розгортання «війни слів», «масової пропагандистської діяльності», під час якої ефіопські ЗМІ використовували «образливі епітети та принизливі звинувачення», які пов'язували «Агресія Еритреї до італійських колоніальних амбіцій у регіоні та до спадщини расистської зарозумілості, яку вони залишили позаду» [75, с. 5]. На цьому етапі Ефіопія мобілізувала свою армію та розпочала контрнаступ проти Еритреї вздовж усього кордону. Ефіопські засоби масової інформації створили та підтримували широке антиеритрейське невдоволення, яке грало на тропях і образах еритрейського уряду як расистів і фашистів, і ідентифікувало «еритрейців» як «внутрішніх ворогів», які нібито використовували своє подвійне громадянство для накопичення влади та багатство.

Війна була продуктом політичної культури еліти та недоліків політичних інституцій, які не змогли притягнути чиновників до відповідальності за їхні дії. У цій ситуації політичні лідери швидко перетворили незначну прикордонну сутичку на повномасштабний військовий конфлікт. Після початку війни офіційні особи в обох державах вели пропагандистську боротьбу та перешкоджали міжнародному посередництву, доки в травні 2000 року Ефіопія

не досягла чіткого військового результату, до того часу війна почалася на трьох фронтах і призвела до 70 000 смертей і 1,3 мільйона переміщених осіб. людей.

У подальшій дискусії важливо зрозуміти три ключові проблеми: природу «реальної політики» на Африканському Розі, байдужість Еритреї та Ефіопії до міжнародного права та вплив початкового рішення ЕЕКК на кордон. Як зазначив Крістофер Клепхем, існувала серйозна «невідповідність між цінностями та очікуваннями», з якою учасники бойових дій і потенційні судді підходили до завдання визначення кордону та їхнього визнання обмежень і правильності ведення війни в національних інтересах [85, с. 168]. По-друге, обов'язковий міжнародний арбітраж є спробою нав'язати державі рішення відповідно до західних уявлень про «цивілізовані» стандарти міждержавної поведінки, які базуються на постійному визнанні колоніальних кордонів. На Африканському Розі, який пережив численні прикордонні конфлікти та війни, закон служить інтересам тих, хто має політичну владу. Мало того, що на Африканському Розі мало довіри міжнародному праву, мало сподівань, що інші держави будуть його дотримуватися. Таке ставлення задокументовано в поданнях, поданих до ЕЕКК, які рясніють звинуваченнями щодо «суперечливих» доказів, наданих обома державами, навмисної фабрикації свідчень свідків і спроб приховати відповідальність держави за певні інциденти. Ставлення обох сторін чітко відображено в зауваженні ЕЕКК щодо наданих йому доказів того, що:

«у справі наявні глибокі та масштабні конфлікти в доказах. Сотні заяв під присягою, поданих двома сторонами, містили розбіжності щодо багатьох ключових фактів. Існують гострі суперечності щодо таких фундаментальних питань, як кількість осіб, які покинули Ефіопію; поводження з членами сімей видворених; роль МКЧХ; поводження з майном видвореного; та інші основні питання. Ці масові конфлікти в доказах знову показують труднощі визначення істини після гострого збройного конфлікту. За таких обставин ... справді може відбутися «націоналізація» правди».

Розділ III рішення Комісії з питань кордону між Еритреєю та Ефіопією щодо делімітації кордону визначає процедурні питання, які використовуються для вирішення претензій. Перші договори «потрібно тлумачити добросовісно». По-друге, ЕЕКК може застосувати принцип естопелю або преклюзію, щоб виявити нерозумну поведінку сторони щодо дій, вжитих після договору (тобто, у спробі здійснити суверенітет на землі), щоб дозволити йому прийти до більш суворого тлумачення, ніж могло б бути в іншому випадку. узгоджено договором. Нарешті, ЕЕКК покладался на різні прецеденти, які дозволяли йому застосовувати міжнародне звичаєве право (а не лише національне законодавство чи право, що стосується тлумачення договорів). Правила пропонували сторонам кілька варіантів вибору з ключових питань і чітко вказували, що «трибунал може проводити арбітраж у такий спосіб, який він вважає доцільним, за умови, що до сторін ставляться рівноправно та що на будь-якому етапі розгляду кожна сторона надається повна можливість представити свою справу» (ст. 15).

Зокрема, незважаючи на те, що кожна сторона мала право подати свою позовну заяву та захист, вони не могли змінити чи доповнити свій позов чи захист без дозволу трибуналу. ЕЕКК також мав повноваження виносити рішення щодо претензій сторін щодо відсутності у нього юрисдикції. По-третє, хоча кожна сторона могла визначити, які докази вона бажає надати суду, «на кожній стороні буде покладено тягар доведення фактів, на які вона посилається на підтримку своєї вимоги або захисту» (ст. 24). Однак ЕЕКК одноосібно визначав «прийнятність, релевантність, суттєвість і вагомість запропонованих доказів» (ст. 25 (6)).

Процедурні правила перевизначили основні політичні питання між Еритреєю та Ефіопією як такі, що становлять різні «уявлення» або «інтереси», які були подані для обов'язкового вирішення «незалежній» стороні, яка могла б нав'язати рішення. поза: (1) його тимчасовий мандат (тобто лише події між 12 травня 1998 та 20 грудня 2000 буде розглянуто); (3) угода про те, що

компенсація матиме грошову форму; (4) заява про те, що вона була зв'язана нормами міжнародного права; та (5) процедура подання масових позовів.

Враховуючи історію транскордонного конфлікту між Ефіопією та Еритреєю, тимчасовий мандат, прийнятий ЕЕКК, був критичним, оскільки він виключав твердження Еритреї про агресію Ефіопії до 12 травня 1998 року. Це рішення не враховувало статті 3(1) Алжирської угоди, яка прямо заявив, що «для встановлення витоків конфлікту буде проведено розслідування інцидентів». від 1 травня 1998 року та про будь-який інший інцидент до цієї дати, який міг сприяти непорозумінню між сторонами щодо їхнього спільного кордону ... ». Обмеживши свій тимчасовий мандат 12 травня 1998 року, ЕЕКК не зміг оцінити всі відповідні події, які відбулися до початку війни [112, с. 112].

Без доступу до матеріалів, поданих до ЕЕКК, незалежний аналіз його рішень буде складним, оскільки немає публічних записів про розгляд. Процесуальні правила також надали ЕЕКК можливість визначити свій підхід до юридичних та доказових матеріалів, що, у світлі відсутності публічного протоколу провадження, ускладнює оцінку того, як було вирішено по претензіях. Це очевидно в аналізі ЕЕКК та рішенні щодо позову *jus ad bellum* Ефіопії про те, що Еритрея спричинила війну, і, отже, про те, як ЕЕКК присудив відшкодування. 3(1) Алжирської угоди, примітка 28, Комісія все ж визнала, що Еритрея спричинила війну.

ЕЕКК також виключив певні позови, пов'язані з війною, з розгляду на підставі того, що позови були подані надто пізно або тому, що вони стосувалися подій, які відбулися до або після його тимчасової юрисдикції. Ще одна проблема стосується стандарту доказу – «десь між стандартом ймовірності, загальноприйнятої в цивільному судочинстві в США, і стандарту «поза розумним сумнівом», поширеного в кримінальному судочинстві США – що було прийнято. Водночас ЕЕКК обмежився покладанням відповідальності лише на ту чи іншу державу за протиправні дії чи бездіяльність, а не за акт.

Щодо позовів *jus ad bellum* – закону про те, коли держава може вдатися до застосування сили проти іншої держави – визнання відповідальності може

означати, що держава-агресор повинна буде виплатити репарації за шкоду або війну, спричинені її діями. Після зустрічі з обома сторонами в липні 2001 р. було погоджено, що ст. 5 Алжирської угоди не перешкоджає позовам *jus ad bellum*. З цього моменту обидві держави прийняли дуже різні тактики, щоб аргументувати свою позицію. Еритрея послалася на своє тлумачення ст. 3 Алжирської угоди подати один позов *jus ad bellum*, тоді як Ефіопія включила свої позови *jus ad bellum* до кожного подання. Проблемним для Еритреї є те, що ОАЄ не змогла визначитися з подіями, які привели до конфлікту. ЕЕКК вирішив спочатку розглянути основні позови та відкласти розгляд позовів *jus ad bellum* до квітня 2005 року.

У січні 2005 року Еритрея подала свої «контрмеморандуми щодо претензій Ефіопії №. 1, 3, 6, 7, 8 і *Jus ad Bellum*» на основі його читання ст. 3. Еритрея окреслила події до 12 травня 1998 року, які продемонстрували заздалегідь сплановані напади на місцеві еритрейські адміністративні офіси, цивільних осіб і майно, що, як стверджувала її команда, становило «агресію» в міжнародному праві. Еритрея також стверджувала, що економічна претензія Ефіопії (№ 7) «цілком залежала від її аргументу *jus ad bellum* у вимаганні компенсації за «стандартні економічні наслідки війни». невинна жертва еритрейської агресії, тоді як насправді Еритрея стверджував, що «конфлікт полягав у давніх амбіціях Ефіопії анексувати еритрейські землі та продовженні присутності Ефіопії на території Еритреї через роки після того, як у 2002 році було видано остаточне, обов'язкове рішення Комісії з встановлення кордону між Еритреєю та Ефіопією» [95].

На додаток до цитування «незалежних» доказів щодо агресії Ефіопії, еритрейський контрмеморандум вказав на суперечності в доказах Ефіопії щодо її вторгнення в Бадме в травні 1998 року та ненадання Ефіопією доказів, «які б показали, що Еритрея діяла незаконно 6 травня 1998 року». . Еритрея виявила прогалини та суперечності в доказах Ефіопії; що Ефіопія не змогла зібрати та не повідомити про докази еритрейської агресії в Центральній зоні та той факт, що свідчення свідків, надані Ефіопією, «суперечать тому, що Ефіопія

заперечувала події тижня» на початку травня 1998 року. Еритрея запропонувала чітку хронологію подій, яка показала, що «загальна картина, яка впливає із сукупності звинувачень Ефіопії, така неймовірно на вигляд. Навіть якщо ознайомитися лише з документами Ефіопії, історія руйнується під власною вагою». Еритрея стверджувала, що претензії Ефіопії ґрунтуються на її аргументі про те, що події в травні 1998 року відбулися на території, контрольованій Ефіопією, твердження, яке було підірване рішенням Комісії з встановлення кордонів у 2002 році про те, що дана територія перебуває під управлінням Еритреї.

ЕЕКК відхилив посилення Еритреї на ст. 3 Алжирської угоди, оскільки дати передбачуваних дій Ефіопії відбулися 6 травня 1998 року або раніше, тобто до моменту дії її тимчасового мандата. У відповідь на скаргу Еритреї ЕЕКК дійшов висновку, що фактичне розслідування «походження» та «непорозуміння» не є таким самим, як визначення юридичної вимоги, висунутої Ефіопією. Таким чином, незважаючи на те, що їй було прямо заборонено тлумачити Алжирську угоду, ЕЕКК виявила:

що Еритрея порушила пункт 4 статті 2 Статуту Організації Об'єднаних Націй, вдавшись до збройної сили для нападу та окупації Бадме, який тоді перебував під мирним управлінням Ефіопії, а також іншої території в Тахтай Адіабо та Лелай Адіабо Вереди Ефіопії, під час нападу, який почався 12 травня 1998 року, і повинна компенсувати Ефіопії за збитки, завдані таким порушенням міжнародного права.

Цей висновок, який ґрунтувався на рішенні Комісії щодо *uti possidetis juris* – доктрини, згідно з якою суверенітет над територією ґрунтується на раніше визнаних (колоніальних) кордонах – було зроблено, незважаючи на те, що кордон ніколи не був делімітований.

Наприкінці слухань ЕЕКК визнала Ефіопію відповідальною за:

➤ Обмеження одним місяцем періоду, доступного для обов'язкового продажу нерухомого майна еритрейських вигнанців.

- Дискримінаційне стягнення 100% «податку на місцезнаходження» доходів від примусового продажу нерухомості деяких вигнанців.
- Підтримка системи збору податків з вигнанців, які не відповідають необхідним мінімальним стандартам справедливого та розумного ставлення.
- Створення та сприяння кумулятивній мережі економічних заходів, одні з яких законні, а інші ні, які разом призвели до втрати всіх або більшості активів еритрейських вигнанців в Ефіопії, всупереч обов'язку Ефіопії забезпечувати захист активів іноземців [95].
- Оскільки він виявив труднощі з доказами, наданими обома сторонами, ЕЕКК дійшов власних висновків щодо кількості та вартості претензій, за які несе відповідальність Ефіопія; він присудив 24,5 мільйона доларів США з 47 мільйонів доларів США, які вимагала Еритрея.

Наприкінці розгляду ЕЕКК присудила Еритреї відшкодування збитків за порушення Ефіопією претензій, розглянутих у цьому документі, наступним чином:

- 50 000 доларів США щодо невеликої кількості громадян із подвійним громадянством, які були свавільно позбавлені свого громадянства під час перебування в третій країні.
- 15 мільйонів доларів США за неправомірне видворення невідомої кількості осіб з подвійним громадянством місцевою владою Ефіопії.
- 2 мільйони доларів США за неспроможність забезпечити гуманне та безпечне ставлення до осіб, яких висилають з Ефіопії.
- 46 мільйонів доларів США за втрату майна вигнаного через протиправні дії Ефіопії [95].

Стосовно всіх позовів і зустрічних позовів, висунутих обома державами, ЕЕКК присудив 161 мільйон доларів США уряду Еритреї та 174 мільйони доларів США уряду Ефіопії. У кожному випадку присуджена сума була значно нижчою від сум, які вимагали сторони. Стверджувалося, що рішення ЕЕКК відображають прагматичне й обережне обговорення та його занепокоєння щодо низької якості наданих їй доказів.

3.3 Проблеми та перспективи вдосконалення міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни

Повномасштабне вторгнення РФ на територію України за оцінками широкого кола фахівців завдало економіці України величезних збитків [26].

Водночас, слід зауважити, що неспровокована агресія РФ стосовно нашої держави призводить до негативних економічних наслідків не лише для України, але також і для інших держав світу. Передусім, це знаходить свій прояв у перешкоджанні коректній роботі ланцюгів постачання в рамках системи світової торгівлі. Також, повномасштабний збройний конфлікт призводить до суттєвого підвищення рівня прямих матеріальних та опосередкованих фінансових витрат, які несуть цивілізовані країни, допомагаючи Україні. Окрім цього, велика кількість країн підвищує видатки сектору безпеки та оборони, враховуючи загострення загальносвітової безпекової ситуації, основною причиною якого є агресія як ідеологічна основа зовнішньої політики РФ в широкому сенсі.

Через це, виняткової актуальності в практиці міжнародного права як регулятора взаємодії суб'єктів міжнародного правопорядку, набуває питання поточної розробки та перспективного застосування норм, які б зробили можливим дієвий примус РФ та її сателітів до правомірної поведінки в найближчій перспективі.

Аналізуючи науковий доробок, присвячений вказаній проблематиці, слід виснувати, що нормативне опрацювання вказаного питання має ознаки конструктивного динамізму.

Так, на думку О.В. Кресіна Україна, яка за своєю суттю є стороною, потерпілою від результатів неефективної політики світових держав,

спрямованої на протидію російській агресії, має ініціювати зміни в механізмі організації європейської та міжнародної безпекової архітектури [30].

В свою чергу О.О. Резнікова слушно зазначає, що російська агресія проти України виявила неефективність внутрішніх процедур прийняття рішень певних міжнародних організацій, які не змогли запропонувати дієві способи вирішення комплексних питань забезпечення миру і безпеки людства та своєчасно їх оформити. Ці обставини є свідченням необхідності фундаментальних реформ таких міжнародних організацій [56].

Окрім цього, І.І. Голубенко зазначає, що нормативний інструментарій відновлення порушених в результаті збройної агресії прав у Європі в обсязі, співмірному із обсягом таких порушень в результаті російської збройної агресії проти України, фактично не застосовувався з часів Другої світової війни [16].

Також, існує певна проблематика в юридичному опрацюванні вказаних питань і на рівні національного законодавства. Зокрема, на думку Е.А. Писаревої, передбачений українським правом механізм відшкодування шкоди не враховує особливостей її завдання збройною агресією іншої держави [43].

Триваючий характер повномасштабного російського вторгнення, як фактор безперервного збільшення шкоди, що завдається, робить очевидним пріоритет пошуку міжнародно-правових механізмів примусу РФ до оперативної компенсації збитків, завданих її міжнародними протиправними діями. Слід зазначити, що наразі в міжнародному співтоваристві існує консенсус щодо підтримки України та її інтересів у даному питанні. Однак, необхідно враховувати цілий спектр недосконалостей міжнародно-правового та національного нормативного матеріалу, що регулює це питання, які не сприяють швидкому його вирішенню.

Що стосується визначення загальної суми заблокованих коштів, які можна пов'язати із РФ, то ще у листопаді 2022 року Президентка Європейської комісії Урсула фон дер Ляєн озвучила цифру в 300 млрд євро заблокованих резервів Центробанку РФ та 19 млрд євро приватних коштів російських

громадян, пов'язаних із російським державним апаратом зв'язками ділового та адміністративного характеру [129].

В цьому контексті слід вказати, що після початку повномасштабного вторгнення Україна покладала певні надії на швидке отримання відповідних компенсаційних виплат для відшкодування понесених збитків за рахунок російських активів, що були заблоковані іноземними державами. У той же час, з боку керівників вказаних іноземних держав практично відразу висловлювалось занепокоєння щодо законності потенційних рішень про передачу вказаних активів Україні в контексті внутрішньодержавного права, а також їх відповідність діючим нормам міжнародного права.

Слід зазначити, що одним із перших кроків України щодо практичного вирішення цього питання стало створення у травні 2022 року робочої групи з розробки та впровадження міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії РФ. Вказаній робочій групі доручалось розробити та внести пропозиції щодо правового інструментарію та конкретних форм відшкодування шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії РФ, у тому числі, але не обмежуючись, репараціями, конфіскаціями та контрибуціями, а також кроків щодо їх реалізації з урахуванням норм та джерел міжнародного публічного права [50].

Майже відразу після створення вказаної робочої групи, її учасники заявили про своє бачення необхідності створення міжнародної спеціальної комісії для України. Так, серед іншого, вказана комісія могла б виконувати три основні завдання: перша - розгляд позовів про компенсацію; друга - збереження або збирання російських активів для виплати винагород; та третя - забезпечення засобів для примусового виконання рішень щодо компенсації [111].

Слід зазначити, що створення вказаної робочої групи було відправною точкою фасилітації ефективної роботи української влади та громадянського суспільства, спрямованої на отримання всебічної міжнародної підтримки самої ідеї компенсації Україні збитків, завданих війною за рахунок конфіскації

російських активів та розробки конкретних юридичних механізмів вказаної конфіскації з подальшою передачею активів для фінансування відшкодування.

Слід зазначити, що Україну в її прагненні отримати компенсацію від РФ за спричинені нею збитки, було підтримано переважною більшістю членів світового співтовариства.

Так, провідними міжнародними організаціями приймалися відповідні рішення резолютивного та декларативного характеру щодо відшкодування Україні понесених у ході російсько-української війни збитків. Зокрема, такі рішення приймалися Радою Європи, Європейським Союзом, Північноатлантичним Альянсом та Організацією Об'єднаних Націй.

Особливу увагу в цьому контексті звертає на себе резолюція Генеральної асамблеї ООН, прийнята в листопаді 2022 року, в якій було відображено зобов'язання РФ відшкодувати Україні збитки через агресію. У той же час, слід зазначити, що самі результати вказаного голосування свідчать про значний вплив РФ на прийняття рішень певними державами у ході голосувань на засіданнях Генеральної Асамблеї ООН, що безумовно ускладнюватиме отримання позитивних для України рішень в рамках даної міжнародної організаційно-правової форми в майбутньому [124].

Стосовно розробки та втілення в життя конкретних рішень нормативного характеру щодо конфіскації російських активів та їх направлення для компенсації збитків, завданих РФ в ході її загарбницької війни в Україні, то на даний час вказане питання не є юридично визначеним, та, відповідно, оформленим.

Однак, у травні 2023 року, в рамках саміту Ради Європи, що проходив в Ісландії, була підписана угода про створення Реєстру збитків від агресії РФ (далі – Реєстр) [68]. Слід зазначити, що створення вказаного Реєстру, що матиме місцем свого перебування міжнародне «місто миру», а саме Гаагу, підтримали або виразили рішучий намір щодо підтримання в майбутньому (після завершення внутрішніх процедур) 43 держави, у тому числі усі держави-члени G7 (включаючи США, Канаду та Японію, які не є членами ради Європи).

Цей міжнародно-правовий інструмент передбачає, що буде створено базу даних з метою фіксації доказів втрат або збитків, завданих Україні, а також фізичним та юридичним особам приватного права через протиправні дії РФ та у зв'язку з ними, починаючи від 24 лютого 2022 року включно. Окрім цього, така база даних передбачатиме внесення до неї також і претензій фінансового характеру постраждалих до РФ [73].

Надалі, а саме 11 вересня 2023 року, в ході зустрічі міністрів юстиції країн-членів та країн-спостерігачів Ради Європи було ухвалено декларацію, якою було проголошено низку принципів (так звані «Ризькі принципи»), основною метою яких є досягнення всеосяжної відповідальності РФ за агресію проти України та забезпечення відшкодування завданої шкоди жертвам цієї агресії. Слід підкреслити, що саме в ході цієї зустрічі було акцентовано увагу та окремо наголошено на важливості створення та функціонування вищеприписаного Реєстру, як першого фактичного кроку для реального забезпечення того, щоб РФ заплатила за шкоду, яку вона завдала Україні своєю агресією [59].

В той же час, а саме у листопаді 2023 року, Комітет із закордонних справ палати представників Конгресу США схвалив законопроект про використання заморожених активів РФ на користь України. У вказаному нормативному акті містяться положення, щодо накопичення конфіскованих коштів у спеціальному фонді підтримки України [68]. При цьому, у разі потреби, право власності на дохід від конфіскованих російських суверенних активів переходить до уряду Сполучених Штатів Америки [58].

Важливим моментом, що наблизив цивілізований світ до реального вирішення проблемного питання розпорядження доходами від заморожених російських активів у глобальному фінансовому контексті, було ухвалення 12 лютого 2024 року Радою Європейського Союзу рішення, яке, зокрема, зобов'язало центральні депозитарії, які володіють активами Центрального банку РФ в розмірі, що перевищує еквівалент 1 мільйона євро, окремо враховувати надзвичайні залишки готівки, що накопичуються через

обмежувальні заходи ЄС, а також окремо зберігати відповідні доходи. Це означає, що, поміж іншого, центральним депозитарієм забороняється розпоряджатися отриманим чистим прибутком від таких фінансових інструментів. Однак, Радою ЄС було роз'яснено, що з огляду на ризики та витрати, пов'язані з утриманням активів і резервів Центрального банку РФ, кожен центральний депозитарій цінних паперів може звернутися до свого наглядового органу окремим порядком з проханням щодо дозволу на вивільнення частки такого чистого прибутку з огляду на дотримання статутного капіталу, ризиків та вимог до управління таким капіталом [103].

На думку В. М. Давидюка, саме вказане рішення Ради ЄС, стало одним з небагатьох виявів політико-правової волі суб'єктів міжнародного співтовариства, яке б відкривало шлях для практичної реалізації заходів щодо акумулювання хоча б частини прибутку від заморожених російських активів та подальшого прийняття рішень щодо його передачі для підтримки та післявоєнного відновлення України.

Прикладом практичної реалізації питання фінансового покарання РФ за злочин агресії шляхом передачі іншій країні конфіскованих активів РФ, може слугувати факт переведення США на користь Естонії 500 тисяч доларів США, конфіскованих у справі про мережу закупівель високоточних верстатів для військової промисловості РФ, який був оприлюднений заступницею генерального прокурора США Лізою Монако і генеральним секретарем Естонії Тиніс Саар 17 лютого 2024 року на Мюнхенській конференції з безпеки [57].

Доволі радикальну пропозицію в березні 2024 року висловив Голова МЗС Великобританії Девід Кемерон, заявивши, що Велика Британія готова надати Україні в борг усі заморожені активи ЦБ РФ, що перебувають у Великій Британії. Він підкреслив, що існує можливість використання таких фінансових інструментів, як синдигований кредит або облігація, які б ефективно використовували заморожені російськи активи в якості гарантії повернення переданих коштів Україні, коли РФ виплатить репарації [3].

На думку Урсули фон дер Ляєн, яку вона озвучила за підсумками першого дня саміту ЄС в Брюсселі 22 березня 2024 року, вже на момент середини літа 2024 року існувала можливість виділення першого мільярда євро прибутків від використання заморожених активів РФ на користь України. Вона запевнила, що більшість європейських представників підтримують використання отриманих від активів РФ коштів на військові цілі для України [3].

Як приклад спроби позитивного вирішення даного проблемного питання із використанням функціоналу альтернативної міжнародно-правової інституції, можна навести прийняття Парламентською асамблеєю Ради Європи на своєму засіданні 16 квітня 2024 року резолюції, яка закликає вилучити заморожені російські активи та використати їх на користь України. Парламентська асамблея Ради Європи зробила заклик щодо направлення вказаних активів до нового фонду для відбудови України [41].

Ще однією знаковою подією на шляху до реального притягнення агресора до матеріальної відповідальності, стало схвалення Палатою представників США у квітні 2024 року законопроект щодо можливості конфіскації російських активів та розширення антиросійських санкцій. Цей законопроект серед іншого передбачає можливість конфіскації суверенних активів РФ на користь України. Зокрема, президенту США надаються повноваження застосувати процедуру конфіскації суверенних активів з подальшою передачею відповідних коштів до спеціальних фондів – Compensation Fund, Ukraine Support Fund. При цьому, президент може узгоджувати алгоритм передачі Україні конфіскованих російських активів шляхом консультацій та обговорень із державами G7, ЄС, Австралією та іншими партнерами США [40].

З аналізу загальної проблематики вироблення міжнародним співтовариством дієвого механізму покарання агресора та впровадження в життя, можна відмітити, що однією з небагатьох таких результативних дій стало вищенаведене рішення Ради Європи, що було прийняте в травні 2023 року про створення Реєстру. Саме тому, розгляд та аналіз початкових процесів,

що супроводжували його функціонування, заслуговує на окрему увагу з нашого боку.

Так, Реєстр розпочав свою роботу поетапно. В березні 2024 року, розпочав своє функціонування його офіційний веб-сайт. Мовами сайту є українська та англійська (з перспективою доповнення через певний час його лінгвістичного функціоналу французькою).

Окрім цього, в березні 2024 року виконавчий директор Реєстру Маркіян Ключковський та на той час віце прем'єр-міністр України з інновацій, розвитку освіти, науки та технологій Михайло Федоров підписали угоду про обмін електронними даними, завдяки якій громадяни України зможуть у декілька кліків подати заяву про відшкодування збитків, завданих їм російською агресією, через Дію – український портал та застосунок для державних послуг [68]. Це стало абсолютно новим функціоналом в українському порталі та застосунку для державних послуг та першим прикладом міжнародного обміну даними, для якого будуть використовувати означений застосунок [61].

Слід окремо наголосити на тому, що Реєстр є тільки першим компонентом міжнародного компенсаційного механізму, розробка якого триває в даний час, і ні в якому разі не може розглядатись в якості функціонально завершеного міжнародно-правового інструменту такого характеру.

Цивілізовані держави продовжують активну діяльність щодо напрацювання юридичних механізмів конфіскації та передачі Україні російських активів, з урахуванням та дотриманням відповідних норм міжнародного публічного права.

В той же час, заслуговує на окрему увагу наукова студія цього питання групою українських учених, зокрема І.М. Городиським, М.В. Бемом, С. Р. Косаревичем, С. О. Верлановим, Н. В. Василечком та А. А. Слюсарем, що знайшла свій вияв у формі аналітичної доповіді, якою було досліджено проблематику відшкодування збитків, завданих Україні російською агресією [8].

На думку вищевказаних дослідників, доктринальна візія майбутнього інституційного механізму відшкодування Україні воєнних збитків дає змогу сформулювати контури спеціального міжнародного інструментарію відшкодування Україною шкоди, завданої російською агресією. Його основу мають скласти наступні послідовні засади:

- наявність міжнародного договору як юридичної підстави створення та функціонування спеціального міжнародного механізму відшкодування Україною шкоди, завданої російською агресією і джерела легітимності функціонування такого механізму;
- створення реєстру збитків, як депозитарія доказової бази заподіяної шкоди, що має бути врахована при встановленні фактів і розмірів збитків;
- створення фонду щодо виплати компенсацій, який наповнюватиметься за рахунок заморожених активів РФ або ж із використанням альтернативних способів;
- створення спеціальної комісії як судово-арбітражного органу, який розглядатиме позови по суті та визначатиме обсяг відповідного відшкодування [8].

В цьому контексті, на думку В.М. Давидюка, під час кінцевої розробки та втілення в життя повноцінного міжнародного компенсаційного механізму відшкодування збитків, завданих російським агресором Україні, доцільно врахувати наступні напрямки, які пришвидшать фактичне втілення такого міжнародно-правового інструментарію:

- розробка та запуск в роботу другого та третього компонентів Глобального компенсаційного механізму, а саме Компенсаційної комісії та Компенсаційного фонду.
- використання прецеденту створення Радою Безпеки ООН Комісії з питань компенсацій збитків, завданих Кувейту за результатами Іракського вторгнення. Зрозумілим є те, що допоки РФ є постійним членом Ради Безпеки ООН, втілення в життя зазначеного механізму є малоімовірним, проте, вказана модель може бути застосована демократичними країнами Заходу в ході

розробки Глобального компенсаційного механізму відшкодування збитків в рамках альтернативних міжнародно-правових утворень.

- остаточна реалізація країнами ЄС рішення Ради Європи щодо акумуляції доходів, отриманих фінансовими інституціями від зберігання заморожених російських активів та розробка дієвого механізму направлення вказаних сум в якості фінансової допомоги Україні.

- впровадження в життя ініціативи Девіда Кемерона щодо використання заморожених російських активів, як гарантії виплати РФ репарацій Україні. Прийняття необхідних міжнародних нормативних документів щодо розробки відповідних фінансових інструментів (надання синдикованого кредиту, випуску облігацій, тощо) по її впровадженню.

- розробка, у взаємодії з партнерами з ЄС та іншими країнами, в яких заблоковані російські активи, відповідних нормативних актів, дозволятимуть вихід України на міжнародні ринки запозичень, гарантією повернення яких слугуватимуть вищевказані заблоковані активи. У випадку неповернення РФ боргу за даними запозиченнями, активи мають бути конфісковані [68].

Врахування вищенаведених пропозицій наукової спільноти та політичних візій посадових осіб демократичних держав під час розробки глобального компенсаційного механізму відшкодування збитків, завданих російським агресором Україні є не тільки питанням відновлення справедливого стану справ в матеріальному вимірі, але й логічним кроком, демонстрації усій світовій спільноті держав невідворотність покарання для будь-якого агресора.

Вищенаведений аналіз сучасного стану справ щодо застосування норм міжнародного права під час конфіскації російських активів в рамках відновлення справедливості для України та створення дієвого механізму покарання держави-агресора за порушення фундаментальних норм міжнародного права дозволяє зробити висновок про невідворотний рух міжнародної спільноти держав до дієвого та правомірного вирішення вказаного питання.

У той же час, не можна не відмітити певну «бюрократизацію» процесу прийняття остаточних рішень в рамках цієї проблематики, що має ознаки затягування такого процесу. Саме тому, перманентна активність української юридичної спільноти, стимулювання, в об'єднанні з акторами та інституціями громадянського суспільства, української влади та міжнародних організацій у напрямку активізації роботи по цьому треку, опрацювання наявних проблемних питань та підготовка пропозицій по їхньому вирішенню є тими функціями, які мають стати каталізатором розробки реального компенсаційного механізму відшкодування завданих російською агресією збитків Україні, з дотриманням усіх вимог міжнародного публічного права в найближчому майбутньому.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

В розділі 3 досліджено поточний стан міжнародно-правового нормативного регулювання, яким регулюються питання відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам внаслідок збройних конфліктів. Проаналізовано практику міжнародних інституційних механізмів відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам внаслідок збройних конфліктів, зокрема, у підрозділі 3.2 вперше докладно проаналізовано та співставлено досвід роботи двох основних сучасних міжнародних інституцій відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам внаслідок збройних конфліктів – Компенсаційної комісії ООН та Ефіопсько-еритрейської компенсаційної комісії.

На основі проведеного аналізу слід виснувати, що ключовою вимогою, яка визначає ефективність компенсаційного механізму подібного роду є чітке дотримання його адміністративного характеру, тобто невключення до його порядку денного питання оцінки легальності самого акту збройної агресії з точки зору міжнародного права. На нашу думку саме дотримання цього підходу в діяльності Компенсаційної комісії ООН, на відміну від Ефіопсько-еритрейської компенсаційної комісії, дозволило першій стати порівняно ефективнішим механізмом саме для визначення розміру шкоди та налагодження ефективного процесу її реального відшкодування фізичним та юридичним особам, що постраждали внаслідок збройного конфлікту.

Окрім цього, було детально досліджено та проаналізовано поточний стан застосування заморожених російських активів в іноземних юрисдикціях на користь та з ціллю відновлення України та актуальні міжнародно-правові виклики, що супроводжують цей процес.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні проведено комплексний аналіз поняття відшкодування шкоди, завданої внаслідок війни, та реалізовані наукові завдання, які полягали у характеристизації поняття «війни» та «збройного конфлікту» крізь призму національного законодавства та норм міжнародного гуманітарного права; аналізі цивільно-правових наслідків війни для фізичних та юридичних осіб, включаючи вплив на права власності, соціальні гарантії та підприємницьку діяльність; уточненні поняття та класифікації шкоди, завданої війною, із врахуванням її специфічних рис; визначенні теоретико-правових засад відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни; дослідженні правових підстав виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди у національному законодавстві України; аналізі інституційних засад та ролі державних і недержавних органів у процесі компенсації шкоди; вивченні судової практики українських судів щодо відшкодування шкоди, завданої фізичним і юридичним особам унаслідок війни, та виявленні основних проблем, що виникають у таких провадженнях; дослідженні актів та принципів міжнародного права, які регулюють питання відшкодування шкоди, завданої внаслідок війни; аналізі релевантних рішень міжнародних судових інституцій щодо компенсації шкоди унаслідок війни і, нарешті, у пропозиції перспективних шляхів вдосконалення національного законодавства та міжнародно-правових механізмів, спрямованих на відшкодування шкоди постраждалим фізичним і юридичним особам. Проведене дослідження дало змогу сформулювати наступні висновки.

1. Завдяки співставленню понять «війна» та «збройний конфлікт», проведено класифікацію збройних конфліктів та споріднених із ними явищ крізь призму теорії та практики сучасного міжнародного гуманітарного права.

2. Аналіз поняття «шкода» в контексті сучасної правової доктрини, визначення її специфічних рис крізь призму війни, таких як індивідуальна та загальна масштабність, тривалість наслідків та складність оцінювання та

встановлення відповідальних органів за відшкодування такої шкоди дозволяє стверджувати, що шкода, завдана фізичним та юридичним особам унаслідок війни, є складним і багатовимірним правовим явищем, що охоплює матеріальні, моральні, економічні та інші аспекти порушення прав та інтересів постраждалих осіб. Доведено, що у контексті війни шкода може бути спричинена як безпосередніми бойовими діями, так і побічними наслідками, які є невід'ємними елементами воєн.

3. Запропоновано й обґрунтовано теоретико-правову базу для подальшого дослідження відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам, унаслідок війни, зокрема, з метою аналізу та виокремлення характерних рис механізмів компенсації збитків, спричинених війною, з урахуванням ролі правової держави, демократичних цінностей та соціальної відповідальності у відновленні справедливості.

4. На основі проведеного комплексного аналізу національного механізму відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни, встановлено, що підстави виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди визначаються системою первинних та вторинних нормативно-правових актів, а також за допомогою інших адміністративно-організаційних механізмів, які спрямовані на захист порушених прав фізичних та юридичних осіб.

5. Вперше розроблено комплексну методологію для аналізу механізмів відшкодування шкоди, яка охоплює юридичні, соціальні та економічні аспекти, та враховує особливості збройних конфліктів і їхніх наслідків

6. Доведено, що ключовою складовою формування зобов'язань із відшкодування шкоди є встановлення факту завдання збитків та причинно-наслідкового зв'язку між діями держави-агресора чи інших суб'єктів і шкодою. Це передбачає використання доказової бази, яка включає акти огляду пошкодженого майна, експертні висновки, документальні свідчення та інші матеріали.

Особливу практичну складність для такого роду операцій становить доведення причинно-наслідкового зв'язку в умовах масових руйнувань, що виникають під час збройного конфлікту. Саме тому механізми фіксації збитків повинні бути максимально адаптованими до умов війни та включати сучасні технології, такі як цифрові платформи для збору та обробки даних.

7. Вперше виявлено та обґрунтовано необхідність створення Кодексу відшкодування шкоди з метою встановлення уніфікованих вимог до відшкодування такої шкоди фізичним та юридичним особам внаслідок війни, забезпечення належного доказування причинно-наслідкового зв'язку між воєнними діями та завданою шкодою, а також відповідності застосованих механізмів міжнародним стандартам.

8. Проаналізовано, інституційні засади відшкодування шкоди в Україні, що включають в себе діяльність органів публічної адміністрації та міжнародних організацій.

9. Окрему увагу приділено аналізу судової практики, яка в Україні характеризується значною нерівномірністю підходів до вирішення справ, пов'язаних із відшкодуванням шкоди. Встановлено, що найбільшими викликами для судової системи залишаються питання доведення розміру завданих збитків і встановлення причинно-наслідкового зв'язку між воєнними діями та шкодою. Крім того, ускладнення викликають тривалість судових процесів і труднощі з виконанням судових рішень.

Проаналізовано причини та наслідки непослідовності судової практики, проблеми доказування збитків і виконання судових рішень.

10. Досліджено поточний стан міжнародно-правового нормативного регулювання, яким регулюються питання відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам внаслідок збройних конфліктів. Проаналізовано практику міжнародних інституційних механізмів відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам внаслідок збройних конфліктів.

За допомогою порівняльно-правового методу, який використовувався для аналізу міжнародного та національного законодавства, а також практики відшкодування шкоди в різних правових системах, вдалось виявити найкращі практики інших країн і адаптувати їх до українського контексту, а також оцінити відповідність приписів національного законодавства на їх відповідність нормам міжнародного права та міжнародним стандартами у цій сфері.

11. Вперше докладно проаналізовано та співставлено досвід роботи двох основних сучасних міжнародних інституцій відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам внаслідок збройних конфліктів – Компенсаційної комісії ООН та Ефіопсько-еритрейської компенсаційної комісії.

12. Доведено, що ключовою вимогою, яка визначає ефективність компенсаційного механізму подібного роду є чітке дотримання його адміністративного характеру, тобто не включення до його порядку денного питання оцінки легальності самого акту збройної агресії з точки зору міжнародного права.

13. Детально досліджено та проаналізовано поточний стан застосування заморожених російських активів в іноземних юрисдикціях на користь та з ціллю відновлення України та актуальні міжнародно-правові виклики, що супроводжують цей процес.

Результати проведеного дослідження демонструють необхідність комплексного підходу до вирішення питань відшкодування шкоди, завданої унаслідок війни. Запропоновані теоретико-правові та практичні рекомендації можуть слугувати основою для вдосконалення як національних, так і міжнародних механізмів компенсації. Це сприятиме зміцненню правової системи, відновленню справедливості та захисту прав постраждалих фізичних і юридичних осіб.

Основні положення й висновки дисертації мають практичне значення для розробки стратегій правового регулювання процесів відшкодування шкоди на національному рівні, включаючи вдосконалення нормативно-правових актів та

інституційних механізмів; у підготовці та імплементації міжнародних угод, спрямованих на співпрацю у сфері компенсації збитків та забезпечення виконання міжнародно-правових зобов'язань держави-агресора; для підвищення ефективності роботи національних судів та інших органів влади у розгляді справ про відшкодування шкоди, завданої війною, через запровадження нових підходів до оцінки збитків та процедури їх доказування; як аналітичний матеріал для розробки рекомендацій щодо гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами у сфері захисту прав постраждалих осіб; у діяльності державних органів, недержавних організацій та міжнародних фондів для розробки й реалізації програм компенсації шкоди, завданої війною.

Результати дослідження сприятимуть підвищенню правової свідомості та правової культури суспільства, посиленню ролі держави у забезпеченні справедливості та відновленні порушених прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бааджи Н. П. Підстави та умови виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 39. С. 184–190. URL: <http://www.apdp.in.ua/v39/32.pdf>
2. Бабійчук В. М. До питання причинно-наслідкового зв'язку як умови виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами. *Київський часопис права*. 2021. № 4. С. 74-81. URL: <https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/79/72>
3. Британія готова позичити Україні всі заморожені активи Росії, - Кемерон: Тетяна Зарембо, Фокус. URL: <https://focus.ua/uk/economics/631418-britaniya-gotovapozichiti-ukrayini-vsi-zamorozheni-aktivi-rosiyi-kemeron>.
4. Брус В. В., Ващенко Д. О., Кришталь Т. М. Поняття та структура збитків від наслідків війни. Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю. 21 квітня 2022 року, м. Черкаси. Черкаси: ЧПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2022. 294 с.
5. Великий енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Юридична думка, 2012. – 1020 с.
6. Верховний Суд. Дайджест судової практики Верховного Суду у справах, пов'язаних із війною. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Daigest_sud_prakt_VS_spravi_vijna.pdf.
7. Верховний Суд. Презентація стандарту справедливого судочинства. 2024. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_Standartu_spravedl_sydoch.pdf.
8. Відшкодування для України: моделі, перспективи, виклики. Аналітична доповідь. І.М. Городиський, М.В. Бем, С. Р. Косаревич, С. О.

Верланов, Н. В. Василечко, А. А. Слюсар. Львів: Центр Дністрянського, 2023. 103 с. URL: https://dc.org.ua/uploads/material/war_reparations.pdf.

9. Відшкодування моральної шкоди, завданої війною: українська і міжнародна практика. Аналітичний центр «Інститут законодавчих ідей», 2024. URL: <https://izi.institute/research/vidshkoduvannia-moralnoi-shkody-zavdanoi-vijnoiu-ukrainska-i-mizhnarodna-praktyka>.

10. Віталія Лебідь - Аналіз темпоральної юрисдикції (ratione temporis) ЄСПЛ у справах проти Росії. JUST TALK. (7 жовтня 2022 р.), URL: <https://justtalk.com.ua/post/analiz-temporalnoi-yurisdiktsii-ratione-temporis-espl-u-spravah-proti-rosii>.

11. Володимир Кравченко Страсбурзький рахунок. ДЗЕРКАЛО ТИЖНЯ. (27 січня 2017 р.), URL: <https://zn.ua/ukr/internal/strasburzkiy-rahunok-rosiya-vidmovilasya-vikonuvati-rishennya-yespl-pro-viplatu-kompensaciyi-kolishnim-akcioneram-yukosu-.html>.

12. Вплив збройного конфлікту (війни, бойових дій) на вартість підприємства: [монографія] / С.В. Іванов – Дн-вськ: Вид-во Маковецький, 2015. – 175 с.

13. Вплив повномасштабної війни на міграцію українців: як масштаби переміщення оцінюють держава Україна та міжнародні організації. ОПОРА - Громадянська мережа - вибори в Україні - Election in Ukraine. URL: <https://www.oporaua.org/viyna/vpliv-povnomasshtabnoyi-viini-na-migratsiiu-ukrayintsiv-iak-masshtabi-peremishchennia-otsiniuiut-derzhava-ukrayina-ta-mizhnarodni-organizatsiyi-24523>

14. Гавриленко О.О. Правова основа відшкодування шкоди, завданої фізичним особам та юридичним особам приватного права внаслідок повномасштабної війни Російської Федерації проти України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2024. Випуск 86, частина 2. С. 51–58. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/01/10-1.pdf>

15. Гнатовський, М. М. Кваліфікація міжнародних збройних конфліктів у практиці міжнародних судових установ. Актуальні проблеми держави і права. УДК 341.3:341.6. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/61893c54-91f0-4d0c-9566-d9fc7340aaea/content>
16. Голубенко І.І., Шпак К.О. Правові аспекти відшкодування шкоди та збитків, завданих фізичним та юридичним особам внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Наукові перспективи, №4(34), 2023, С.384-396. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/4402/4426>.
17. Грабович Т. А. «Restitutio in integrum» та «restitutio in pristinum» у доктрині та практиці права міжнародно-правової відповідальності. Право та державне управління. 2020. № 4. С. 31–36., с. 35.
18. Гринько С.Д. Деліктні зобов'язання римського приватного права: поняття, система, рецепція: монографія, за наук. ред. Є.О. Харитонова. Хмельницький: ХУУП, 2012. 724 с.
19. Гринько (Русу) С. Д, Заверуха С. В. Шкода і збитки як умови цивільно-правової відповідальності: порівняльно-правовий аналіз. Університетські наукові записки. Хмельницький, 2012. № 4. С. 101–109.
20. Гудима, Д. Обов'язки держави за Конвенцією про захист прав людини та відповідальність за їх невиконання. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1279211>
21. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол І), від 8 червня 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
22. Дончик М. П., Коваль І. Ф. Щодо поняття та складу збитків. Вісник наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса. Том 1 № 10 (2018). URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/5453>

23. Експертний звіт про засоби правового захисту та механізми відшкодування збитків особам, які постраждали від війни в Україні. URL: <https://rm.coe.int/-ouncil-of-europe-expert-report-on-reparations/1680aeae53>

24. Енциклопедична стаття «Окупація». Багатотомне видання «Енциклопедія Сучасної України». URL: <https://esu.com.ua/article-76770>

25. ЄС відмовляється передавати Україні 5 млрд євро доходів від росактивів – Politico: Аналітичний портал «Слово і діло». URL: https://www.slovoidilo.ua/2024/03/27/novyna/polityka/yes-vidmovlyayetsya-peredavaty-ukrayini-5-mlrd-yevro-doxodiv-rosaktyvivpolitico#google_vignette.

26. Єсіпова Л. О. Цивільно-правова сутність понять збитки та шкода / Л. О. Єсіпова. Часопис цивілістики. 2015. Вип. 18. С. 33-36. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2015_18_9

27. Женевська Конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

28. Завадська О. П. Протиправна діяльність як умова виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої терористичним актом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2018. Вип. 52, Т. 1. С. 119–122. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/44895/1/%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%A2%D0%98%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%9D%D0%90.pdf>

29. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів 1, 4, 6, 7, 11–16. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

30. Кресін О. В. Правові аспекти протидії російській агресії та відновлення територіальної цілісності України: Вісник НАН України, 2022, №6, С. 61-65. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/185223/10-Kresin.pdf?sequence=1>.

31. Кришталь Т. М., Дулгерова О. М., Чубань В. С. Державне регулювання підходів щодо оцінки економічних збитків, завданих Україні внаслідок війни. *Вісник НУЦЗ України. Серія: Державне управління*. 2022. № 1

(16). С. 90–99. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/15417/1/KryshtalDulherovaChyban.pdf>

32. Кузьмін, Е. Е. Поняття збройного конфлікту: первісні роздуми. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. Одеса, 2014. №. 12, т. 2. С. 187–190.

33. Луцький А. І. Особливості класифікації шкоди та збитків за цивільним законодавством України. Прикарпатський юридичний вісник. Івано-Франківськ, 2015. Випуск 1(7). С. 29–32. URL: http://pjuv.nuoua.od.ua/v1_2015/9.pdf

34. Макаров, І. М. Поняття і зміст режиму окупації у міжнародному праві. Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. №. 3–2012. С. 193–197. URL: <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc3/34.pdf>.

35. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право. Загальний курс: Довідкове видання. Женева: Міжнародний Комітет Червоного Хреста, 2020. 396 с., с. 319.

36. Митрофанов І. І. «Шкода» та «збитки»: співвідношення понять / І. І. Митрофанов, Т. В. Гайкова. Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського. – 2012. Вип. 3 (74). С. 196–200.

37. Мороз В.П., Абражевич Д.А. Правові механізми стягнення шкоди, завданої бізнесу війною. Юридичний вісник. 2022. № 4 (65). С. 145-150.

38. Наливайко, Л. Р., Степаненко, К. В. Міжнародне судочинство: навчальний посібник. Дніпро: ДДУВС, 2022. 304 с. URL: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/10688/1/макет_Наливайко%20Л%2С%20Степаненко%20К.%20Міжнародне%20судочинство.pdf.

39. Новіков О. Реєстр шкоди, заподіяної агресією російської федерації проти України, як елемент міжнародного механізму післявоєнної Компенсації. Сучасні реалії протидії воєнним злочинам: набутий досвід та погляд в майбутнє: матеріали панельної дискусії VII Харківського Міжнародного юридичного форуму 25 вересня 2023 року. Київ : Алерта, 2023. С. 96–99.

40. Палата представників підтримала конфіскацію заморожених активів РФ для України: Ірина Кутелєва, Катерина Тищенко, Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2024/04/20/7452182/>.

41. ПАРЕ підтримала вилучення заморожених активів Росії на користь України: Олег Павлюк, Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/04/16/7183940/>.

42. Перспективи притягнення до відповідальності рф в Спеціальному міжнародному трибуналі. URL: <https://gurt.org.ua/news/informator/93188/>

43. Писарева Е.А., Клапущак Д.С. До питання про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією російської федерації проти України: Академічні візії, 2022, №13. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/94/86>.

44. Поліщук І.Ю. Зміст категорії збитків та їх використання у сфері інтелектуальної власності // Незалежний аудитор. – 2014. – №10 (33). – С. 108–111.

45. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#n10>

46. Про затвердження Порядку забезпечення населення питною водою в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 травня 2022 р. № 473. Верховна Рада України, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473-2022-%D0%BF#Text>.

47. Про затвердження Порядку надання компенсації для відновлення окремих категорій об'єктів нерухомого майна, пошкоджених внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації, з використанням електронної публічної послуги «Відновлення»: постанова Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 р. № 381. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/381-2023-%D0%BF#Text>

48. Про затвердження Порядку надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна: постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2023 р. № 600. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/600-2023-%D0%BF#Text>

49. Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації: постанова Кабінету Міністрів України від 26 березня 2022 р. № 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380-2022-%D0%BF#Text>

50. Про робочу групу з розробки та впровадження міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Указ Президента України від 18.05.2022 №346/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3462022-42577>.

51. Рада Європи. Експертний звіт про відшкодування шкоди. Страсбург: Рада Європи, 2023. URL: <https://rm.coe.int/-ouncil-of-europe-expert-report-on-reparations/1680aeae53>.

52. Репарація, компенсація, реституція. Українське законодавство і міжнародна практика. Аналітична записка. URL: http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2022/05/Znachennya-ispivvidnoshennya-ponyat-reparatsiyi_fin.pdf.

53. Римський Статут міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

54. Рішення Міжнародного суду ООН щодо позову України проти рф. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/225420_rshennya-mzhnarodnogo-sudu-onshchodo-pozovu-ukrani-proti-rf-osnovn-polozhenniyata-shcho-oznacha-dlya-nasho-derzhavi

55. Степаненко, К. В. Поняття, ознаки та види міжнародних судових установ. Альманах міжнародного права. Вип. 23. С. 46–54. URL: <http://inlawalmanac.mgu.od.ua/v23/8.pdf>.

56. Стратегічний аналіз безпекового середовища України : Ольга Резнікова, Національний інститут стратегічних досліджень. URL:

<https://niss.gov.ua/news/statti/strategichnyyanaliz-bezpekovocho-seredovysycha-ukrayiny>.

57. США вперше в історії передали Естонії конфісковані активи РФ для допомоги Україні – подробиці: Ярослав Данькович, ТСН. URL: <https://tsn.ua/groshi/ssha-vpershe-vistoriyi-peredali-estoniyi-konfiskovani-aktivi-rf-dlya-dopomogi-ukrayini-podrobici-2516176.html>.

58. У Конгресі США підтримали передачу Україні активів РФ : Дзеркало тижня. URL: <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/u-konhresi-ssha-pidtrimali-peredachu-ukrajini-aktiviv-rf-.html>.

59. У Раді Європи визначили принципи, за якими РФ покарають за агресію та відшкодують збитки: Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/09/12/7169205/>.

60. Україна може отримати 1 млрд євро від росактивів вже в липні 2024: за яких умов : Ілона Ківва, Заборона. URL: <https://zaborona.com/ukrayina-mozhe-otrymaty-e1-mlrd-vidrosaktyviv-vzhe-v-lypni-2024-za-yakyh-umov/>.

61. Українці через Дію зможуть подати заяви до міжнародного Реєстру збитків про пошкодження, завдані російською агресією : RD4U, Council of Europe. URL: <https://rd4u.coe.int/uk/-/ukrainians-will-be-able-to-submit-claims-for-damages-caused-by-russian-aggression-tothe-international-register-of-damages-via-diia>.

62. Устав Міжнародного воєнного трибуналу. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140950___140950

63. Устименко В., Джабраїлов Р., Гудіма Т. Пріоритетні напрями формування правового поля повоєнного відновлення економіки України. *Право України*. 2023. № 9. С. 9–23.

64. Ханик-Посполітак Р.Ю. Відшкодування шкоди в цивільному законодавстві: український та європейський підходи // Наукові записки НаУКМА. – 2016. – Том 181. – С. 104–106.

65. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

66. Цивільний кодекс Української РСР 1922 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://yurist-online.org/publ/kodeksy_ukrainy_kodeksi_ukrajini/grazhdanskij_kodeks_ussr_1922_goda_civilnij_kodeks_ussr_1922_roku/3-1-0-152 .
67. Цивільний кодекс Української РСР 1963 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1540-06/page4>
68. Шмигаль назвав орієнтовну суму збитків, завданих РФ, станом на 1 січня: Олена Богданьок, Дарина Коломієць, Суспільне новини. URL: <https://susplne.media/402893-smigalnazvav-orientovnu-sumu-zbitkiv-zavdanih-rf-standom-na-1-sicna/>.
69. Шрамко С.С. Правові механізми відшкодування шкоди жертвам воєнного конфлікту в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2024. Вип. 84, ч. 4. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/312336>
70. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – Т. 6 : Т–Я. – К. : «Укр. енцикл.», 2004. – 768 с.
71. Яворська В. (2024). Перспективи вдосконалення кримінальної відповідальності за злочин геноцид. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом*. Юридичні науки, (3(71), С. 64-69. URL: <https://journals.maup.com.ua/index.php/law/article/view/4526>
72. ‘Claims Processing’ (UNCC United Nations Compensation Commission, 2005), URL: <https://web.archive.org/web/20231004074610/https://uncc.ch/claims-processing>.
73. 43 держави схвалили угоду про реєстр збитків від агресії РФ, що прокладає шлях до компенсацій: Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/05/17/7161853/>.
74. Aldrich G. H. The Jurisprudence of the Iran-United States Claims Tribunal. Clarendon Press, 1996. 608 p., с. 242.

75. Alessandro Triulzi, “Violence and the acknowledgement of tense past in the Horn: a note on the Ethio-Eritrean War (1998-2000)”, *Cadernos de Estudos Africanos*, 2 | 2002, 89-102.
76. *Armed Activities on the Territory of the Congo (DR Congo v. Uganda). Reparations*, 2022 I.C.J. (Feb. 9).
77. Ashworth, A. The sociology of trench warfare, 1914–1918. *The British Journal of Sociology*. 1968. Vol. 19, No. 4. P. 407–423.
78. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law: resolution / adopted by the General Assembly. A/RES/60/147.
79. Bohdan Karnaukh, ‘Standards of Proof: A Comparative Overview from the Ukrainian Perspective’ (2021) 5(2) *Access to Justice in Eastern Europe* 25, doi:10.33327/AJEE-18-4.2-a000058.
80. Campbell, J.R. (2013). *Nationalism, Law and Statelessness: Grand Illusions in the Horn of Africa* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203584057>.
81. Carlos Alzamora, ‘The UN Compensation Commission: An Overview’ in R Lillich (ed), *The United Nations Compensation Commission* (Brill Nijhoff 1995) 3.
82. *Case Concerning Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia)*. Judgment of 25 September 1997. International Court of Justice. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-00-EN.pdf>.
83. CHATHAM HOUSE. How are war crimes prosecuted? URL: <https://www.chathamhouse.org/2022/04/howare-war-crimes-prosecuted>
84. Chiara Giorgetti, Markiyan Kliuchkovskyi, Patrick W. Pearsall. *Launching an International Claims Commission for Ukraine*, May 20, 2022, URL: (<https://www.ejiltalk.org/launching-an-international-claims-commission-for-ukraine/>).

85. Clapham, C. (2021). Indigenous Statehood and International Law in Ethiopia and Eritrea. In: de Guttery, A., Post, H.H.G., Venturini, G. (eds) *The 1998–2000 Eritrea-Ethiopia War and Its Aftermath in International Legal Perspective*. T.M.C. Asser Press, The Hague. https://doi.org/10.1007/978-94-6265-439-6_9,
86. Clausewitz, Carl. *On War*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1989. 732 p.
87. Compensation for business losses, UNCC, 1992.
88. Decision 1 (1991) (S/AC.26/1991/1) of the Governing Council UNCC of 2 August 1991 ‘Criteria for Expedited Processing of Urgent Claims’, URL: <https://digitallibrary.un.org/record/125786?ln=en>.
89. Decision 10 (1992) (S/AC.26/1992/10) of the Governing Council UNCC of 26 June 1992 ‘Provisional Rules for Claims Procedure’, URL: <https://digitallibrary.un.org/record/241657?ln=en>.
90. Dennen, J. *De apologeten van de oorlog*. Polemol. Inst., 1977.
91. Dennen, J. V. D. *On war: Concepts, Definitions, Research Data: A short literature review and bibliography*, 2005. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/12857871.pdf>.
92. Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries, 2001. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf.
93. ECtHR, Grand Chamber, *Georgia v Russia (II)*, App no 38263/08, 21 January 2021.
94. Elias Biryabarema Uganda says ICJ ruling awarding DR Congo reparations is unfair, REUTERS (Feb. 10, 2022), URL: <https://www.reuters.com/world/africa/uganda-says-icj-ruling-awarding-dr-congo-325-mln-reparationsunfair-wrong-2022-02-10/>.
95. Eritrea Ethiopia Claims Commission. *Final Award*. Eritrea’s Damages Claims between the State of Eritrea and the Federal Democratic Republic of Ethiopia. The Hague, August 17, 2009. URL: <https://pcacases.com/web/sendAttach/766>.
96. Eritrea-Ethiopia Claims Commission, 17 August 2009.

97. Ethiopia's Counter-Memorial to Eritrea's Damages Phase One Memorial (February 15, 2007).
98. Euroclear warns against G7 plan to backstop Ukraine debt with Russian assets: Financial Times. URL: <https://www.ft.com/content/01a4da27-109e-4db9-bd0e-160ec55a5cd0> (дата звернення: 01.05.2024).
99. Expert Report on Remedies and Redress Mechanisms for War-Affected Individuals in Ukraine. Co-operation Programmes Division of the Council of Europe. November 2023. URL: <https://rm.coe.int/council-of-europe-expert-report-on-national-remedies-in-ukraine-2775-2/1680adebf5>.
100. Factory at Chorzów (Germany v. Poland). Jurisdiction.1928 P.C.I.J. (ser. A) No. 9. at 21.
101. Francis McGovern, 'Dispute System Design: The United Nations Compensation Commission' (2009) 14 Harvard Negotiation Law Review 189, doi:10.2139/ssrn.1495855.
102. Global Investigative Journalism Network. Розслідування воєнних злочинів: Що є законним під час війни? URL: <https://gijn.org/ua/resurs-ua/rozsliduvanna-voennih-zlociniv-so-e-zakonnim-pidcas-vijni> (дата звернення: 09.01.2025).
103. Immobilised Russian assets: Council decides to set aside extraordinary revenues : An official website Council of the European Union. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/02/12/immobilised-russian-assets-council-decides-to-set-aside-extraordinaryrevenues/>.
104. International armed conflicts: main features, reasons, and types. Наукові праці міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління. Вип. 1 (67). С. 23. URL: <http://journals.maup.com.ua/index.php/political/article/view/2513/2982>.
105. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text.

106. Jeremy P Carver, 'Dispute Resolution or Administrative Tribunal: A Question of Due Process' in R Lillich (ed), *The United Nations Compensation Commission* (Brill Nijhoff 1995) 69.

107. John R Crook, 'The UNCC and Its Critics: Is Iraq Entitled to Judicial Due Process?' in R Lillich (ed), *The United Nations Compensation Commission* (Brill Nijhoff 1995) 77.

108. Johnson, A. *War. Encyclopedia Social Sciences*. 1935. Vol. 15. New York: Macmillan.

109. Kallen, H. M. *Of war and peace. Social Research*. 361 p.

110. Kelsen, H. *Law and Peace in International Relations*. Cambridge: Harvard University Press, 1942. 181 p.

111. *Launching an International Claims Commission for Ukraine* : Chiara Giorgetti, Markiyan Kliuchkovsky and Patrick Pearsall, *Just Security*, 2022. URL: <https://www.justsecurity.org/81558/launching-an-international-claims-commission-for-ukraine/>.

112. *Litigating War: Mass Civil Injury and the Eritrea-Ethiopia Claims Commission*. By Sean D. Murphy, Won Kidane, and Thomas R. Snider. Oxford, New York: Oxford University Press, 2013. Pp. xxi, 1038. Index. 240. - Volume 109 Issue 1 - Roger Alford.

113. Negash, Tekeste & Tronvoll, Kjetil. – *Brothers at War. Making Sense of the Eritrean-Ethiopian War*. Oxford, James Currey; Athens, Ohio University Press, 2000, 179 p., index, bibl. ("Eastern African Studies").

114. Norbert Wühler, 'Causation and Directness of Loss as Elements of Compensability Before the United Nations Compensation Commission' in R Lillich (ed), *The United Nations Compensation Commission* (Brill Nijhoff 1995), p. 207.

115. Oppenheim, L. *International Law*. Vol. 2. Palala Press, 2015. 754 p.

116. *Palsgraf v Long Island Railroad Co*, 248 N.Y. 339, 162 N.E. 99, 1928.

117. Patrick Gilkes. *Ethiopia – Perspectives on Conflict 1991 – 1999*. Swiss Peace Foundation. Institute for Conflict Resolution and SDC. Department of Foreign Affairs. URL: http://harep.org/ifaapr/Ethiopia-Perspectives_on_Conflict_1999.pdf.

118. Propositions and conclusions, UNCC, 1992.
119. Recommendations (S/AC.26/1994/1) of the Panel of Commissioners UNCC of 26 May 1994 ‘Concerning Individual Claims for Serious Personal Injury or Death (Category “B” Claims)’, URL: <https://digitallibrary.un.org/record/202480?ln=en>.
120. Recommendations concerning individual claims, UNCC, 1994.
121. Report and Recommendations (S/AC.26/1994/3) of the Panel of Commissioners UNCC of 21 December 1994 ‘Concerning the First Installment of Individual Claims for Damages up to Us\$100,000 (Category "C" Claims)’ 29, URL: <https://digitallibrary.un.org/record/202830?ln=en>.
122. Report and Recommendations (S/AC.26/1998/1) of the Panel of Commissioners UNCC of 3 February 1998 ‘Concerning Part One of the First Instalment of Individual Claims for Damages Above US\$100,000 (Category “D” Claims)’, para 72. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/251206?ln=en>.
123. Resolution 687 (1991) UN Security Council of 3 April 1991, URL: [https://undocs.org/S/RES/687\(1991\)](https://undocs.org/S/RES/687(1991))
124. Resolution adopted by the General Assembly on 14 November 2022 : United Nations, General Assembly, 2022. URL: https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/a_res_es_11_5.pdf.
125. Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, ct. 31.
126. Singer, J. D., Small, M. The Wages of War, 1816–1965: A Statistical Handbook. New York: Wiley, 1972. 419 p.
127. Sorel, G. Réflexions sur la violence. 2e éd. Paris: Rivière, 1910. 412 p.
128. Starke, J. G. Introduction to International Law. London: Butterworths, 1972. 631 p.
129. Statement by President von der Leyen on Russian accountability and the use of Russian frozen assets : An official website of the European Commission. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_22_7307.

130. The Classification of Armed Conflicts by International Criminal Courts and Tribunals. *International Criminal Law Review*. 2020. Vol. 20. P. 595–668. URL: https://brill.com/view/journals/icla/20/4/article-p595_595.xml .

131. UNCC at a glance. URL: <https://uncc.ch/uncc-glance> .

132. UNCC. United Nations Compensation Commission. The Claims. Category C. URL: <https://uncc.ch/category-c>.

133. Valentina I Borysova and Bohdan P Karnaukh, ‘Standard of Proof in Common Law: Mathematical Explication and Probative Value of Statistical Data’ (2021) 28(2) *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine* 171, doi:10.37635/jnalsu.28(2).2021.171-180.

134. Walter Klin, ‘Report of the Situation of Human Rights in Kuwait under Iraqi Occupation: prepared by Special Rapporteur of the Commission on Human Rights, in accordance with Commission resolution 1991/67 (E/CN.4/1992/26)’, URL: <https://digitallibrary.un.org/record/225886?ln=en>.

135. Wright, Q. *A Study of War*. 2nd ed. Chicago: University of Chicago Press, 1983. 474 p.

136. Суббот А.І., Валендюк О.С. сучасні наукові та практичні підходи щодо розуміння шкоди та збитків, завданих внаслідок збройної агресії. *Юридичний науковий електронний журнал* № 1/2026. С. 88-91.

137. Khorvatova O., Antonova O., Savka O., Biletskyi I. The history of the establishment of organs for fact-finding in the resolution of international disputes. *«Економіка. Фінанси. Право»*, № 5, 2024. С. 44-52.

138. Валендюк О.С. Окремі питання вдосконалення засобів та правових інструментів відшкодування шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії росії. *Економіка. Фінанси. Право*. № 2, 2026. С. 92-96.

139. Валендюк О.С. Міжнародно-правові принципи відшкодування шкоди, завданої унаслідок збройного конфлікту. *Право України*. 2024. Випуск №9. С.134-147.

140. Валендюк О.С. Цивільно-правові наслідки війни в контексті відшкодування шкоди фізичним та юридичним особам. Проблеми законності. 2025. Випуск 168. С.39-54.

141. Хорватова О.О. Раєвський С.В. До питання про значення енергетичної безпеки України в умовах воєнного стану та її правове регулювання. «Економіка. Фінанси. Право», № 1, 2024. С. 11-15.

142. Цивільний та виконавчий процес: міжгалузеві зв'язки. Особливості розгляду судами певних категорій справ та виконання судових рішень. Монографія. / за заг. ред. Фурси С.Я., Русецької О.О., Хорватової О.О. Київ: Алерта, 2024. 926 с.

143. Литвин Н.А. Підстави міжнародно-правової відповідальності держави-агресора за шкоду, завдану фізичним та юридичним особам внаслідок війни. Європейські перспективи. 2026. № 1. С. 172-183.

144. Литвин Н.А. Публічно-правові гарантії реалізації права фізичних осіб на відшкодування шкоди, завданої державою-агресором внаслідок війни. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2026. Серія ПРАВО. Випуск 93: частина 3. С. 191-197.

145. Литвин Н.А. Репарації за шкоду, завдану фізичним та юридичним особам внаслідок збройного конфлікту: форми реалізації. Право.ua. 2026. № 1. С. 170-179.

146. Хорватова О.О. Національна та міжнародна практика визначення критеріїв відшкодування моральної шкоди: цивільно-правовий аналіз. Юридичний науковий електронний юридичний. № 2. 2026. С.109-112.

ДОДАТКИ

**КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Україна, м. Київ-03179,
вул. Львівська, 49
Тел.: (044) 594-03-04
(063) 594-03-04
(097) 594-03-04

<http://www.kvmu.edu.ua>
e-mail: info@kvmu.edu.ua



**KYIV INTERNATIONAL
UNIVERSITY**

49, Lvivska str.
03179-Kyiv; Ukraine
Tel.: (044) 594-03-04
(063) 594-03-04
(097) 594-03-04

<http://www.kvmu.edu.ua>
e-mail: info@kvmu.edu.ua

14.03.26 № 319

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший віцепрезидент
ПЗВО «Київський міжнародний університет»
доктор філософії з права
Володимир Хачатурян
« 14 » _____ 2026 року



АКТ

про впровадження в освітній процес

ПЗВО «Київський міжнародний університет»

результатів дисертаційного дослідження

Валендюка Олега Сергійовича на тему

«Відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок
війни» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю

081 «Право»

Комісія у складі: голови – проректора з навчально-виховної роботи, кандидата юридичних наук, доцента Тетяни Володимирівни Данченко; членів комісії – директора Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та права, кандидата юридичних наук, доцента Олени Сергіївни Бісюк, завідувача кафедри публічного та європейського права, доктора юридичних наук, професора Анатолія Івановича Суббота склали цей акт про те, що здобувач

третього (освітньо-наукового) ступеня вищої освіти ПЗВО «Київський міжнародний університет» підготував дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» на тему «Відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок війни», результати якого, були використані під час розробки та викладання дисциплін «Адвокатська діяльність: міжнародний та національний аспекти», «Конституційні та міжнародні правові засади захисту прав людини», «Теоретико-правові засади діяльності Європейського суду з прав людини».

Висновки та рекомендації, що містяться у зазначеному дисертаційному дослідженні обговорювалися на:

- засіданнях наукових гуртків «Цивілістичні конструкції», «Актуальні проблеми державотворення»;
- круглих столах та науково-практичних семінарах Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та права за участю здобувачів.

Голова комісії

проректор з навчально-виховної роботи

ПЗВО «Київський міжнародний університет»,

кандидат юридичних наук

Тетяна ДАНЧЕНКО

Члени комісії

директор Навчально-наукового інституту

міжнародних відносин та права

ПЗВО «Київський міжнародний університет»,

кандидат юридичних наук, доцент

Олена БІСЮК

завідувач кафедри публічного та європейського права

ПЗВО «Київський міжнародний університет»,

доктор юридичних наук, професор

Анатолій СУББОТ